

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Ευρωεκλογές χωρίς πολιτική
Άγγελου Έλεφάντη	6	Ευρωπαϊκή Ένωση: ένα κράτος γεννιέται στή ζούλα
Άγγελου Έλεφάντη	16	Ό νεοφιλελευθερισμός στή γλώσσα
Μάζ Γκαλό	22	Νά λησμονήσουμε τά έθνη: μιά επικίνδυνη όπτασία
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου	27	Έγνατία: ή έθνική όδός καί οί δρόμοι τής καχυπογίας
Νίκου Θεοτοκά	30	Τά πανεπιστήμιά μας... Περιήγηση πίσω από τόν καθρέφτη
Φίλιππου Ήλιου	33	Ή μνήμη τής ιστορίας καί ή άμνησία τών έθνών
Κατρίν Κλεμάν	38	Μαθήματα έφαρμοσμένου στρουκτουραλισμού
Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου	44	Ό ένδουσιασμός τής γυχής κι εκείνος τής τέχνης
Άγγελου Έλεφάντη	52	Γιά τό βιβλίο του Λ. Τρότσκι, <i>Τά Βαλκάνια καί οί Βαλκανικοί Πόλεμοι</i> , 1912-13
Γιώργου Μαργαρίτη	58	Ή Κατοχή στήν Έλλάδα — Γιά τό βιβλίο του Mark Mazower, <i>Inside Hitler's Greece</i>
Θανάση Ντόκου	61	Γιά τίς <i>Βάρβαρες ώδες</i> του Νάσου Βαγενά
Άρη Μπερλή	64	Γιά τό βιβλίο <i>Θά ύπογράφω Λουί</i> , τής Ρέας Γαλανάκη

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Κώστας Γαθρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καθουριάρας, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιθαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστέιδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα.

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Έλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Άλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., έξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Ευρώπης, έτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Ευρώπης έξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Ο Πολίτης • Μάιος 1994 • τεύχος 125 • δρχ. 500

Εύρωεκλογές χωρίς πολιτική

Πέρασαν πέντε ολόκληροι μήνες από τότε που κυκλοφόρησε τό προηγούμενο τεύχος του *Πολίτη*. Ήταν Χριστούγεννα του 1993. Τά οικονομικά, άβάσταχτα, και οι μεγάλες δυσκολίες στην παραγωγή τής ύλης έκαναν άραιή κι άκανόνιστη τήν κυκλοφορία του περιοδικού. Ούτε τό ένα ούτε τό άλλο έχουν διορθωθεί ώστε νά μπορούμε νά ύποσχεθούμε μιά πίο καρπερή συνέχεια. Πάντως θά τό προσπαθήσουμε, κι ελπίζουμε ότι οι άναγνώστες και φίλοι του *Πολίτη* θά του σταθούν κι αύτή τή φορά άρωγοί.

Στή σελίδα αύτή ύπηρεχε τό κύριο άρθρο του περιοδικού. Μιά «θέση» πολιτική, μιά άποψη καλύτερα, για τά πολιτικά δρώμενα του μήνα, μιά και τό περιοδικό παλιότερα κυκλοφορούσε κάθε μήνα. Ποιό είναι τό κύριο πολιτικό ζήτημα του μήνα αύτου; Ή άπάντηση είναι αυτονόητη: οι εύρωεκλογές τής 12ης Ίουνίου. Πράγματι είναι πολύ σημαντικό γεγονός. Όχι γιατί άπό τό άποτέλεσμα των εύρωεκλογών έξαρτάται τό μέλλον τής Εύρωπαϊκής Ένωσης. Δυστυχώς ή λαϊκή έτυμηγορία, στην Ελλάδα και στις άλλες εύρωπαϊκές χώρες, πολύ λίγο έπηρεάζει τή γενική πορεία του εύρωπαϊκού χώρου. Ή εύρωπαϊκή ένοποίηση, οι θεσμοί της και οι στόχοι της έξαρτώνται άπό άλλους παράγοντες και άπό διαδικασίες που δέν περνάνε μέσα άπό τήν κάλπη. Όστόσο και παρά τήν ύπαρξη του πολιτικού και δημοκρατικού έλλείμματος, οι εκλογές δέν παύουν νά έχουν τή σημασία τους, άν μή τί άλλο διότι δίνουν τή δυνατότητα νά συζητηθούν μέ τρόπο πολιτικό τά εύρωπαϊκά προβλήματα. Αύτή, όμως, ή δυνατότητα είναι δυστυχώς θεωρητική. Στο τόπο μας τουλάχιστον, ό δημόσιος πολιτικός λόγος άναλίσκεται στην άνεκδοτολογία, σέ πιθανολογήσεις για τά ποσοστά που θά πάρουν τά κόμματα και σέ κενότοπες γενικολογίες.

Απ' αύτή τήν άποψη κι έτούτες οι εύρωεκλογές είναι βαθιά άπολιτικές. Παραδείγματος χάριν τά θέματα που πραγματεύονται άρθρα που μπορεί νά βρει κανείς στις έπόμενες σελίδες, όπως εύρωπαϊκή όμοσπονδία ή συνομοσπονδία, κεντρικότητα του κράτους-έθνους ή έμμεσο «ξεπέρασμά» του, εύρωπαϊκή ταυτότητα και ύπερεθνικότητα, εύρωπαϊκός πολιτισμός και έθνικός πολιτισμός δέν φαίνεται ν' άπασχολούν τά ελληνικά πολιτικά κόμματα ούτε τίς οργανώσεις τής κοινωνίας των πολιτών. Έτσι, χωρίς καμιά ιδιαίτερη συνειδητοποίηση των εύρωπαϊκών πραγματικοτήτων και διλημάτων προβλημάτων καλούμαστε, εκ των ύστερων, νά άναγνωρίσουμε τή σημασία των άποτελεσμάτων που άλλοι καθόρισαν για μάς. Είναι κρίμα νά ξοδεύονται τόσα δισεκατομμύρια για ένα τόσο θλιβερό άποτέλεσμα. Αύτή είναι τάχα ή ούσία του έκσυγχρονισμού στο όνομα του όποιου όμνύουν οι πάντες; Δηλαδή σύγχρονο είναι τό άδιάφορο και τό άπολιτικό;

Κι ώστόσο δέν μπορούμε νά πούμε ότι δέν μάς ενδιαφέρουν οι εύρωεκλογές και τά άποτελεσματά τους, άν μή τί άλλο για νά μήν προσυπογράψουμε και μεϊς αύτή τή γενική άδιαφορία, για νά μή θεωρήσουμε και μεϊς τήν άπολιτικότητα άρετή. Γι' αύτό άλλωστε θά προσπαθήσουμε νά συνεχίσουμε τήν έκδοση αύτου του περιοδικού μέ τό προκλητικό για τήν εποχή μας όνομα.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ: ένα

«Δέν υπάρχει μία Εύρώπη αλλά πολλές, δέν υπάρχει ή μία ευρωπαϊκή κουλτούρα αλλά πολλές ευρωπαϊκές κουλτούρες, πού ανταλλάσσουν άσταμάτητα τά αγαθά τους και μοιάζουν νά συμφωνούν πάντα μεταξύ τους για νά παίξουν τό ίδιο έργο, όπως οί μουσικοί στην άρχή μιās συναυλίας. Ο γοθικός ρυθμός ή ή τέχνη τής Αναγέννησης, τό μπαρόκ, ο ρομαντισμός, ο κυδισμός ή ή άφηρημένη τέχνη πορεύτηκαν μέσα σ' όλόκληρη τήν Εύρώπη, όποιος κι άν ήταν ο τόπος πού γεννήθηκαν. Υπάρχει διασταύρωση κι άέναη συνεργασία. Κι ώστόσο οί βαθιές διαφορετικότητες δέν χάνονται ποτέ».

Φερνάν Μπρωντέλ

του Άγγελου Έλεφάντη

Α. ΕΙΜΑΣΤΕ ΟΛΟΙ ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΤΕΣ;

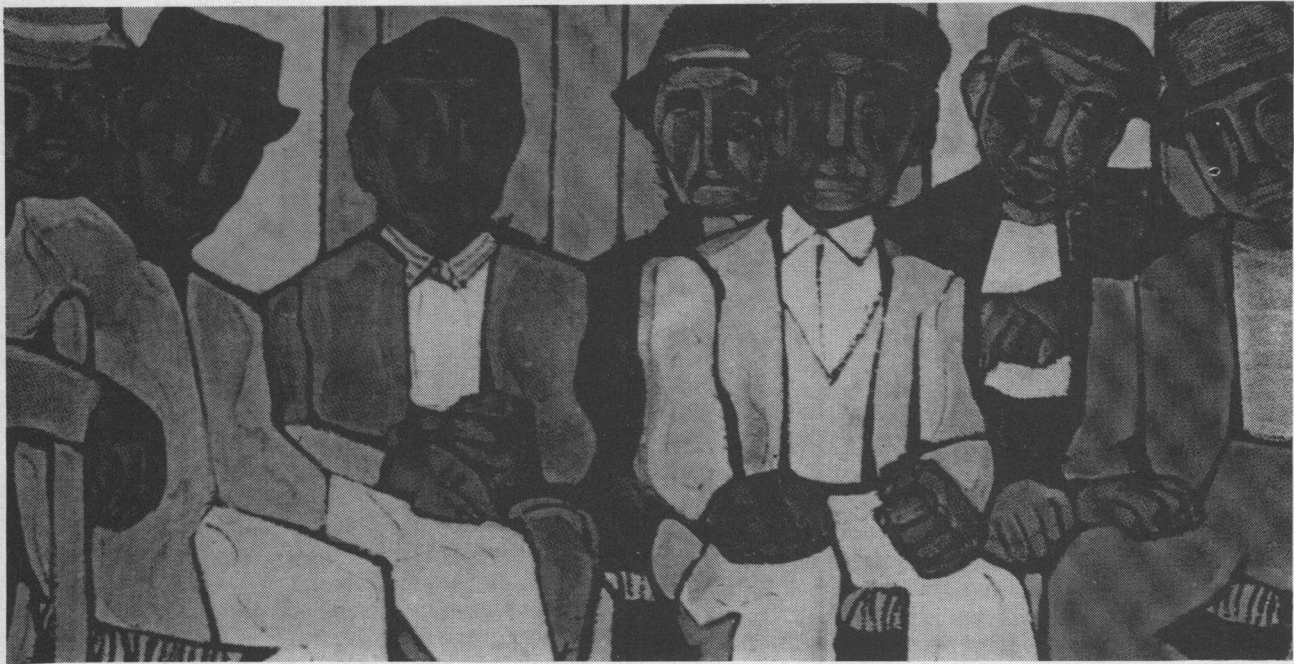
Ε αναγράφω, αναπτύσσοντας όρισμένα σημεία, ένα άρθρο μου για τά ευρωπαϊκά πράγματα πού είχα δημοσιεύσει στην Έποχή τής 27.2.94. Δέν τό κάνω μόνο για νά διορθώσω ένα κείμενο πού γραφτηκε διαστικα, όπως συμβαίνει πάντα στις έφημερίδες. Σέ λίγες μέρες καλούμαστε νά ψηφίσουμε για τίς ευρωεκλογές. Πόσο, όμως, πολίτες και πολιτικός κόσμος έχουμε συνειδητοποιήσει κι έχουμε συζητήσει τά μεγάλα προβλήματα, από τή λύση των όποιων εξαρτάται τό παρόν και τό μέλλον τής Ευρωπαϊκής Ένωσης; Ποιές λύσεις πρμς δοτούμε μέ τήν ψήφο μας; «Γιά τό σύνολο σχεδόν των ψηφοφόρων στά επί μέρους κράτη-μέλη τής Ευρωπαϊκής Ένωσης, οί ευρωεκλογές αντιμετωπίζονται ως έκλογές "δεύτερης τάξης"», παρατηρεί ο Ηλίας Νικολακόπουλος (ΝΕΑ, 16 Μαΐου), επισημαίνοντας έτσι ένα τεράστιο πολιτικό έλλειμμα πού ύπονομεύει τίς ευρωπαϊκές πραγματικότητες. Προβλήματα όπως ή όμοσπονδιακή μορφή πού τείνει νά πάρει ή ΕΕ κάθε άλλο παρά άπασχόλησαν τούς Ευρωπαίους πολίτες. Νά ένα παράδειγμα πού μ' είχε άπασχολήσει στο άρθρο τής Έποχής: «Ένα κράτος γεννιέται στή ζούλα».

Σ' ένα πολυσέλιδο σχέδιο διακήρυξης τής Πολιτικής Γραμματείας του Συνασπισμού για τίς ευρωεκλογές, όπου αναπτύσσονται οί θέσεις του κόμματος αυτού για τήν Ευρωπαϊκή Ένωση, διαβάζουμε: «|Θέλουμε| μία Ευρωπαϊκή Ένωση μέ όμοσπονδιακή πολιτειακή συγκρότηση και κοινή έξωτερική πολιτική και πολιτική άσφαλείας μέ πανευρωπαϊκό όρίζοντα». Και παρακάτω: «Ν' άποκτήσει ή Ευρωπαϊκή Ένωση μορφή πολιτικής συγκρότησης σέ όμοσπονδιακή κατεύθυνση».

Τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ τήν Ευρωπαϊκή Ένωση, από τίς νιρεκτίδες των Βρυξελλών για τίς πατάτες ως τά ζητήματα τής υπερεθνικότητας, τής ευρωπαϊκής ταυτότητας

και των έξουσιών των ευρωπαϊκών όργάνων οί άνθρωποι του καιρού μας τά αντιμετωπίζουν μέ περιφρονητική άδιαφορία. Τά «ΕΟΚικά» είναι θέματα πληκτικά, ή Εύρώπη πράγμα ξένο, άγνωστο, άδιάφορο, πολύ κυριλέ, όπως κυριλέ, γραδατωμένοι και άτσαλάκωτοι είναι και οί άνθρωποι των Βρυξελλών, πάντα μέ τήν τσάντα σαμσονάιτ στό χέρι, τό μάτι καρφωμένο στό κομπιούτερ και τό μυαλό στις τράπεζες δεδομένων. Παρά τούς κατά καιρούς άφορισμούς τύπου «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο», αυτή ή νέα υπερεθνική πραγματικότητα, πού έρχεται νά υπερχαθορίσει τίς τύχες του τόπου και του καθενός, μία πραγματικότητα τής όποιας στοιχείο είμαστε κι έμεις οί ίδιοι — Ευρωπαίοι είμαστε και μεις οί Έλληνες —, ο πολύς κόσμος τήν αντιμετωπίζει παραγνωρίζοντάς τήν, άν και στο βάθος δέν τήν αισθάνεται σαν κίνδυνο ή άπειλή. Καμά φορά, όπως αυτές τίς μέρες μέ τήν «άνθελληνική» στάση του Ντελόρ και του Βάν ντέν Μπρούκ για τό «Σκοπιανό», ξεσπά ένας τυφλός και σαματατζίδικος άντιευρωπαϊσμός, ένα είδος δυτικοφобίας και άντιδυτικισμού, πού έρχεται σέ κατάφωρη άντίθεση μέ τήν ευρωλαγνία και τή δυτικοφιλία, συχνά των ίδιων ανθρώπων και των ίδιων φορέων πού καρφώνουν εις οιοδήποτε σημείο του άπειρου ΕΟΚικά προγράμματα, μερίδια του πακέτου Ντελόρ, συνέδρια, διεπιστημονικές συναντήσεις, πολιτιστικές συνεργασίες και ό,τι άλλο, σήμερα ή προοπτικά, μπορεί ν' άρμεχθει από τήν παχιά άγελάδα τής Εύρώπης. Κι ενώ στον καθημερινό βίο, τον δημόσιο και τον ιδιωτικό, οί επιχειρήσεις και ή επιστημονική έρευνα, ή καλλιέργεια του βάμβακος και οί τουριστικοξενοδοχειακές δραστηριότητες, τά προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης και τά δημόσια έργα λοξοκοιτάζουν μέ βουλιμία κατά τή μεριά των Βρυξελλών για νά άποσπάσουν, όπως έλεγε κι ένας πυκνός όρισμός τής τράκας

κράτος γεννιέται στή ζούλα

«καφέ, τσιγάρο και τάληρο», ό δημόσιος περί Εύρώπης λόγος —ό πολιτικός, ό ακαδημαϊκός, ό δημοσιογραφικός— εκφέρεται μέσα από ένα τεχνικιστικό ιδίωμα, άκατάληπτο και άποστεγνωμένο, ή καταφεύγει σέ κοινότοπους βερμπαλισμούς. Άν έξαιρέσει κανείς όρισμένες έστιές, όπως παλιότερα του ΚΚΕ Έσωτερικού και σήμερα μερικούς εκ των έπιγόνων τής πρώην κομμουνιστικής ανανέωσης —δείγμα κι έτούτη ή έφημερίδα—, κι αν αφαιρέσει κανείς τόν ακαδημαϊκό περί Εύρώπης λόγο, διότι αυτοαποκλείεται από τόν δημόσιο χώρο, θά μπορούσαμε νά ύποστηρίξουμε ότι για τά ζητήματα του παρόντος και του μέλλοντος τής Εύρώπης δέν γίνεται συζήτηση, οί συζητήσεις αυτοεγκλείονται μέσα στην κάστα των ειδικών, πολιτικών και τεχνικών, κανένα πάθος και καμία έξαρση δέν συνεπαίρνει τούς πολίτες για τά ΕΟΚικά, ό πολιτικός προβληματισμός τους έξαντλείται στην υιοθέτηση όρισμένων συνθημάτων που τούς προτείνονται, άλλοτε λαοσωτήριων και άλλοτε δαμιονολογικών.

Παράδειγμα τέτοιας συνθηματολογικής αντιμετώπισης τής πορείας προς τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση είναι και ή θέση του Συνασπισμού περί Όμοσπονδιακής Εύρώπης. Άπ' όσο γνωρίζω, ούτε στίς παλιότερες «συνιστώσες» του Συνασπισμού (ΚΚΕ Έσωτερικού, ΕΑΡ, ΚΚΕ κλπ.), ούτε στον σημερινό Συνασπισμό ούτε στον έξω απ' αυτόν άριστερό χώρο έγινε ποτέ συζήτηση για τό αν ή Εύρωπαϊκή Ένωση πρέπει νά πάρει τήν πολιτειακή-συνταγματική μορφή τής όμοσπονδίας, τής συνομοσπονδίας ή τής κοινότητας, τί σημαίνουν αυτές οί πολιτειακές μορφές, τί προύποθέτουν και τί συνεπάγονται, σέ ποιά γενικότερη κοινωνική και πολιτική όργάνωση του ευρωπαϊκού χώρου οδηγούν, τί σημαίνει ή καθεμία μορφή για τή σχέση των σημερινών κρατών-έθνών προς τή νέα ύπερεθνική όντότητα, ποιά

θά είναι ή τύχη των έπί μέρους έθνικών πολιτισμών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων που καλούνται, ένδεχομένως, νά αναχωνευθούν σ' ένα ευρωπαϊκό melting pot (χωνευτήρι, κατσαρόλα) ή νά συνυπάρξουν μέσα στην ευρωπαϊκή salad bowl (σαλατιέρα) που ύποτίθεται ότι διατηρεί τή γεύση του κάθε συστατικού, αλλά και ταυτόχρονα δημιουργεί μιá καινούργια γεύση, όπως στή ρώσικη σαλάτα, ποιές είναι οί προοπτικές και τά σχέδια των διαφόρων ευρωπαϊκών πολιτικών οικογενειών που προκρίνουν τήν όποια λύση προκρίνουν, τί επιδιώκουν και τί προμοδοτούν οί κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις τής Εύρώπης, αν ή νομική μορφή όμοσπονδία, συνομοσπονδία, κοινότητα ή όποια άλλη είναι δυδότερη κοινωνικά, αν συμφέρει τούς εργαζομένους και γενικότερα τούς λαούς τής Εύρώπης ή τούς καθυποτάσσει περισσότερο στα συμφέροντα του κεφαλαίου και των ισχυρών, αν ή όμοσπονδία γίνεται ένα ανάχωμα έναντίον των ρατσιστικών και έθνικιστικών εκρήξεων ή αντίθετα τίς προμωδοτεί, αν μιá τόσο ριζική λύση είναι πράγματι ώριμη κι αντίστοιχη στή βούληση και τή συνείδηση των ευρωπαϊκών λαών ή πρόκειται για έναν άκαιρο κι εκτός έποχής βολонταρισμό που θά καταρρεύσει μελλοντικά, όπως ή γιοιγκοσλαδική και ή σοβιετική όμοσπονδία, μέ δύο λόγια που συνοψίζουν όλα τά προηγούμενα: στό κεφαλαϊώδες έρώτημα αν θά πρέπει νά θέλουμε ή νά μή θέλουμε τήν όμοσπονδιακή Εύρώπη, κατά τίς θέσεις του Συνασπισμού για τίς έρχόμενες ευρωεκλογές, καλούμαστε ν' απαντήσουμε μέ ένα σύνθημα: «ναί, στην όμοσπονδία». Έτσι! Μέ δύο γραμμές.

Όταν ψηφίζουμε ένα κόμμα άποδεχόμαστε τίς θέσεις του, κατ' άρχήν. Όταν, όμως, ψηφίζουμε θέσεις που δέν έχουν τεκμηριωθεί, τότε δέν ξέρουμε τί θέλουμε, δέν ξέρουμε τί μάς γίνεται, δέν ξέρουμε που μάς οδηγούν, δέν μάς νοιάζει που μάς

όδηγούν και ό φαύλος κύκλος της μεταμοντέρνας χαζοχαρούμενης άδιαφορίας συνεχίζεται. Κι αυτό δέν είναι δημοκρατικό!

Και οι άλλοι; Άσε τό ΚΚΕ πού θέλει νά φύγει ή Ελλάδα από τήν Εύρώπη. Αυτό έτσι κι αλλιώς «θέτει έαυτόν μακράν του έχθρου», αποχαιρετώντας τά προβλήματα. Μέ τούς άλλους τί γίνεται; Τί λέει ή Πολιτική Άνοιξη, τό ΠΑΣΟΚ, ή ΝΔ; Άπ' όσο ξέρω ως προς τό ζήτημα πού συζητάμε, για τό κατά πόσο ή Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει ν' αποκτήσει ή όχι όμοσπονδιακό χαρακτήρα, δέν λένε άπολύτως τίποτε. Δέν έχουν γνώμη; Άλλά άν δέν έχουν γνώμη, τί σόι έκφραστές του ελληνικού λαού είναι αυτοί όταν σιωπούν για τόσο κρίσιμα θέματα πού θά κριθούν τά επόμενα χρόνια, έντός του χρόνου θητείας της επόμενης Εύρωβουλής; Και τί νόημα έχει ή λαϊκή κυριαρχία πού τόσο διατυμπανίζεται, τί σόι είναι αυτός ό υποτιθέμενος «κυρίαρχος λαός», από τή στιγμή πού άγνοεί τά άντικείμενα της υποτιθέμενης κυριαρχίας του, τί έιδους έντολέας είναι αυτός πού δέν του επιτρέπεται νά δώσει καμία έντολή στους έντολοδόχους του, κόμματα και εύρωβουλευτές, τήν όποία θά έπρεπε νά υποστηρίξουν στά ευρωπαϊκά σώματα;

Προφανώς τά ελληνικά κόμματα και οι Έλληνες εύρωβουλευτές θά πράξουν ό,τι τους φωτίσει ό Θεός. Βλέποντας και κάνοντας. Και νά ένα άλλο θεόρατο ζήτημα του δημόσιου βίου. Βλέποντας λοιπόν τό ΠΑΣΟΚ ότι τά περισσότερα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κόμματα (θά υπάρχει άλλωστε κομματική εύρωλίστα) είναι υπέρ της όμοσπονδιακής λύσης, μιά και άνήκει στή σοσιαλιστική οίκογένεια θά κάνει κι αυτό ό,τι θά κάνουν και οι Ευρωπαίοι σοσιαλιστές. Μέ τή ΝΔ τό πράγμα παίζεται. Γιατί οι Γάλλοι δεξιοί όμολογοί της ΝΔ είναι μοιρασμένοι, οι Ίταλοι πρώην Χριστιανοδημοκράτες είναι μοιρασμένοι, ό Μείζορ στήν Άγγλία είναι αντίθετος στήν όμοσπονδιακή λύση, όσο για τούς Γερμανούς Χριστιανοδημοκράτες τάχθηκαν, στήν πρό ήμερών συνδιάσκεψή τους, επίσης υπέρ της όμοσπονδιακής λύσης. Γενικώς μπορούμε νά υποθέσουμε ότι και ή ΝΔ θά κάνει ό,τι και οι Ευρωπαίοι όμολογοί της. Έτσι τά ελληνικά κόμματα, χωρίς γνώμη δική τους, θά ακολουθήσουν τή γνώμη τους από τόν κόσμο τους. Αυτόι πού ξελαρυγγιάζονται σέ κορόνες για «έθνική άνεξαρτησία», αυτοί πού «ραπίζουν» τούς Ισχυρούς της Γής και δέν δέχονται μύγα στό σπαθί τους. Είναι ένας τρόπος νά συνδυάζει κανείς τόν πύό άκραιό βερμαλιστικό άντιευρωπαϊσμό μέ τήν πύό δουλική εύρωδουλεία.

Άλλά δέν είναι μόνο τά κόμματα. Υπάρχει κι αυτή ή περιβόητη «κοινωνία των πολιτών», και δέν έννοώ βέβαια τόν απομονωμένο φουκαρά πού χαζεύει μέ τά σίριαλ και τραβολογείται μέ τά καθημερινά αλλά, άς πούμε αυτά τά εκατοντασέλιδα κυριακάτικα φύλλα των έφημερίδων, τά συνδικάτα των εργαζομένων, των υπαλλήλων, των εκπαιδευτικών, των άγροτών, των ελεύθερων επαγγελματιών, των καλλιτεχνών, άς προσθέσουμε ακόμη τήν έπιστημονική κοινότητα μέ τούς εκατοντάδες έξ επαγγέλματος επαίοντες επί του θέματος, συνταγματολόγους, διεθνολόγους, οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, δημοσιολόγους κι ένα σωρό άλλους ειδικούς, ιδιαίτερα πολυπληθείς στά περί τήν Εύρώπη ζητήματα. Θά χρειαζόταν πολύς κόπος ν' ανακαλύψει κανείς, τρεις μόνο μήνες πριν από τίς εύρωεκλογές, ελάχιστες τιμητικές εξαιρέσεις πού κάτι έχουν άρθώσει πάνω στό ζήτημα.

Έτσι οι Έλληνες, λαός τόσο πολύ πολιτικοποιημένος και συνειδητοποιημένος, όπως αυτόπροσωπογραφούμαστε, τόσο ευαίσθητος στά θέματα της έθνικής ταυτότητας και της έλλη-

νικότητας, αποδεχόμαστε στή «ζούλα» λύσεις πού άλλοι αποφάσισαν για μάς. Έκτός κι άν έμεις οι Έλληνες και ειδικά οι Έλληνες άριστεροί τά χουμε λύσει αυτά τά προβλήματα και έχουμε βαθιά έγκολπωθεί τά λόγια του Προυντόν πού, ήδη από τά μέσα του περασμένου αιώνα, είχε αποφανθεί ότι «Ο ΧΧ αιώνας θ' άνοιξει τήν εποχή των όμοσπονδιών ή ή ανθρωπότητα θά ξαναμπει σ' ένα χιλιόχρονο καθαρτήριο». Στήν πραγματικότητα, όμως, ούτε καν μάς περνά από τό νού ότι, μέ καθυστέρηση έναν αιώνα, χάρη στήν άδιαφορία μας και τήν έσκεμμένη άπολιτικότητα των κομμάτων συμβάλλουμε κι έμεις νά φτιαχτεί ένα υπερχράτος. Η όνομαζόμενη όμοσπονδιακή πολιτειακή συγκρότηση ένα κράτος θά είναι, μιά νέα πολιτική έξουσία επί των λαών και των κρατών της Εύρώπης, μέ έλάχιστα, όμως, δυνατότητες εκ μέρους των λαών της νά έλέγξουν τίς αποφάσεις της υπό θεσμοθέτηση νέας έξουσίας και τά πραγματικά κέντρα λήψης των αποφάσεων. Διότι, εκτός των άλλων, τό προτεινόμενο για τήν Ευρωπαϊκή Ένωση σύνταγμα, ό καθορισμός των έξουσιών και των άρμοδιοτήτων των αποφασιστικών της όργάνων όχι μόνο δέν θεραπεύει τό υπάρχουν και πανθομολογούμενο δημοκρατικό έλλειμμα αλλά, αντίθετα, τό διευρύνουν και διευρύνοντας τό δημιουργούν μιά Εύρώπη πολλών ταχυτήτων και «όμόκεντρων κύκλων», όπου όμως, σ' αυτόν τόν εύρωπαϊκό πρωταθλητισμό, οι «ταχύτεροι» θά καθορίζουν τήν τύχη των βραδυπορούντων.

Άς δούμε, όμως, όρισμένες «διαδικαστικές» λεπτομέρειες. Όπως είναι γνωστό, μέ τή Συνθήκη του Μάαστριχτ ή Εύρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) μετονομάστηκε σέ Εύρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) μέ στόχο προσεχώς ν' αποτελέσει τίς Ηνωμένες Πολιτείες της Εύρώπης. Μετά και παρά τίς έντονες λαϊκές αντιδράσεις, όπου δόθηκε ή δυνατότητα οι ίδιοι οι λαοί ν' αποφασίσουν (Γαλλία, Δανία) μέ δημοψήφισμα, ή Έπιτροπή Θεσμικών Θεμάτων ένέκρινε σχέδιο συντάγματος για τήν Ένωση μέ ψήφους 15 υπέρ και 5 κατά, και τό όποιο στίς 9 Φεβρουαρίου 1994 ό Βέλγος εύρωβουλευτής Έρνάν του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, εκπρόσωπος έπιτροπής έμπειρογνώμων υπέβαλε στό Εύρωκοινούλιο για συζήτηση και ψήφιση.

Και νά ή «διαδικαστική» λεπτομέρεια: αυτό τό σχέδιο συντάγματος θά κριθεί από τήν επόμενη Εύρωβουλή, από ένα σώμα τό όποιο δέν θά έχει πάρει καμία σχετική έξουσιοδότηση από τούς Ευρωπαίους ψηφοφόρους, δηλαδή τούς ευρωπαϊκούς λαούς. Οι Ευρωπαίοι πολίτες θά βρεθούν μπροστά σέ ένα σύνταγμα πού θά οργανώνει τήν ευρωπαϊκή πολιτειακή χωρίς οι κυρίαρχοι λαοί νά έχουν έρωτηθεί και νά έχουν έκφράσει τή θέλησή τους.

Κι ωστόσο, μέσα σ' αυτή τήν υπερολιτικολογούσα φλυαρία των επαγγελματιών της πολιτικής, πού συναγωνίζεται και τροφοδοτεί τήν πολιτική άδολεσχία των ΜΜΕ, αυτές οι «διαδικαστικές» λεπτομέρειες έχουν αποσιωπηθεί. Όπως, επίσης, έχει αποσιωπηθεί, τόσο στήν Ελλάδα όσο και σ' όλόκληρη τήν Εύρώπη, ότι ενώ βρισκόμαστε στά πρόθυρα της δημιουργίας ενός υπερχράτους, ό όρος κράτος δέν χρησιμοποιείται από κανένα αλλά συγκαλύπτεται από τόν κομψό και δημοκρατικοφανή όρο «Όμοσπονδία» και τίς δημοκρατικές αρχές των παλαιών φεντεραλιστών. Ωστόσο μιά φεντεραλιστική, όμοσπονδιακή ένωση, κατά τό πρότυπο είτε των γνωστών ιστορικών όμοσπονδιών (ΗΠΑ, Έλβετία, Ίνδιες, Γερμανία, Βραζιλία κλπ.) είτε άνένδοτου τύπου, δέν παύει νά είναι κράτος. Κράτος μέ τά όλα του άφου παρά τίς όποιες αποκεντρωτικές αρχές και τίς όποιες άρμοδιότητες εκχωρηθούν στίς περιοχές (regions) ή παραμείνουν στήν έξουσία των κρατών-μελών, θά υπάρχει κεντρική δύναμη πού θά αποφασίζει για κεντρικά θέματα: νόμισμα, έξωτερική πολιτική, «ασφάλεια» και άρα για τήν εργατική δύναμη. Στή ιστορία είχαμε πολλών ειδών κράτη: δημοκρατικά, όλιγαρχικά

κά, ολοκληρωτικά, θεοκρατικά, αυτοκρατορικά κλπ., με τεράστιες διαφορές μεταξύ τους. Όλα, όμως, είχαν ένα κοινό στοιχείο: ότι διαχειρίζονταν τό νόμισμα και τήν εργατική δύναμη. Αυτό θά κάνει και τό καινούργιο «φεντεραλιστικό» κράτος τής Εύρώπης, κι άλλα τινά, όπως κάθε κράτος. Χωρίς νά τό πάροουμε είδηση.

Ένα κράτος γεννιέται μέσα στή σιωπή, τίς αποσιωπήσεις, τίς αποκρύψεις, τίς μυστικοποιήσεις: στή ζούλα. Κι αυτό είναι πράγματι κάτι τό ανέκδοτο. Όλα τά κράτη ως τώρα είχαν έρθει στόν κόσμο μέ τρόπο πολύ θορυβώδη. Ίσως προκρίθηκε αυτή ή νέα πολιτική φιλοσοφία τής ζούλας, γιατί τό νέο κρά-

τος, ως υπερκράτος χωρίς εύρωπαϊκό λαό πού θά είναι, για νά κυριαρχεί χρειάζεται πάνω άπ' όλα τήν άδιαφορία, τήν άφρασία τών ένοίκων του. Μόνο μέσα στό κλίμα τής γενικής άδιαφορίας τών cool κοινωνιών θά μπορούν άνετα νά κυριαρχούν οί κυρίαρχοι, τριάντα μέ πενήντα χιλιάδες εύρωτεχνοκράτες τών Βρυξελλών νά διαχειρίζονται τίς λεπτομέρειες και οί υπόλοιποι νά κάνουν ούρά για έπιδοτήσεις, προγράμματα, πακετάκια. Ό καθένας μόνος του κι ό Ντελόρ για όλους.

Δημοσιεύτηκε σέ μιά πρώτη μορφή στήν έφ. Έποχή, σ. 248, Φεβρ. 1994.

B

ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΥΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

Μετά τήν Ένιαία Πράξη του 1985, ή ιστορία τής εύρωπαϊκής ένοποίησης γυρίζει σελίδα. Μέ τήν Ένιαία Πράξη αρχίζει τό πέρασμα από τήν οικονομική Εύρώπη, πού είχε δει τό φώς τό 1957 όταν ιδρύθηκε ή Εύρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, στήν πολιτική Εύρώπη. Όσοτόσο πρόκειται ακόμη για ρυθμίσεις πού δέν διασπούν τόν κανόνα τών πολυμερών διακυβερνητικών συμφωνιών και διατηρούν τήν κεντρικότητα του κράτους-έθνους. Καθένα από τά κράτη-μέλη τής Κοινότητας, κυρίαρχα και άνεξάρτητα από τυπική άποψη, αποδέχεται τίς κοινοτικές αποφάσεις και τίς ρυθμίσεις μέσα σ' ένα πνεύμα όπου πρωτανεύει ό άπαράβατος κανόνας τής όμοφωνίας στή λήψη τών αποφάσεων. Ύστερα από σκληρά παζαρέματα, διαβουλεύσεις, άμοιβαίες υποχωρήσεις και συμβιβασμούς, διαμορφωνόταν τό γενικό πλαίσιο τών συμφωνιών εντός τών όποιων θά λειτουργήσουν τά κοινοτικά όργανα και τά κράτη-μέλη.

Μέ τίς συμφωνίες, όμως, του Μάαστριχτ, και άνεξάρτητα από ποιές νέες ρυθμίσεις, άναθεωρήσεις και άναπροσαρμογές θά ύποστει τό πολιτειακό καθεστώς τής Ένωμένης Εύρώπης, σημειώνεται μιά τομή, ένα σημείο μη έπιστροφής σέ μιά άνεπίστρεπτη διαδικασία προς τήν εύρωπαϊκή ένοποίηση: μέ τό Μάαστριχτ οδηγούμαστε προς τή δημιουργία ενός ενιαίου εύρωπαϊκού κράτους όμοσπονδιακού τύπου.

Τό άποτέλεσμα αυτό, παρ' όλο πού δέν έχει ολοκληρωθεί και πολλά δυσεπίλυτα προβλήματα δέν έχουν βρει ακόμη τή λύση τους, ούτε τό θέλησαν ούτε τό έπεδίωξαν ούτε καν τό κατανόησαν οί εύρωπαϊκοί λαοί. Ήταν έργο τών εύρωκρατών και τών

κυρίαρχων πολιτικών οικογενειών τής Εύρώπης, κυρίως τών σοσιαλδημοκρατών και τών χριστιανοδημοκρατών, πού μέσα από τή δυναμική τών πραγμάτων τής μετά τό 1989 γεωπολιτικής συγκυρίας υπερέβησαν τίς άφετηρίες τους και έπέσπευσαν τίς διαδικασίες, σχεδόν μέσα σ' ένα πνεύμα πανικού. Καλό θά ήταν νά έχουμε στό νοϋ τά βασικά στοιχεία αυτής τής ιστορικής διαδικασίας πού ξεκινά από τό 1957, κι ακόμη πριν, για νά καταλήξει στό Μάαστριχτ κι άπ' αυτό στήν κυοφορούμενη Εύρωπαϊκή Όμοσπονδία.

Ή Εύρώπη ή «άπολιτική»

Ή οίκοδόμηση τής ΕΟΚ και τών εύρωπαϊκών θεσμών ήταν έργο πολυμερών διακρατικών συμφωνιών κυρίαρχων και άνεξάρτητων κρατών τά όποια, άσκώντας τά κυριαρχικά τους δικαιώματα, παρείχαν αυτά νομιμοποίηση στους κοινοτικούς θεσμούς και έγκυρότητα στίς συμφωνίες.

Ή ΕΟΚ ήταν ή οικονομική άπάντηση, άμυνα και άντεπίθεση, στήν ανάπτυξη του σοβιετικού στρατοπέδου, ήταν ή οικονομική και έν μέρος θεσμική όχύρωση τής έντεύθεν του «Σιδηρού Παραπετάσματος» Εύρώπης, μέ κύριο όπλο τήν κατοχύρωση και τήν ανάπτυξη τής εθιμείας. Από κει, εκτός από τόν τρόπο, τήν άνελευθερία και τόν ολοκληρωτισμό, βασίλευε ή πείνα, ή άνέχεια, ή καθυστέρηση από δώ, εκτός από τή δημοκρα-

τία και την ελευθερία, θά είχαμε τὰ βασίλεια τοῦ πλοῦτου, τῆς εὐημερίας, τῆς ἀνάπτυξης. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ, ὁμως, τὸ κοινὸ βασίλειο τοῦ εὐημεροῦντος «ἐλευθέρου κόσμου», ἡ Δύση, δηλαδή ἡ Εὐρώπη, ἔπρεπε νὰ συνεργασθεῖ στὸν οἰκονομικὸ τομέα. Ἔτσι τὰ κράτη, ὡς ἐντολοδόχοι τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ὡς ἐντολοδόχοι τῶν λαῶν τους, τῆς μόνης πηγῆς νομιμότητας καὶ νομιμοποίησης, διαμόρφωσαν τὰ ὄργανα καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς διακρατικῆς συνεργασίας καὶ τὰ ἐξουσιοδοτοῦσαν νὰ διαχειρισθοῦν τὰ κοινὰ οἰκονομικὰ προβλήματα. Τὰ ΕΟΚικὰ ὄργανα λειτουργοῦσαν αὐστηρῶς στὸ πλαίσιο τῆς ἐξουσιοδότησής τους. Θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ, οἱ ἐπιτροποὶ καὶ οἱ ἀπ' αὐτοὺς ἐξαρτώμενες κοινοτικὲς ὑπηρεσίες λειτουργοῦσαν ὡς τὸ κεντρικὸ ἐπιτελεῖο τῶν συμφερόντων τῶν κρατῶν-μελῶν μὲ τὴν ἔννοια πού ἔλεγε ὁ Μάρξ τοῦ Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου ὅτι τὸ κράτος λειτουργεῖ ὡς κεντρικὸ ἐπιτελεῖο τῆς μπουρζουαζίας, πηγὴ τῆς ἐξουσίας του καὶ οὐσιαστικὸς ἐντολέας τῆς.

Ἡ ἐξουσιοδότηση ὥστόσο πρὸς τὰ κοινοτικὰ ὄργανα δὲν ἦταν γενική, ἐπομένως καὶ ἡ ἀρμοδιότητά τους δὲν ἦταν γενική, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν περίπτωση τοῦ κράτους τὸ ὁποῖο εἶναι ἀρμόδιο καὶ ἐξουσιοδοτημένο νὰ διαχειρίζεται ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ προβλήματα στὸ πλαίσιο τῆς γενικῆς ἀρμοδιότητάς πού τὸ παρέχει ἡ λαϊκὴ ἐντολή. Τὸ κράτος δὲν ζητᾷ τὴν ἄδεια κανενὸς γιὰ νὰ ὀργανώσει τὴν ἐκπαίδευση ἢ τὸ στρατό, τὰ φορολογικὰ ἢ τὰ πολεοδομικὰ. Κι ἂν ἀκόμη σέβεται κάποιους διεθνεῖς κανονισμοὺς ἢ ἀρχές, τὸ πράττει στὸ πλαίσιο τῆς αὐτοδέσμευσής του. Ἀντίθετα, τὰ διεθνή ὄργανα κινοῦνται πάντα στὸ πλαίσιο εἰδικῆς ἐξουσιοδότησης-ἀρμοδιότητος πού τοὺς τὴν παρέχουν οἱ διεθνεῖς συμφωνίες κυρίαρχων καὶ αὐτοδεσμευμένων κρατῶν. Π.χ. ὁ ΟΗΕ εἶναι ἀρμόδιος γιὰ τὴν εἰρήνη, ἡ Παγκόσμια Ἐνωση Ταχυδρομείων γιὰ τὰ ταχυδρομεία κ.ο.κ.

Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα. Ἦταν ἐξουσιοδοτημένη νὰ διαχειρίζεται μόνον οἰκονομικὰ προβλήματα. Καὶ πράγματι ἡ κύρια, σχεδὸν ἀποκλειστικὴ, δραστηριότητά της ἐπὶ δεκαετίες ἦταν οἰκονομική. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἦταν ἐντεταλμένη. Παραδοξολογώντας, θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ ΕΟΚ δὲν «ἔκανε πολιτικὴ»: ὑπέτασσε τὴν πολιτικὴ στὴν οἰκονομία. Τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα ἀπομονώνονταν ὡς αὐθύπαρκτα δεδομένα καὶ ἐπ' αὐτῶν, πάντα μὲ τὴν μέθοδο τοῦ παζαρέματος, τῶν συμβιβασμῶν, τῶν ὑποχωρήσεων, ἀποφασίζονταν ρυθμίσεις πότε συντηρητικὲς πότε τολμηρές, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες, τὶς ἀντοχές καὶ τὴ συγκυρία. Ἡ ΕΟΚ κινήθηκε ἐκ γενετῆς στὸ πλαίσιο ἑνὸς ἰδιότυπου οἰκονομισμοῦ.

Οἱ αἰτίες αὐτοῦ τοῦ οἰκονομισμοῦ, πού ἐπέβαλε στὴν Κοινότητα μιὰ πολιτικὴ ἀναπηρία, εἶναι σύνθετες. Μὴ διαθέτοντας δικὸ της λαό, γιατί δὲν ὑπῆρχε κάποιος διακριτὸς εὐρωπαϊκὸς λαὸς πού νὰ ἐκπροσωπεῖ καὶ μὲ βάση τὴν ἔκφραση μιᾶς εὐρωπαϊκῆς λαϊκῆς κυριαρχίας νὰ ἀσκεῖ πολιτικὴ, ἡ Κοινότητα ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ κινεῖται στὸ πλαίσιο τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων. Ἡ πολιτικὴ παρέμενε πάντα στὴ δικαιοδοσία τῶν κρατῶν-μελῶν. Ἄλλωστε ἀπὸ τὴ στιγμή πού οἱ Εὐρωπαῖοι στὸ Συνέδριο τῆς Χάγης (7.5.1948) διατυπώνουν τὴν ἀπόφασή τους νὰ μὴν ξαναπολεμήσουν μεταξὺ τους ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους καὶ ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ θέμα τοῦ πολέμου (ἢ τῆς ἀμυνας, ὅπως λέγεται κομψότερα) παραπέμφθηκε στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ΝΑΤΟ καὶ τῆς ἀμερικανικῆς «προστατευτικῆς ἀσπίδας» ἐναντίον στὴν ΕΣΣΔ, ἀπὸ τὴ στιγμή δηλαδή πού τὸ θέμα «πόλεμος», κορυφαῖο θέμα τῆς πολιτικῆς, ξεφεύγει ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἐταίρων, ἡ Κοινότητα δὲν μπορεῖ νὰ κάνει πολιτικὴ. Οὕτε οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί, ἐδραζόμενοι ἐπὶ κοινῷ εὐρωπαϊκοῦ δημόσιου χώρου, κάνουν πολιτικὴ. Παρέμεινε ἔτσι ὡς ἐπίδικο ἀντικείμενο τῆς ΕΟΚ τὸ θέμα τῆς εὐημερίας ἢ τῆς

εὐμάρειας, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου οἱ Εὐρωπαῖοι μποροῦν νὰ τσακῶνονται, νὰ συμφωνοῦν ἢ νὰ διαφωνοῦν, νὰ δίνουν κάποιες λύσεις τέλος πάντων. Ἡ κοινὴ πολιτικὴ τῶν Εὐρωπαίων ἦταν ἐκείνη τῆς διαχείρισης τοῦ πλοῦτου τους πού τὸν ἀπειλοῦσαν κίνδυνοι ἐσωτερικοὶ (κοινωνικὰ κινήματα) καὶ ἐξωτερικοὶ (ὁ διεθνὴς ἀνταγωνισμός).

Αὐτὰ τὰ «ἀπολιτικά» κοινοτικὰ ὄργανα λειτούργησαν μὲ βάση τὶς πρακτικὲς ἰδεολογίες καὶ τὶς μεθοδεύσεις πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν οἰκονομισμό. Οἱ κοινοτικοὶ λειτουργοί, οἱ ὑπάλληλοι, οἱ εἰδήμονες καὶ τεχνικοὶ, καμιά σαρανταριά χιλιάδες ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη βαθμίδα ὡς τὸν τελευταῖο τροχὸ τῆς ἀμάξης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ τους προέλευση, τὴν πολιτικὴ τους ἔνταξη στὶς χώρες καταγωγῆς τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ τους ποιότητα, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ δίνουν τεχνικὲς λύσεις σὲ σύνθετα κοινωνικὰ προβλήματα καὶ ἐπομένως νὰ παρακάμπουν τὴν πολιτικὴ διάσταση. Αὐτὴ ἡ τεχνοκρατικὴ ἀντίληψη, πού ἀποτέλεσε τρόπο γένεσης τῆς κοινοτικῆς πράξης καὶ πρακτικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία, εἶχε ἓνα καὶ μόνον κριτήριον ὀρθότητος καὶ ἀποτελεσματικότητος: τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσον ἡ σκοπούμενη ρύθμιση ἐπέφερε τὴν ποσοτικὴ πρόοδο καὶ βοηθοῦσε τὴν ἀνάπτυξη. Διότι στὴν οἰκονομία ἀπόλυτο κριτήριον εἶναι οἱ ἀριθμοί: οἱ μεγαλύτεροι ἀριθμοὶ εἶναι καὶ οἱ καλύτεροι. Ἔτσι, παραδείγματος χάριν, ἀφοῦ στόχος ἦταν ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀνταγωνιστικότητά τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιχειρήσεων καὶ κεφαλαίων, κάτι πού θὰ ἐπιτυγχάνονταν μὲ τὴν αὐξήση τῆς παραγωγικότητος χάρις τῆς νέας τεχνολογίας, χάρις σὲ μιὰ ριζικὴ ἀνατροπὴ τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου ὅπου θὰ μειωνόταν ἀποφασιστικὰ ἡ ζωντανὴ ἐργασία καὶ θὰ τὴν ἀντικαθιστοῦσε ἡ νεκρὴ ἐργασία τῆς ρομποτικῆς καὶ τῆς πληροφορικῆς, ἐπὶ δύο δεκαετίες ὑπῆρξε πλήρης ὑποτίμηση τῆς ἀνεργίας. Ὅσες προτάσεις καὶ σχέδια ἐκπονήθηκαν γιὰ τὴ δημιουργία νέων θέσεων ἐργασίας, σὲ ἀντικατάσταση ἐκείνων πού καταργοῦσε ἡ νέα τεχνολογία, ἀπέτυχαν παταγωδῶς, μαζί καὶ μερικὰ Νόμπελ Οἰκονομίας καὶ ὅλοι οἱ εἰδικοί πού τὰ εἶχαν ἐκπονήσει. Ἡ Εὐρώπη σήμερα, αὐτὸς ὁ οἰκονομικὸς γίγαντας, εἶναι μιὰ περιοχὴ εἴκοσι τεσσάρων ἑκατομμυρίων ἀνέργων. Εἶναι, ὁμως, μιὰ μεγάλη ἀγορὰ καὶ ὅπως τὸ διατύπωσε ὠμά ἢ κα Θάτσερ, «κάθε μεγάλη ἀγορὰ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἀγορὰ». Ἡ ὅπως ἀπῆχει τὴν ἴδια ἀντίληψη τὸ ἄρθρο 122 τῆς Συμφωνίας τοῦ Μάαστριχτ:

«Τὰ κράτη-μέλη καὶ ἡ Κοινότητα δροῦν σεβόμενοι τὶς ἀρχές τῆς οἰκονομίας τῆς ἀνοικτῆς ἀγορᾶς, ὅπου ὁ ἀνταγωνισμὸς εἶναι ἐλεύθερος, καὶ εὐνοώντας τὴν ἀποτελεσματικὴ διαχείριση τῶν πόρων».

Ἀποτελεσματικότητα, λοιπόν, ἀποδοτικότητα, ἀνταγωνιστικότητα. Πρωτοκαθεδρία τῆς οἰκονομίας εἰς βάρος τῆς πολιτικῆς, εἰς βάρος τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν προβλημάτων. Ἡ ἰδεολογία τῆς «εὐρωπαϊκότητας» εἶναι ἡ ἰδεολογία τοῦ οἰκονομισμοῦ μὲ τὰ τεχνοκρατικὰ καὶ πραγματιστικὰ παραγωγὰ του.

Πολιτικὸ ἔλλειμμα καὶ δημοκρατικὸ ἔλλειμμα

Ἐδῶ βρίσκεται κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ πηγὴ τοῦ προβλήματος πού ὀνομάζεται δημοκρατικὸ ἔλλειμμα. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ πολιτικὸ ἔλλειμμα καὶ τὸ δημοκρατικὸ ἔλλειμμα εἶναι παράγωγο τοῦ πρώτου. Δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ δημοκρατία σ' ἓναν ἄνθρωπο ὅπου οὔτε δῆμος ὑπάρχει οὔτε πολιτικὴ, παρὰ μόνον οἰκονομία.

Ὡστόσο, ἡ προσωπικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ πολιτικὴ

ιστορία των ανθρώπων που διαχειρίστηκαν και προώθησαν τά κοινοτικά πράγματα δεν ήταν ούτε αντιδημοκρατική ούτε ολοκληρωτική. Οί άνθρωποι αυτοί, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, ήταν φιλελεύθεροι συντηρητικοί δημοκράτες, κοινοβουλευτικοί, χριστιανοδημοκράτες, εργατικοί, σοσιαλδημοκράτες, κομμουνιστές, αντιφασίστες, οί αρχικοί μάλιστα έμπνευστές της Κοινότητας ήταν ιδεολόγοι φεντεραλιστές. Έξάλλου ή ευρωπαϊκή γραφειοκρατία στρατολόγησε τά μέλη της μέσα από μία κατηγορία ειδικών έπιστημόνων και τεχνικών πάσης φύσεως, πού κι αυτοί προέρχονταν από τίς αντίστοιχες δημοκρατικές πολιτικές οικογένειες της Εύρώπης. Θά μπορούσε μάλιστα νά υποστηρίξει κανείς — αλλά αυτό χρειάζεται ειδική έρευνα — ότι ή ύπαλληλική και τεχνική στελέχωση των ευρωπαϊκών οργάνων και υπηρεσιών ήταν από αποφοίτους των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων της έποχής της «μεγάλης άμφισβήτησης» — Μάης του '68 και μετά —, ήταν άνθρωποι πού είχαν στρατευθεί στη ζωή τους σέ ιδέες και κινήματα ριζοσπαστικά, αντισυγκεντρωτικά, οικολογικά, φεμινιστικά, αντικρατικιστικά, αντιαυταρχικά, ειρηνιστικά, αντιπολεμικά, αντιμπεριαλιστικά.

Πώς συνέβη, λοιπόν, άνθρωποι πού, άν μή τί άλλο, είναι δημοκράτες και ιδέες πού δεν είναι αντιδημοκρατικές νά παράξουν ένα αποτέλεσμα πού όλο συμφωνούν ότι χαρακτηρίζεται από δημοκρατικό έλλειμμα;

Αυτό είναι τό πρώτο και κεφαλαιώδες παράδοξο της ευρωπαϊκής οικοδόμησης. Η άπάντηση κατά τή γνώμη μου βρίσκεται στό γεγονός ότι ή Κοινότητα και οί άνθρωποι πού τή διαχειρίστηκαν έθεσαν έαυτούς εκτός πολιτικής, γιατί ή ίδια ή ευρωπαϊκή ένοποίηση ήταν «άπολιτική». Τό γεγονός δέ ότι και ή Εύρώπη και οί ευρωκράτες δεν διέθεταν δικά τους χρήματα αλλά μόνον όσα τούς εκχωρούσαν τά κράτη-μέλη, τό γεγονός ότι οί λειτουργοί και οί ύπάλληλοι δεν εκλέγονταν από κάποια κοινωνική βάση και δεν λογοδοτούσαν σ' αυτήν αλλά άπλώς διαχειρίζονταν μέ τεχνικό τρόπο ζητήματα έντός μιάς συγκεκριμένης έντολης ή ύπαλληλικής σχέσης, εύκολα έξηγει γιατί στά ευρωπαϊκά κλιμάκια επικράτησε ένα πνεύμα πολιτικής άδιαφορίας, και πολιτικής άνευθυνότητας, έλλειψη πάθους, προσωπικής πολιτικής δέσμευσης και προσωπικής πολιτικής ευθύνης. Στην τελευταία πόλη ή πολίχνη της Εύρώπης, στό τελευταίο της χωριό, οί άνθρωποι ξέρον τι είναι και τί έκανε ό δήμαρχος κι ό πρόεδρος της κοινότητας, ό τελευταίος κοινοτάρχης αισθάνεται μία δέσμευση και μία ευθύνη άπέναντι στους δημότες του, κι οί δημότες του τόν κρίνουν κατά τό έργο του, τίς αντίλήψεις του, τίς ιδέες του. Ποίος Ευρωπαίος, όμως, γνωρίζει τί έπραξε ό τάδε έπίτροπος της Κομισιόν και ποιά πολιτική δέσμευση άνέλαβε ό συγκεκριμένος έπίτροπος άπέναντι στους Ευρωπαίους πολίτες; Αυτό δεν έχει νά κάνει μόνο, ή μάλλον λίγο έχει νά κάνει μέ τήν προσωπική ποιότητα των ευρωκρατών. Εάν έθεσαν έαυτούς εκτός πολιτικών δεσμών και πολιτικής, τό έπραξαν διότι στον ευρωπαϊκό δημόσιο χώρο δεν είχαν κανένα δικαίωμα ν' ασχοληθούν μέ τήν πολιτική.

Γι' αυτό βέβαια, από τήν άλλη πλευρά, από τήν πλευρά των ευρωπαϊκών λαών, τά ευρωπαϊκά πράγματα ήταν πάντα πολύ πληκτικά, άδιάφορα, άκαταλαβίστικα. Όπως τονίζει και ή εισηγητική έκθεση του Σχεδίου Συντάγματος για τήν Ευρωπαϊκή Ένωση πού συνέταξε ή Έπιτροπή Έργων, οί ευρωπαίοι λαοί αντιμετώπιζαν τά κοινοτικά μέ πνεύμα «καλοπροαίρετης άδιαφορίας»! «Προσβλήθηκαν» κι αυτοί από τόν ίδιο οικονομισμό πού πρυτάνευε στη διαχειριστική και πολιτική έλίτ της Κοινότητας: ενδιαφέρονταν μόνον για τά φράγκα, τί θά πάρουν ή τί δεν θά δώσουν. Κι άπ' αυτή τήν άποψη είναι χαρακτηριστικό ότι δεν ύπάρχει κανένα άπολύτως λαϊκό κίνημα, καμιά άπολύτως λαϊκή κινητοποίηση υπέρ της ΕΟΚ, υπέρ κάποια ευρωπαϊκού θεσμού, υπέρ κάποιας ευρωπαϊκής ιδέας. Όσες λαϊκές κινητοποιήσεις έχουν ύπάρξει σ' όλόκληρη τήν Εύρώπη ήταν αντιδράσεις σέ κάποιες ρυθμίσεις, ήταν άρνητικές, παρ' όλο πού δεν ήταν πάντα αντιευρωπαϊκές. Ένας θερμός αλλά κριτικός ευρωπαίος, ό Ντομνίκ Βολτόν, τονίζει ότι ή ευρωπαϊκή οικοδόμηση προϋπέθεσε ως λυμένο τό πρόβλημα της ένότητας του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της ύπαρξης του δημόσιου ευρωπαϊκού χώρου, κάτι πού ώστόσο δεν υπήρξε ποτέ. Ορίζει δέ τόν δημόσιο ευρωπαϊκό χώρο ως

«συμβολικό χώρο στον όποιο αντιπαράθενται λόγοι, συνήθως άντιθετικοί, των διαφόρων κοινωνικών, θρησκευτικών, πολιτιστικών και πολιτικών φορέων πού συνθέτουν μία κοινωνία».

Χωρίς ευρωπαϊκή κοινωνία και δημόσιο ευρωπαϊκό χώρο οί υπεύθυνοι αυτής της πραγματιστικής και έμπειρικής πορείας πού άφηνε τούς ευρωπαϊκούς λαούς άπ' έξω γλιστρούσαν όλο και περισσότερο σ' έναν νομοθετικό κανονιστικό διακανονισμό

1. *L'Ésprit de l'Europe* (συλλογικό έργο), Παρίσι 1993, τόμοι 3., «Dates et lieux», «Mots et choses», «Gouts et manières». Βλ. έπίσης άρθρο για τό θέμα του δημόσιου ευρωπαϊκού χώρου του Dominiq Wolton στον *Πολίτη*, τεύχ. 122, Άπρ. 1993, «Τόπο στους πρωταγωνιστές», σέ μετάφρ. Δ. Μηλιάκη.

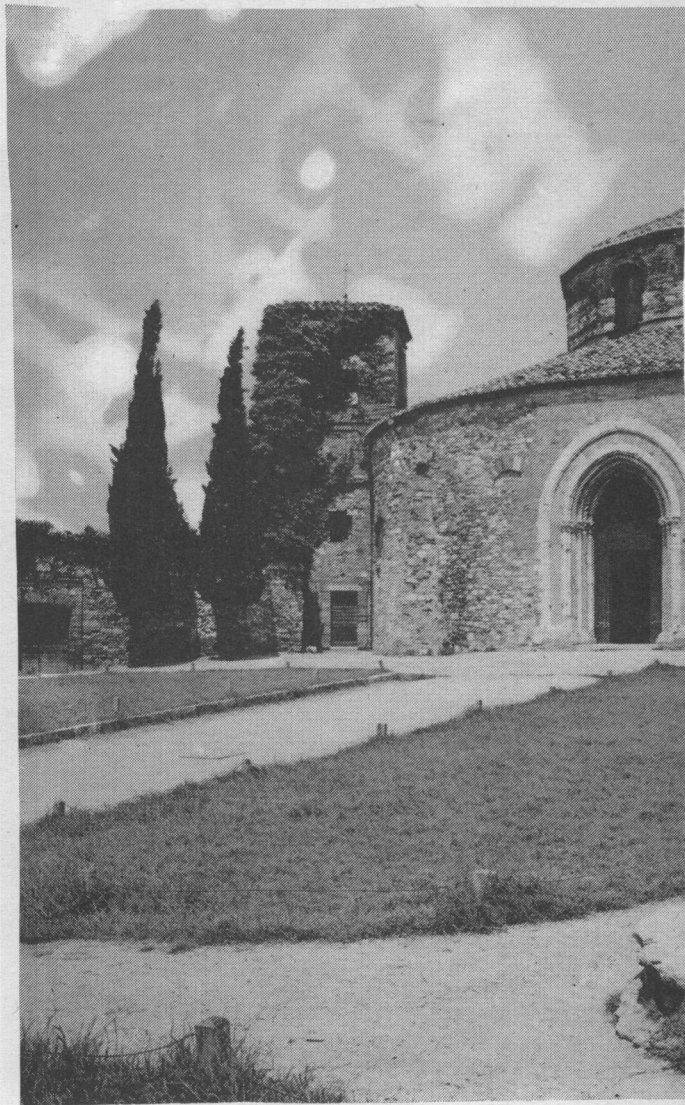
(οί περιβόητες ντιρεκτίδες) ή σέ λήψη βασικῶν ἀποφάσεων, τίς ὁποῖες τά κράτη-ἔθνη μετέφραζαν ἀπλῶς στή γλῶσσα τους, προσάρμοζαν τήν ἐθνική νομοθεσία σ' αὐτές κι ὁ κόσμος τίς διάβαζε σέ μετάφραση ὅταν κνηγοῦσε κάποιο εὐρωπαϊκό πρόγραμμα (πρότζεκτ στά ἑλληνικά) ἢ κάποιο πρόγραμμα τόν κνηγοῦσε. Ἡ εὐρωπαϊκή ὀλοκλήρωση, θά μπορούσαμε νά ἐπιλογήσουμε στό σημείο αὐτό, ἐπειδή ἦταν «ἀπολιτική», ἦταν καί μὴ δημοκρατική· καί ἐπειδή ἦταν μὴ δημοκρατική, ἐρχόταν πάντα ἀπ' ἔξω, ἀπό τὰ πάνω, ἦταν ἀδιαφανής. Ποιός εὐρωπαϊκός λαός ἀσχολήθηκε μέ τή συμφωνία τοῦ Μάαστριχτ πρὶν μάθει τό τετελεσμένο τοῦ γεγονότος ἀπό τίς ἐφημερίδες; Ποιός λαός τῆς Εὐρώπης θέλησε τή διεύρυνσή της μέ τήν εἰσδοχή τῆς Αὐστρίας, τῆς Φιλανδίας, τῆς Νορβηγίας καί τῆς Σουηδίας, ὅταν μάλιστα ὅλοι οἱ μεγάλοι τενοροὶ τῆς Ἐνωσης καί πρῶτος ὁ Ντελόρ, μερικoὺς μόνο μῆνες πρὶν, τάσσονταν κατηγορηματικά κατά τῆς διεύρυνσης καί ὑπέρ τῆς «ἐμβάθυνσης»;

Τό «ἐνιαῖο» τῆς εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας βάδρο τῆς εὐρωπαϊκότητας

Τό δεύτερο μεγάλο παράδοξο τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκοδόμησης εἶναι ὅτι ἐνῶ ἡ Εὐρώπη εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν χώρος τῆς ἑτερότητας, τῆς πολυγλωσσίας, τῆς πολιτιστικῆς διαφορετικότητας, τῶν σπαραχτικῶν καί ἀντιθετικῶν ἱστοριῶν, ἐνῶ δέν ὑπάρχει μία καί μοναδική εὐρωπαϊκή κουλτούρα ἀλλά πολλές, πού λέει ὁ Φ. Μπρωντέλ, οἱ εὐρωκράτες, ὑπάλληλοι, λειτουργοὶ καί πολιτικοί, λειτούργησαν μ' ἓνα εἶδος ἰσοπεδωτικῆς κοσμοπολιτικῆς ὁμοιομορφίας. Αὐτοὶ οἱ 40.000 τεχνοκράτες τῶν Βρυξελλῶν, τοῦ Στρασβούργου καί τοῦ Λουξεμβούργου, μαζί καί οἱ πολιτικοί, πάνω στή δουλειά πού ἦταν ὑποχρεωμένοι νά κάνουν καί γιά τήν ὁποία πληρώνονταν, ἀναζητοῦσαν —καί πετύχαιναν ὅταν τό πετύχαιναν— μόνον τή συμφωνία: πῶ σωστά τή συνοχή. Εἶναι ἄλλωστε ὁ ὅρος πού χρησιμοποιεῖται καί ἐπίσημα καί εὐρύτατα. Συνοχή σημαίνει παράκαμψη τῆς διαφορᾶς, δέν εἶναι ἀναγκαστικά ἐνότητα οὔτε ἐνοποίηση· μπορεῖ νά σημαίνει ἀλύσωση, διασύνδεση ἢ ἀπλῶς συγκόλληση. Δέν μιλοῦμε φιλολογικά, ἀλλά γιά τίς πραγματικότητες πού καλύπτει ὁ ὅρος «συνοχή», δηλαδή γιά τό εἶδος τῆς συνοίκησης τό ὁποῖο ἐπιβαλλόταν προαδευτικά στόν οἶκο τῆς Εὐρώπης πού δέν καταφέρει νά δημιουργήσει αὐτό πού διατείνεται ὅτι τό ἔχει ὡς δεδομένο: τήν εὐρωπαϊκότητα σάν μία ὀργανική σύνθεση καί συνύπαρξη διαφορετικῶν ἐθνισμῶν καί πολιτισμῶν χωρίς νά καταργεῖται ἡ ἑτερότητά τους καί ἡ διαφορετικότητά τους. Ἡ περιβόητη «εὐρωπαϊκή ταυτότητα» δέν εἶναι ἓνα ἀκόμα πιστοποιητικό στό πορτοφόλι, ὅπως τό διεθνές δίπλωμα ὀδηγίσης ἢ ἡ ἐθνικάρτα. Οὔτε μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ μέ τήν ἐπιβολή ἐνιαίων καί ὁμοιόμορφων οἰκονομικῶν ρυθμίσεων, ὅπως ὀρίζουν οἱ περιβόητες ντιρεκτίδες, ἔστω κι ἂν εἶναι πολλές φορές δικαιολογημένες καί θετικές.

Καί στό σημείο αὐτό ὁ οἰκονομισμός διέβρωσε καταλυτικά τά θεμέλια τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκοδόμησης. Ἀνάγοντας προβλήματα κοινωνικά, πολιτικά καί πολιτισμικά σέ οἰκονομικά καί θεωρώντας ὅτι ὅπως στά οἰκονομικά ζητήματα ὑπάρχει ἓνα αὐθύπαρκο δεδομένο, ἓνας κοινός παρανομαστής (ἡ ἀνάπτυξη), διάστηκε νά βεβαιώσει τήν ὑπαρξη τῆς κοινῆς «εὐρωπαϊκῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς». Τό ἄρθρο 128 τῆς Συμφωνίας τοῦ Μάαστριχτ διακηρύσσει ἀκριβῶς αὐτό:

«Ἡ Κοινότητα συμβάλλει στήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κρατῶν-μελῶν, μέ σεβασμό τῆς ἐθνικῆς καί τοπικῆς διαφορετικότητας, ἐνῶ παράλληλα προβάλλει τήν κοινή πολιτιστική κληρονομιά».

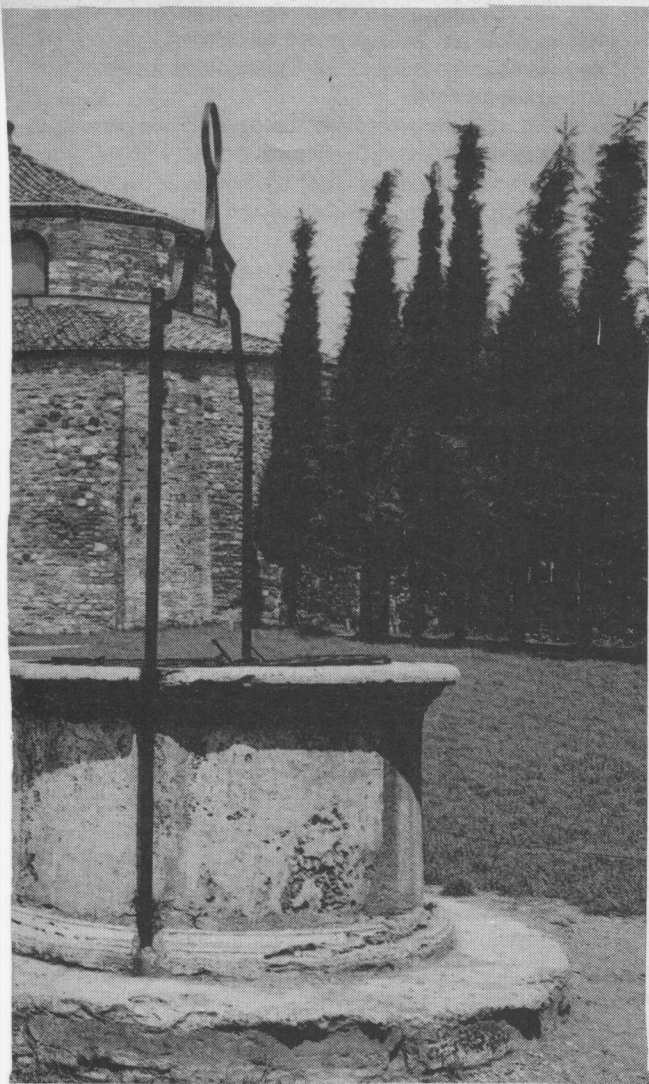

Ἔτσι ἀπλά: τό ὑπερεθνικό, «ἡ κοινή πολιτιστική κληρονομιά», παντρεύεται μέ τό ἐθνικό ἀρκεῖ νά διακηρυχθεῖ σ' ἓνα χαρτί (καί ὑπάρχουν πολλά τέτοια χαρτιά τά τελευταία εἴκοσι χρόνια) ὅτι τά ὑπερεθνικά στοιχεία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας, ἡ κοινή μας κληρονομιά ὡς Εὐρωπαίων, εἶναι οἱ ἀρχές τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, τό κράτος δικαίου, ἡ κοινωνική δικαιοσύνη, ὁ σεβασμός τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, καί πάνω ἀπ' ὅλα βέβαια ἡ ἀνταγωνιστικότητα τῆς οἰκονομίας καί ἡ ἐλεύθερη ἀγορά. Τό 1987 ἡ Ἐπιτροπή διακηρύσσει ὅτι

«τό ἐνιαῖο τῆς εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας, πού ἀπορρέει μέσα ἀπό τήν ἱστορία τῆς διαφορετικότητας τῶν τοπικῶν καί ἐθνικῶν πολιτισμῶν, ἀποτελεῖ τό ἀπαραίτητο ὑπέδαφος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης».

Πράγματι, τό Μάαστριχτ ἐνέταξε στίς διατάξεις του τίς διαπιστώσεις αὐτές. Ἔτσι οἱ ντιρεκτίδες γιά τήν τηλεόραση ἐπιβάλλουν κοινές νόρμες στά εὐρωπαϊκά κανάλια, ὅπου ἐπιβεβαιώνεται ὁ ὑπερ-νεοφιλελεύθερος νόμος τῆς διαφήμισης. Αὐτή θά ἀποφασίσει γιά τό «ἐνιαῖο τῆς εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας».

Διότι πράγματι ὑπάρχει αὐτό τό «ἐνιαῖο» τοῦ μεταμοντέρνου πολιτισμοῦ τῶν ΜΜΕ, τῆς διαφήμισης, τῆς βιομηχανίας τῆς κουλτούρας καί τῶν τρόπων διασκέδασης.

«Περνάει μέσα από γραφεία ταξιδιών, χρηματομεσιτικές διαμεσολαβήσεις, μέσα από τόν οργανωμένο τουρισμό των άγελαδοποιημένων συμπεριφορών με τις ταχύβολες φωτογραφικές μηχανές, συζητιέται στά διεθνή σεμινάρια, σφυρηλατείται στά ματωδαμμένα γουήκ εντ, καθοδηγείται μέσα από τήν υποχρεωτική ξενάγηση πού προσφέρει ή Εικόνα, ή Ένημέρωση, τό Κεφάλαιο, ήγεμονεύεται απ' όλους αυτούς τούς θεράποντες τής σύγχρονης όπτικοακουστικής μεσολάβησης πού θά λουστράρουν τή γυαλιστερή επιφάνεια έχοντας δεϊ, αυτοί, για σάς, σκεφθεί για σάς, έχοντας λύσει όλα τά προβλήματα για σάς, άρχει νά πληρώνετε?».

Δέν ήταν βέβαια παραγωγοί αυτού του πολιτισμού οί σαράντα χιλιάδες λειτουργοί και έοκάνθρωποι. Καταναλωτές του ήταν, και πιστοί του διαχειριστές μέσα στην άδιάφορη, χαλαρή και άβαθη επιφάνεια του ευρωπαϊκού κοσμοπολιτισμού. Θά μπορούσα μάλιστα νά υποστηρίξω ότι ό έοκάνθρωπος είναι νά μιά ιδιαίτερη ανθρωπολογική φιγούρα, όπως είχαν μιά

ιδιαιτερότητα οί κονκισταδόρες, ό άνθρωπος τής Αναγέννησης, οί άποικιοκράτες. Τά έθνικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους γλομάζουν, οί ιδιαίτερες πολιτιστικές παραδόσεις, άπ' τίς όποιες προέρχονται, δέν σφραγίζουν τήν ταυτότητά τους, ίσοπεδωμένοι μέσα σ' αυτό τό είδος ευρωπαϊκού κοσμοπολιτισμού, ένα άθροισμα μορφών χωρίς βάθος και βίωση. Αυτή ή έλίτ είναι τό πρώτο πρότυπο, τό μοντέλο, τής ευρωπαϊκότητας και τής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Άνήκουν στην ύπερεθνική Εύρώπη και πουθενά. Διότι βέβαια ή σύγχρονη ευρωπαϊκή ταυτότητα δέν φτιάχνεται ούτε από τά έργα των ποιητών της ούτε από τά διανοήματα των φιλοσόφων της ούτε από τό πνεύμα των λαϊκών κινημάτων τής Εύρώπης. Φτιάχνεται άπ' τούς σύγχρονους παιδαγωγούς, τά ΜΜΕ. Ποιός, όμως, θά «έκπαιδεύσει τούς έκπαιδευτές;».

Τό τρίτο «παράδοξο» τής πορείας προς τήν ένοποίηση ήταν τό γεγονός ότι οί ευρωπαϊκοί θεσμοί, ενώ φτιάχτηκαν μέ μιά άυστηρά εργαλειική και πραγματιστική αντίληψη (Έπιτροπή = όργανο των κρατών-μελών κλπ.), στην πράξη παρήγαγαν αυτό πού θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε «σχετική άυτονομία». Όπως τό κράτος δέν είναι εργαλείο στά χέρια τής μπουρξουαζίας αλλά άποκτά μιά σχετική άυτονομία, πού έλεγε ό Νίκος Πουλαντζάς, έτσι και τά ΕΟΚικά όργανα μέ τόν καιρό απέκτησαν ένα είδος άυτονομίας πού προήλθε μέσα από τή διαχείριση των προβλημάτων. Ήταν μιά καταπληκτική μηχανή παραγωγής «ευρωπαϊκότητας», ενός άυτόνομου δημόσιου ευρωπαϊκού χώρου δηλαδή. Τούτος ό άυτόνομος δημόσιος χώρος κατοικήθηκε μόνο από τούς ευρωκράτες, ήταν τό δικό τους σπίτι, παρ' όλο πού όλοι μιλάμε για τήν Εύρώπη των λαών, και μάλιστα από τά Ουράλια ως τόν Άτλαντικό.

Ή Εύρώπη λοιπόν του οικονομισμού, τής τεχνοκρατίας, τής οικονομίας, ή Εύρώπη ή άπολιτική.

Άπό τήν οικονομία στην πολιτική

Και αίφνιδίως ένοκήπει ή πολιτική. Πέφτει τό Τείχος του Βερολίνου, καταρρέει ό αντίπαλος, αρχίζουν οί πόλεμοι στους όποιους μετέχουν οί Ευρωπαίοι θέλουν δέν θέλουν (Πόλεμος του Κόλπου, Γιουγκοσλαβία), ένοποιείται ή Γερμανία, αλλάζει ό πολιτικός χάρτης του κόσμου από τήν άλλη πλευρά, ό διεθνής οικονομικός ανταγωνισμός και τά άποτελέσματα τής παγκοσμιοποίησης (globalisation). Όλ' αυτά, ξαφνικά, υποχρεώνουν τούς «12» νά αντιδράσουν και νά δράσουν πολιτικά ως Εύρώπη. Άλλά ή Κοινότητα πού είχε αφήσει τήν πολιτική άπ' έξω, διότι ή πολιτική χωρίζεται, βρέθηκε μπροστά σέ κενό. Δέν είχε όργανα άσκησης πολιτικής και μάλιστα σέ διακρατικό επίπεδο. Δέν είχε κυβέρνηση, δέν είχε νόμισμα, δέν είχε κεντρική τράπεζα, δέν είχε στρατό, δέν είχε τρόπο ν' άσκήσει «νόμιμη» βία, επιπλέον δέν είχε νομιμοποίηση διότι στίς ευρωεκλογές δέν εκλέγεται κυβέρνηση πού θ' άποφασίζει αλλά μιά λέσχη συζητήσεων και λήψης «άκαδημαϊκών» άποφάσεων.

Τό κενό πήγε νά καλυφθεί διαστικά διαστικά μέ τή Συνθήκη του Μάαστριχτ, μ' ένα κείμενο φλύαρο, αντιφατικό, υπερχανονιστικό. Φλύαρο ή όχι, υπάρχουν ώστόσο τρία σημεία σαφέστατα πού τέμνουν άποφασιστικά τίς «έκκρεμότητες» και χαράζουν τόν χωρίς επιστροφή δρόμο προς τή δημιουργία τής ύπερεθνικής όμοσπονδίας.

Α. Τό πρώτο είναι είναι ότι ή άτομική ιδιοκτησία θεωρείται άπαραβίαστη, αυτό δηλαδή τό «ιερό δικαίωμα», τήν ιερότητα του όποιου κάθε σεβόμενο τόν έαυτό του κράτος πρέπει νά έγυνηθεί.

2. Άγγ. Έλεφάντης, «Για τήν άκριδή μας ευρωπαϊκή κουλτούρα», Πολίτης, τεύχ. 98, Άπρίλης 1989.

**Β. Κατά δεύτερο λόγο, ὁ ἀνταγωνισμός, ἡ ἀνταγωνιστικότητα καί ἡ ἐλεύθερη ἀνοιχτή ἀγορά εἶναι ἐπίσης ἀρχές ἀπαρ-
βίαστες, πανάκεια τῆς ἀποτελεσματικότητας ἀλλά καί πεμπτου-
σία τῆς ἰδεολογίας τοῦ οἰκονομισμού καί τοῦ καπιταλισμοῦ.
Καί ἐπειδή οἱ ἀρχές αὐτές εἶναι ἀπαρβίαστες, κατά πῶς ὀρί-
ζει ἡ «φιλοσοφία» τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, παραβιάζεται ὅλος
ἐκεῖνος ὁ τομέας ζητημάτων πού ἐνδιαφέρουν ἄμεσα τοὺς εὐ-
ρωπαϊκούς λαούς καί πού ὀνομάζονται κοινωνική Εὐρώπη.
Κοινωνική Εὐρώπη καί ἀνταγωνιστικότητα εἶναι ἔννοιες ἀσυμ-
βίβαστες ἢ ἂν ἐπιδιωχθεῖ μιά κάποια ἱκανοποίηση καί τῶν δύο,
οἱ Ἰάπωνες καί οἱ «τίγρεις» τῆς Ἀπω Ἀνατολῆς ἐνεδρεῦνουν
καί ὑποχρεώνουν τὰ λογιστήρια τῶν ἐπιχειρήσεων νά συμμορ-
φωθοῦν.**

Κι ἐδῶ θρῖσκεται ἓνα κεφαλαιῶδες ζήτημα: πολιτική ἐνο-
ποίηση τῆς Εὐρώπης, πού θά ἐξασφάλιζε στοὺς πολίτες τῆς καί
τοὺς ἐργαζομένους ἀσφάλεια τῆς ἀπασχόλησης καί κοινωνι-
κά δικαιώματα, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ὅταν ἐπικρατεῖ τὸ δόγμα
τῆς ἐλεύθερης καί ἀνοιχτῆς ἀγορᾶς: ἓνας κάποιος ἐλαστικὸς
προστατευτισμός, ἓνας κάποιος περιορισμὸς τοῦ καθεστῶ-
τος τῆς οἰκονομικῆς παγκοσμιοποίησης εἶναι ἀπολύτως ἀπα-
ραίτητος. Οὔτε τὸ Μάαστριχτ οὔτε ἡ μετὰ τὸ Μάαστριχτ ζωὴ
τῆς Ἑνώσεως σχολίασαν τὸ ζήτημα.

Ἐκατομμύρια οἱ ἀνεργοί, οἱ ἄστεγοί, οἱ κοινωνικά ἀποκλει-
σμένοι ἑκατομμύρια οἱ ξένοι ἐργάτες, γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἀτο-
μικά καί τὰ πολιτικά δικαιώματα δέν εἶναι τόσο ἀπαρβία-
στα ὅσο τῶν «ἰθαγενῶν» Εὐρωπαίων. Ὅλοι εἴμαστε ἄνθρωποι
ἀλλὰ μερικοὶ εἶναι ἀνθρωπινότεροι. Μήπως ἐδῶ δέν θρῖσκεται
καί ἡ ρίζα τόσο ξενοφοβικῶν, λαϊκιστικῶν, ρατσιστικῶν καί
ἀντιευρωπαϊκῶν κινήματων, πού στὶς γραμμές τους ἐπιστρα-
τεῦνται οἱ ἀνεργοί, οἱ ἀπειλούμενοι ἀπὸ τὸν τεχνολογικὸ ἐκ-
συγχρονισμό καί τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ;

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπικουρικότητας

**Γ. Τὸ τρίτο καί σημαντικότερο στοιχεῖο πού βγαίνει ἀπὸ τὸ
Μάαστριχτ εἶναι ὅτι ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς ἐνοποί-
ησης τῆς Εὐρώπης τελεῖ ὑπὸ τὸν ἀστερισμὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπι-
κουρικότητας.**

Ὅταν ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκκινάτης καί γενικά οἱ ρωμαιοκαθολι-
κοὶ προέβαλλαν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπικουρικότητας ὡς δίκαιο τρό-
πο ὀργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας καί γενικότερα τῆς κοινωνίας
τῶν ἀνθρώπων, δέν θά μπορούσαν νά φανταστοῦν τὴν κατα-
πληκτικὴ ἀντιστροφή τῆς ἀρχῆς αὐτῆς πού ἔλαβε χώρα στὸ
Μάαστριχτ. Σύμφωνα μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια τῆς ἀρχῆς τῆς
ἐπικουρικότητας ὅταν ἓνα πρόβλημα μπορεῖ νά ἀντιμετωπισθεῖ
ἀπὸ ἓνα κατώτερο ὄργανο ἀποτελεῖ ἀνωμαλία, ἀδίκια καί με-
γάλο κακὸ ἔάν τὰ μεγαλύτερα καί ἀνώτερα ὄργανα ἀναλαμ-
βάνουν λειτουργίες πού μποροῦν νά ἐκτελεσθοῦν ἀποτελεσμα-
τικά ἀπὸ κατώτερες ἐνώσεις. Τὸν καιρὸ πού διατυπώθηκαν αὐ-
τές οἱ ἀρχές ἀπὸ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκκινάτη ὑπῆρχε τὸ πρόβλημα
τῆς προστασίας τῶν ἐπισκόπων πού διεκδικοῦσαν τὴν ἀνεξαρ-
τησία τους σὲ σχέση μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ Πάπα. Ἀρ-
γότερα, μετὰ τὴ δημιουργία τῶν ἐθνικῶν ἡγεμονιῶν καί τῶν
ἐθνικῶν κρατῶν, ἦταν ἡ Ἐκκλησία πού διεκδικοῦσε ἀνεξαρτη-
σία ἀπέναντι στοὺς βασιλεῖς καί τοὺς ἡγεμόνες. Αὐτὰ στὸν
ὑστερο Μεσαίωνα καί τὴν Ἀναγέννηση.

Σήμερα ἡ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ (ἄρθ. 3B) ὀρίζει:

«Στοὺς τομείς πού δέν ὑπάρχουν στήν ἀποκλειστικὴ ἀρ-
μοδιότητα ἡ Κοινότητα δρᾷ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς
ἐπικουρικότητας μόνον ἔάν καί στὸ βαθμὸ πού οἱ στό-
χοι τῆς προβλεπόμενης δράσης εἶναι ἀδύνατον νά ἐπι-

τευθοῦν ἐπαρκῶς ἀπὸ τὰ κράτη-μέλη καί δύνανται συ-
νεπῶς, λόγω τῶν διαστάσεων ἢ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς
προβλεπόμενης δράσης, νά ἐπιτευθοῦν καλύτερα σὲ
κοινωνικὸ ἐπίπεδο».

Εἶναι σαφές: τὸ ἄρθρο αὐτὸ δέν λέει ὅτι τὰ ἀνώτερα κλιμά-
κια δέν ἐπιτρέπεται νά ἀνακατατεῦνται στὴ δουλειά πού μπο-
ροῦν νά κάνουν τὰ κατώτερα. Λέει τὸ ἀντίθετο, ὅτι ὅταν τὰ
κατώτερα δέν μποροῦν ἐρχονται τὰ ἀνώτερα νά καλύψουν τὸ
κενὸ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπικουρικότητα θεσπι-
ζεται καί ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐγγύτητας», ὅτι δηλαδή οἱ ἀποφάσεις
πρέπει νά λαμβάνονται ὅσο τὸ δυνατόν πλησιέστερα στὸν πολί-
τη (δῆλωση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου τοῦ Μπίρμπιγγαμ
16.10.92).

Καί οἱ δύο ἀρχές μοιάζουν πολὺ δημοκρατικὲς καί πολὺ ρεα-
λιστικὲς. Μὲ τὴν ἐπικουρικότητα ὑποτίθεται ὅτι ἐξασφαλίζον-
ται οἱ δραστηριότητες μεγάλης καί διακρατικῆς ἐμβέλειας, π.χ.
πάλη ἐναντίον τῆς περιβαλλοντικῆς ρύπανσης, τῆς τρομοκρα-
τίας, τῶν ναρκωτικῶν, τοῦ Ἑιτζ, ἢ προωθοῦνται προγράμματα
πανευρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος ὅπως «οἱ λεωφόροι τῆς ἐπικου-
ρωνίας», ἡ κοινὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ἀφοῦ τέτοια ζητήματα
ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων ἑνὸς κράτους-μέλους.
Ποιός, ὁμως, ἀποφασίζει ὅτι τὸ τάδε ζήτημα εἶναι κρατικῆς
ἀρμοδιότητας, ἢ δοτῆς σὲ κάποιο ὄργανο ἀρμοδιότητας πού
ἀπορρέει ἀπὸ μιά διακυβερνητικὴ συμφωνία (ὅπως γινόταν
πρὶν ἀπὸ τὸ Μάαστριχτ) ἢ ἀρμοδιότητας τῆς Ἐπιτροπῆς ἢ τοῦ
Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης; Ἡ, διαφορετικὰ, ποιὲς εἶναι οἱ νό-
μιμες (καί νομιμοποιητικὲς) πηγές τῆς ἐξουσίας;

Ἄν, ὅπως ἴσχυε ὡς τώρα, ἡ μόνη νόμιμη πηγὴ ἐξουσίας εἶ-
ναι τὸ κράτος-ἔθνος, ἡ ρευστότητα πού καθιερώνεται ἀνάμε-
σα στὶς κρατικοεθνικὲς ἀρμοδιότητες καί τὶς ἀρμοδιότητες ὑπε-
ρεθνικῶν ὀργάνων, ὅπως π.χ. ἡ Ἐπιτροπὴ, αὐτὸ σημαίνει ὅτι
κάμπτεται ὁ κανόνας τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Ἐπομένως, ἐπει-
δὴ εἶναι ἡ Ἐπιτροπὴ πού ἀποφασίζει ἢ ἡ Σύνοδος Κορυφῆς
(πού στὸ ἐξῆς δέν λειτουργεῖ μὲ ὁμοφωνία ἀλλὰ μὲ πλειοψη-
φία), τότε διαμορφώνεται ἓνα ὑπερεθνικὸ κέντρο ἐξουσίας, δη-
λαδή μιά κυβέρνησις, ἓνα ὑπερεθνικὸ κράτος τὸ ὁποῖο παρά-
γει δίκαιο ὑποχρεωτικὸ γιὰ τὰ κράτη-μέλη. Ἄλλωστε οἱ ἀπο-
φάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου δέν ἔπαψαν νά νομολο-
γοῦν ὅτι τὸ εὐρωπαϊκὸ δίκαιο ὑπερισχύει τοῦ κρατικοῦ. Πρό-
κειται γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ κράτους, χωρὶς νά ὁμο-
λογεῖται, τονίζει ἡ Μονίχ Σεμιγιέ-Ζαντρώ³.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη τομὴ τοῦ Μάαστριχτ πού ἀνοίγει τὸ δρό-
μο γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ ὁμοσπονδιακὸ κράτος. Τὸ πέρασμα ἀπὸ
τὴν οἰκονομικοτεχνοκρατικὴν Εὐρώπη στὴν πολιτικὴν Εὐρώπη
πραγματοποιεῖται χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου χώ-
ρου, χωρὶς νομιμοποίηση τοῦ κέντρου λήψης ἀποφάσεων ἀπὸ
τὴ μόνη πηγὴ ἐξουσίας πού εἶναι ὁ λαός, ὑπὸ τὴν προώθηση
σαράντα χιλιάδων τεχνοκρατῶν καί πολιτικῶν ἐπιτελείων, μιᾶς
ἐλίτ δηλαδή πού γιὰ νά μπορεῖ νά δρᾷ ἐπέλεξε τὴν ὁμοσπον-
διακὴ ἀρχή. Αὐτοὶ καί κανεὶς ἄλλος, ξεπερνώντας ἀνέμελα καί
ἀμέριμνα τὴν κεντρικότητα τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο τὸ θεώρη-
σαν ἱστορικὰ ξεπερασμένο.

Στὸ ἴδιο σημεῖο βάλλει ἄλλωστε καί ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐγγύτητας»:
«οἱ ἀποφάσεις νά παίρνονται ὅσο γίνεται πιὸ κοντὰ στοὺς πολί-
τες», πού σημαίνει ὅσο γίνεται πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὸ κράτος στὸ

3. Monique Chemillier-Gendreau, «Du federalisme sans le dire: le principe de subsidiarité», στὸ τεύχος *Europe, l'utopie blessée*, εἰδικὴ ἔκδοση τοῦ *Monde Diplomatique*, Μάιος 1994, σ. 42-43.

ὄνομα τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἀποκέντρωσης. Θά πριμοδοτηθοῦν ἔτσι οἱ ἐνώσεις πολιτῶν, οἱ περιφέρειες, οἱ τοπικές ἐνώσεις; δηλαδή τό πνεῦμα τοῦ τοπικισμοῦ καί τῆς διάσπασης τῶν ὑφιστάμενων κρατικῶν ἐνοτήτων ἀπό τή μιᾶ, τό ἀδιαφάνες κέντρο λήψης ἀποφάσεων ἀπό τήν ἄλλη. Ἀνάμεσά τους μιᾶ αἰωρούμενη, ἀδέβαιη κι ἄπιαστη «εὐρωπαϊκή ἰθαγένεια».

Ἔτσι, τεχνοκρατικά, ξεπεράστηκαν καί τά θεόρατα προβλήματα τῆς δημοκρατίας καί τῶν μορφῶν ἀσκησης τῶν πολιτικῶν καί ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Διότι τά πολιτικά καί ἀτομικά δικαιώματα δέν εἶναι ζήτημα διακήρυξης καί διατύπωσης. Αὐτή ὑπάρχει σέ ὅλα τά συντάγματα ἀπό τήν ἐποχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἐκεῖνο πού δέν ὑπάρχει σήμερα, ἢ ὑπάρχει πολύ λιγότερο ἀπό παλιότερα, εἶναι οἱ ὀργανωτικές μορφές, τά ὄργανα καί οἱ ὀργανώσεις, διά τῶν ὁποίων ἀσκούνται τά δικαιώματα, διά τῶν ὁποίων οἱ πολῖτες κάνουν πολιτική, διά τῶν ὁποίων ὑπάρχει δῆμος καί δημοκρατία. Οἱ λύσεις τοῦ Μάαστριχτ εἶναι διαδικαστικές. Μέσα ἀπό τήν ἀδιαφάνεια καί τήν πολυπλοκότητα τοῦ ὅλου συστήματος εἶναι ἀδύνατον νά ἀναδυθεῖ ὁ Εὐρωπαῖος πολίτης καί ὁ κυρίαρχος εὐρωπαϊκός λαός. Ἡ πολιτική δημιουργία καί ἡ πολιτική εὐρηματικότητα δέν φτιάχνεται μέ ντιρεκτίβες: μένει νά τήν ἀνακαλύψουν ἡ ἀνάγκη κι ὁ ἀγῶνας.

***

Ἐπίσης, ἡ ἄρνηση τῶν Δανῶν νά ἐπικυρώσουν τή Συμφωνία τοῦ Μάαστριχτ (ὀριακά, μόλις 40.000 παραπάνω στό ΟΧΙ ἀπό

τό ΝΑΙ) καί ἡ ὀριακή ἀποδοχή τῶν Γάλλων (μόλις 400.000 παραπάνω στό ΝΑΙ, ἐπί 30.000.000 ψηφοφόρων), μαζί μέ τή θύελλα τῶν συζητήσεων, ἀμφισβητήσεων καί ἀντιπαραθέσεων πού προκάλεσε τό Μάαστριχτ σ' ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη (δέν θά τό λέγαμε καί γιά τήν Ἑλλάδα) ἀπέδειξαν ὅτι ἐνῶ ἡ συναίνεση τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης εἶναι προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς ἐνοποίησης, δέν παύει νά εἶναι ζητούμενο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τά εὐρωβαρόμετρα δείχνουν ὅτι μετά τό Μάαστριχτ οἱ Εὐρωπαῖοι πολῖτες, στίς σχετικές δημοσκοπήσεις, δηλώνουν ὅτι ἐλάχιστη ἐπιρροή ἀσκοῦν στή λήψη τῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως (βλ. *Καθημερινή*, 25.5.94). Καί εἶναι πραγματικά καταπληκτικό: συναίνεση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ὄχι μόνο μέ πλατιές λαϊκές πλειοψηφίες, ἀλλά καί μέ τρόπο σαφῆ δέν ἔχει ὑπάρξει σέ ζητήματα ὅπως ἡ ἐθνική κυριαρχία, τό κοινό νόμισμα, ἐκδημοκρατισμός τῶν εὐρωπαϊκῶν θεσμῶν, ἡ εὐρωπαϊκή ταυτότητα, ἡ πορεία πρὸς μιᾶ πολιτική διακυβέρνηση ὁμοσπονδιακοῦ ἢ συνομοσπονδιακοῦ τύπου, ἡ σχέση κρατῶν καί Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, ἡ κατοχύρωση τῆς ἐτερότητας καί τῆς ποικιλομορφίας τῶν πολιτισμῶν, τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ταυτότητας, τῶν γλωσσῶν, τῆς ὑπερεθνικότητας.

Πάμε γιά ἐκλογές. Συζητᾶμε μόνο γιά τά πρόσωπα καί τά ποσοστά τῶν κομμάτων. Ἀμφιβάλλω ἂν ὑπάρχουν πολλοί ἐκ τῶν ὑποψηφίων πού νά ξέρουν τί σημαίνει ἀρχή τῆς ἐπικυρικότητας. Ποιά ἐντολή δίνουμε στούς ἐκπροσώπους τοῦ ἔθνους πού μᾶς ἀντιπροσωπεύουν ἐκεῖ πού φτιάχνεται τό εὐρωπαϊκὸ ὑπερκράτος; Ὅ,τι τοὺς φωτίσει ὁ Θεός.

Δημοσιεύτηκε σέ μιᾶ πρώτη μορφή στήν *Ἐποχή*, σ. 257, 8 Μαΐου 1994.

Ὁ νεοφιλελευθερισμός στή γλώσσα

Εὐρώπη τῆς ἑτερότητας ἢ Εὐρώπη τῆς ὁμοιομορφίας;

— Ἀπ' ἀφορμὴ ἑνα γαλλικὸ νόμο γιὰ τὴ γλώσσα —

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Η ἀφορμὴ κατ' ἀρχὴν: ἑνα δημοσίευμα τοῦ φίλου Ἡλία Κανέλλη στὴν Ἐποχὴ τῆς 17 Ἀπριλίου 1994 πού σχολίαζε τὸν σχετικὸ μὲ τὴ χρῆση τῆς γαλλικῆς γλώσσας σχέδιο νόμου πού ὁ γάλλος ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ Γαλλοφωνίας κατέθεσε στὴ γαλλικὴ Βουλὴ (ψηφίστηκε ἀρχῆς Μαΐου, καὶ ἰσχύει πλέον ὡς νόμος τοῦ γαλλικοῦ κράτους). Στὸν τόπο μας, ἐνῶ τόσος ντόρος γίνεται κάθε τόσο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, τοὺς κινδύνους πού διατρέχει, τὴ «λεξιπενία» στὴν ὁποία ἔχουν καταδικασθεῖ οἱ ΝεοἝλληνες, τὸν μαργαριταροβριθῆ λόγο τῶν ΜΜΕ, τὴν εἰσβολὴ ξένων λέξεων κ.λπ., ὡστόσο ἡ ἐνλόγω εἰδηση παρουσιάστηκε σάν μιὰ ἐξ ἑσπερίας ἐκκεντρικότητα, σάν μιὰ ἐκδήλωση ἐλιτισμοῦ τῶν Γάλλων πού αἰσθάνονται παραγκωνισμένοι ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἀγγλικῶν στὴ διεθνή οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ζωὴ. Δὲν ἔλειψαν μάλιστα καὶ σαρκασμοί: ὁ Τουμπόν βάζει χωροφύλακες στὶς λέξεις ὅπως ὁ Παπαθεμελής στὰ ξενυχτάδικα. Γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ ξεχωρίσει κανεὶς τὸ δημοσίευμα τοῦ Κανέλλη στὴν Ἐποχὴ πού, τουλάχιστον, προσπάθησε νὰ διατυπώσει κάποιαν ἀποψη πάνω στὸ ζήτημα, ἔστω κι ἂν κατὰ τὴ γνώμη μου ἀστούχησε.

Τὸ ζήτημα, πού ὁ ἐν λόγω νόμος δίνει τὴν ἀφορμὴ νὰ συζητήσουμε, εἶναι πολὺ γενικότερο ἀπὸ τὸ τί θὰ κάνουν οἱ Γάλλοι γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴ γλώσσα τους καθὼς συνειδητοποιοῦν ὅτι τὰ ἀγγλικά τὴν ἐκτοπίζουν ἀπὸ τὴ διεθνή οἰκονομικὴ, πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ μέσα στὴ Γαλλία τὴν ἀπειλοῦν καὶ τὴν ἀλλοιώνουν λόγω τῶν ἀναφομοιωτῶν γλωσσικῶν δανείων καὶ ἀγγλισμῶν πού εἰσέρχονται στὸ σῶμα τῆς καὶ ἐνσωματώνονται στὴν καθημερινὴ χρῆση. Κι αὐτὸ τὸ γενικότερο ζήτημα, πού πάει πέρα ἀπὸ τὴν ὑπεράσπιση τῆς γαλλικῆς γλώσσας, ἔχει νὰ κάνει μὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκῆς γλώσσες κι ὅλους τοὺς ἐθνικοὺς πολιτισμοὺς: *εἶναι μιὰ πρόσκληση καὶ πρόκληση γιὰ τὴν Εὐρώπη τῆς ἑτερότητας ἐνάντια στὴν Εὐρώπη τῆς ὁμοιομορφίας.*

Ὁ Ἡλίας Κανέλλης ὅπως θὰ διαπίστωσαν ὅσοι διάβασαν τὸ κείμενό του, θεωρεῖ ὅτι ἡ θωράκιση τῆς γαλλικῆς γλώσσας «συντηρεῖ τὸ αἶσθημα τῆς ὑπεροχῆς τὸ ὁποῖο ἐκπροσωπεῖ τὸ γαλλικὸ πνεῦμα (...). Εἶναι μιὰ ἐπένδυση πού στηρίζεται στὰ σοβινιστικὰ αἰσθήματα τὰ ὁποῖα ἔχει καλλιεργήσει ὁ γαλλικὸς λαὸς καὶ ἀποσκοπεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ, στηρίζοντας ἑνα εἶδος σνομπισμοῦ καὶ πνευματικῆς ὑπερηφάνειας. Ἐπὶ τῆς οὐσίας δηλαδή μιὰ ἄλλη ἐφαρμογὴ τοῦ εἰμαστε "περιούσιος λαός"».

Ἔτσι, προσγράφοντας τὴν προσπάθεια ὑπεράσπισης τῆς γαλλικῆς γλώσσας ἀπὸ τὶς ξένες ἐπιρροές στὸν γλωσσισμὸν, θεωρώντας τὴν ὡς ἀναδίπλωσι τὸν ἐθνοκεντρισμὸ καὶ

τὸν ἐθνικισμὸ, ὁ Ἡλίας Κανέλλης θὰ σημειώσει καὶ τὴν ἀντιστοιχία τοῦ νόμου Τουμπόν μὲ τὰ καθ' ἡμᾶς, μὲ τὴν παρατηρούμενη στὶς μέρες μας ἀναδίπλωσι στὴν ἑλληνικότητα, στὰ ἰδεολογήματα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ τὶς δικές μας ἐθνοκεντρικὲς ὑστερίες πού, ἐπιπλέον, ἐπιβάλλονται μὲ τὴ λογικὴ τῆς κρατικῆς πυγμῆς.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ κατ' ἀρχὴν νὰ περιγράψω μὲ λίγα λόγια τὶς ρυθμίσεις τοῦ νόμου Τουμπόν. Στὰ 21 ἄρθρα του ὀρίζεται ὅτι ἡ χρῆση τῆς γαλλικῆς γλώσσας εἶναι ὑποχρεωτικὴ οὔτως ὥστε οἱ καταναλωτὲς, οἱ μισθωτοί, οἱ ἐκπαιδευόμενοι, οἱ χρήστες, οἱ ἀναγνώστες καὶ τὸ ἐν γένει κοινὸ νὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ κατανοοῦν μὲ σαφήνεια τὰ ὅσα τοὺς λέγονται καὶ τοὺς προτείνονται. Ὅρίζει ὅτι εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἡ χρῆσι τῶν γαλλικῶν στὶς ραδιοφωνικὲς ἐκπομπές, στὴν τηλεόρασι, στὴν ἐκπαίδευσιν ὅλων τῶν θαμνίδων, στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, στὰ συμβόλαια πού συνάπτουν οἱ ἐπιχειρήσεις μὲ τοὺς μισθωτοὺς, στὶς ὁδηγίες καὶ κανονισμοὺς ἐργασίας, στὰ ἐπιστημονικὰ συνέδρια πού ὁργανώνουν δημόσιοι γαλλικοὶ θεσμοί, στὶς διαφημίσεις, στὶς ὁδηγίες χρήσεως τῶν ἐμπορευμάτων, στὶς ἐπιγραφές τῶν καταστημάτων, στὸς ὁδοδείκτες, στὶς ἐπιστημονικῆς διατριβές κ.λπ. Ξένες λέξεις καὶ ὄροι δὲν ἐπιτρέπονται ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν ἀντίστοιχες στὰ γαλλικά ἢ ἂν χρησιμοποιοῦνται πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ δίδεται καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασι. Παραβάτες τιμωροῦνται μὲ χρηματικὲς ποινές (κι ὄχι μὲ φυλάκιση ὅπως κακῶς γράφτηκε). Αὐτὸ εἶναι χονδρικὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ νομοσχεδίου. Καὶ χωρὶς νὰ τὰ κατονομάζει, στόχος του εἶναι τὰ ἀγγλικά πού ἔχουν εἰσβάλει στὴ γλώσσα τοῦ ἐμπορίου, τῆς τεχνολογίας, τῆς ἐπιστήμης, τῶν ΜΜΕ, ἀκόμη καὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ νομοθέτης δὲν σκοπεύει τὰ ρωσικά ἢ τὰ ἰσπανικά οὔτε τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά καὶ τὰ λατινικά πού συνεχίζουν νὰ «εἰσβάλουν» στὴ γαλλικὴ γλώσσα εἴτε ὡς γλωσσικά δάνεια εἴτε ὡς σύνθετοι νεολογισμοί.

Ὁ νέος νόμος ψηφίστηκε ἀπὸ τὴ δεξιὰ κυβερνητικὴ πλειοψηφία ἐνῶ οἱ σοσιαλιστὲς καὶ οἱ κομμουνιστὲς ἀπείχαν, παρόλο πού κι αὐτοί, κι ἰδιαίτερα οἱ κομμουνιστὲς, θεωροῦν ὅτι οἱ κίνδυνοι ἐξαγγελισμοῦ τῆς γαλλικῆς γλώσσας καὶ ἐξαμερικανισμοῦ τῆς ἐθνικῆς πολιτιστικῆς ζωῆς εἶναι ὑπαρκτοί, ἀλλὰ ἐξέφρασαν ἀμφιβολίες ἂν τέτοιου εἴδους μέτρα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικά.

Ὁ «Κυρίαρχος» καταναλωτὴς

Ὅταν ὁ Μάρξ μιλοῦσε γιὰ τὴ «διαπλοκὴ ὅλων τῶν λαῶν στὸ δίχτυ τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς» ἴσως νὰ μὴ φανταζόταν τὴ ση-

μερινή κατάσταση όπου κοσμοοικονομία, κοσμοπολιτική και κοσμοαγορά έχουν αλληλοσυναρθρωθεί, έχουν επιβληθεί σε πλανητικό επίπεδο, έχουν ενοποιήσει και ενσωματώσει τρόπους παραγωγής, μορφές πολιτισμού, πληθυσμούς, λαούς και έθνη σε ένα γιγαντιαίο σύνολο υπό την αιγίδα του κεφαλαίου. Ως μοιραία συνέπεια αυτών των αλλαγών στην οργάνωση και ενοποίηση του κοσμοσυστήματος οι μορφές επικοινωνίας, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, μετασχηματίζονται κι αυτές με ιλιγγιώδη ταχύτητα καθώς διαμορφώνονται πλανητικά δίκτυα που καλύπτουν τό σύνολο του πλανήτη και τό σύνολο των διεθνών ανταλλαγών.

Αυτές οι οικονομικές και επικοινωνιακές διαδικασίες συνοψίζονται μέ τόν όρο globalisation. Ο όρος αυτός μέ μεγάλη διάδοση στις μέρες μας προέρχεται από τήν όνομαζόμενη γεωοικονομία και μ' αυτόν, αγγλοσάξωνες κυρίως θεωρητικοί, επιχειρούν νά θεματοποιήσουν, νά αναλύσουν και κυρίως νά παρέμβουν άποτελεσματικά στις διαδικασίες των διεθνοποιημένων άγορών, πληροφοριών και επικοινωνιών. Globalisation (πού προτιμώ νά άποδώσω στά έλληνικά ως «παγκοσμιοποίηση» κι όχι «γκλομπάλισμό») σημαίνει ότι ή παραγωγή, ή έμπορευματοποίηση, ή κατανάλωση, ή πληροφορία και ή επικοινωνία επεκτείνονται στό σύνολο του πλανήτη και συνεπάγονται συστηματική όμοιογενοποίηση των άναγκών, των καταναλωτικών συμπεριφορών, των πολιτιστικών μοντέλων και άκραία τυπο-

ποίηση των προϊόντων. Η Μελίνα Σεραφετινίδου σε μία ώραία μελέτη της για τά ΜΜΕ άναφέρει ότι

«όπως παρατηρεί ό Θήνοτορ Λέβιτ, καθηγητής στό Harvard Business School και "γκουρού" των περιφημων άδελφών Σάατσι, αυτός ό σύγχρονος Λεβιάθαν "λειτουργεί σά νά ήταν όλόκληρος ό κόσμος (ή μείζονες περιοχές αυτού) μία και μόνη όντότητα: πουλάει τά ίδια πράγματα μέ τόν ίδιο τρόπο, παντού" (Sunday Times 20 Σεπτ. 1987)¹».

Τό παράδειγμα της Coca Cola ή των Ντόναλντς εικονογραφούν τέλεια τό φαινόμενο.

Έτσι οι δραστηριότητες των γιγαντιαίων πολυεθνικών επιχειρήσεων, των πολυμήνια και των διαφημίσεων υπερβαίνουν τά όρια των κρατών, των έθνικών πολιτισμών και των πάσης φύσεως συνόρων και έλέγχουν τήν παγκόσμια άγορά. Οι μέθοδοι, τό ύφος, οι κανόνες, τό πνεύμα των επιχειρήσεων επιβάλλονται σ' όλο τό εύρος του έλεγχόμενου άπ' αυτές δικτύου κάμπτοντας τις αντίστασεις των κρατικών φραγμών και αποβάλλοντας ως δυσλειτουργικές τις έθνικές, πολιτισμικές και τοπικές ιδιαιτερότητες ή παραδόσεις. Ο κόσμος αυτού του νέου οικουμενισμού δέν άνέχεται τή διαφορά, τήν ετερότητα, τήν πολυφωνία, δέν δέχεται καν τήν «πολιτιστική έξαιρέση», παρ' όλο πού κι αυτή επιβεβαιώνει τόν κανόνα. Για νά παρακαμφθούν δέ οι έξαιρέσεις, δηλαδή οι ιδιαίτερες πολιτισμικές παραδόσεις πού στέκονται έμπόδια στην όμοιογενοποίηση, προβάλλεται ως υπέρτατος νόμος και καθαγιασμένη άρχή ή ιδεολογία της ελεύθερης άγοράς και των ελεύθερων ανταλλαγών: τό άτομο, ό ελεύθερος καταναλωτής, πρέπει νά μπορεί ελεύθερα νά διαλέγει τά προϊόντα του, τις άξίες πού του ταιριάζουν, τόν τρόπο ζωής και τις συμπεριφορές πού νομίζει ότι είναι οι δικές του και αυτοδούλως διαμορφώνει, μέσα σε μία ελεύθερη άγορά. Ο «κυρίαρχος καταναλωτής» εικάζεται βασιλιάς του νέου κοσμοσυστήματος. Ο δούλος δηλαδή του νέου συστήματος παραγωγής, κατανάλωσης και συμβολοποίησης, αυτός ό άπόλυτα έξαρτημένος, έξατομικευμένος και μοναδοποιημένος άνθρωπος, αυτός πού στην πραγματικότητα δέν διαλέγει ούτε τήν όδοντόβουρτσά του αλλά άλλοι του τήν βάζουν στό στόμα, έξυμνείται ως άπόλυτος άρχοντας ενός συστήματος του όποιου αυτός ό ίδιος όρίζει τάχα τά όρια και τή δυναμική, μέ βάση τήν άρχή της προσφοράς και της ζήτησης, πού πρέπει νά λειτουργεί άνεμπόδιστα.

Είναι φανερό ότι για νά επικρατήσει ή άρχή της παγκοσμιοποίησης πρέπει νά καμφθούν όρισμένες αντίστασεις και πάνω άπ' όλα τά έμπόδια πού παρεμβάλλουν τά κρατικά σύνορα και οι κρατικές νομοθεσίες. Ο νεοφιλελευθερισμός της παγκοσμιοποίησης θά δάλει στό στόχαστρο όχι μόνο τούς προστατευτικούς της έθνικής οικονομίας θεσμούς, αλλά και όλους τούς θεσμούς μέ τούς όποιους τό κράτος-έθνος οργανώνει στην επικράτεια του τό εργατικό δυναμικό, τήν άπασχόληση, τήν άσφάλιση, τήν εκπαίδευση, τή γλώσσα, τις έθνικές παραδόσεις, τή συλλογική μνήμη, τά συστήματα επικοινωνίας, ώστε ελεύθερα νά μπορεί νά επικρατεί ό νόμος των επιχειρήσεων. Όχι στό ΙΚΑ, τό όποιο βάλλεται παντοιοτρόπως, ναι στην Interamerican. Έτσι οι ιδεολόγοι του νεοφιλελευθερισμού θά καταγγείλουν κάθε κρατική παρέμβαση ως γραφειοκρατική άγκύλωση, προσβολή της ελευθερίας των ανταλλαγών, και έν γένει της ελευθερίας. Κράτος σημαίνει κρατισμός, επιβολή από τά πά-

1. Μελίνα Σεραφετινίδου, «Πρός μία οικονομική χαρτογράφηση των ΜΜΕ, ό μητροπολιτικός χώρος, Ιούνιος 1989», Πολίτης, τεύχος 102, Δεκ. 1989, σελ. 61.

νω, αναποτελεσματικότητα, προσβολή της ατομικής ελευθερίας, επιστροφή ή νοσταλγία του τεθνεώτος Υπαρκτού, ολοκληρωτισμός. Δεν διατάζουν μάλιστα οι άρχιερείς της «ελευθερίας του ατόμου» να χρησιμοποιούν ρουσσοϊκούς, λυρικούς, τονισμούς, να έπικαλούνται την ανάγκη ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου που θα συνάπτεται και θα αναδιαμορφώνεται συνεχώς μέσα σε μία πλήρη ελευθερία των συμβάσεων.

Αν κύριος στόχος της παγκοσμιοποίησης είναι ο έλεγχος των διεθνών αγορών και ο έλεγχος της κατανάλωσης ο στόχος αυτός θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί χωρίς τον έλεγχο του πολιτιστικού εποικοδομήματος, τον έλεγχο των εθνικών πολιτισμών. Η βιομηχανία της μαζικής κουλτούρας από τη μία μεριά προσφέρει νέα πολιτιστικά μοντέλα και ταυτόχρονα άχρηστεύει τα υπάρχοντα, τα απονευρώνει και τα καθιστά φολκλορικούς αναχρονισμούς. Είναι ενδιαφέρον δέ να διαπιστωθεί κανείς ότι ένας άφηρημένος αντιεθνικισμός και αντικρατισμός διάσπηκε να διαπιστώσει ότι τα έθνη-κράτη έχουν ξεπεραστεί ιστορικά, ότι αποτελούν πλέον ιστορικούς αναχρονισμούς κι ότι η δυναμική της ιστορικής ανάπτυξης και του διεθνούς συστήματος τείνει προς τις υπερεθνικές ενώσεις. Από τό πραγματικό γεγονός ότι κανένα κράτος, καμιά οικονομία και κανένας πολιτισμός δεν μπορεί πλέον να λειτουργήσει μέσα στο περίκλειστο όχυρο των εθνικών συνόρων, ότι καμιά κοινωνία δεν μπορεί να είναι αυτόκεντρη και αυτόρρηξη (άν υποτεθεί ότι ήταν ποτέ), συνάγεται ένας ισοπεδωτικός συγκρητισμός των «άτυπων ολοκληρώσεων» και εξαγγέλλεται η επικείμενη διάλυση των εθνών και αναχώνευσή τους σ' ένα σύνολο ευρύ, ευρύτατο, που εκτείνεται ως τις έσχατιές του πλανήτη, της «πατρίδας-γής».

«Παρά την εθνικιστική αναβίωση που παρατηρείται», σημειώνει έμφατικά ο Π. Ίωακειμίδης άπηχώντας απόψεις άγγλοσαξώνων αναλυτών προς την κατεύθυνση αυτή, «οι βαθύτερες τάσεις έκτιμᾶται ότι οδηγούν στη βαθμιαία υπέρβαση του εθνικού μορφώματος ως πλαισίου πολιτικής οργάνωσης και ως νομοποιητικής βάσης της πολιτικής δραστηριότητας. Η σύγχρονη τεχνολογία, η εξέπλωση και η οικονομικοποίηση (sic) των μέσων επικοινωνίας, η κατάρρευση ή η συρρίκνωση των υπερδυναμικών, οι δημογραφικές ανακατατάξεις, η βαθύτη οικονομική άλληλεξάρτηση, η εξέπλωση των μεταφορικών μέσων και των τηλεπικοινωνιών, η διεθνοποίηση των άπειλών και των κινδύνων (οικολογική άπειλή, νερκωτικά, τρομοκρατία, AIDS, κ.λπ.), η πολιτιστική παγκοσμιοποίηση, διαμορφώνουν ιστορικές τάσεις που, σύμφωνα με τον P. Kennedy, είναι ισχυρότερες στην προοπτική τους και ύπονομεύουν τό παραδοσιακό έθνικό πλαίσιο²».

Έτσι, σύμφωνα μ' αυτές τις ιστορικές τάσεις της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης και ύπονόμευσης του εθνικού πλαισίου, καλούμαστε να συνοικήσουμε σ' αυτή τη νέα παγκοσμιοτητα «σάν πατάτες σε τσουβάλι» (Μάρξ). Η έννοια της «έποχής μας» που κουβαλά στα φτερά της τις «άτυπες ολοκληρώσεις», θεοποιείται και αποβαίνει ο υπέρτατος νόμος στον όποιο οι πάντες καλούνται να ύποκλιθούν επί ποινή περιθωριοποίησης. Έξω από τό πνεύμα της έποχής ο έπαρχιωτισμός, ή ύπανάπτυξη, ο αναχρονισμός, τά άζήτητα της ιστορίας. Η, όπως καταγγέλλει μία από «τ' άριστερά» κριτική, ή έμμογή στον κεντρικό ρόλο του κράτους και του έθνους, οδηγεί σε νεοεθνικισμούς, έθνοκεντρικισμούς, νεοζηλωτισμούς και ολοκληρωτισμούς των όποιων ή ιστορική μήτρα ήταν ο συγκεντρωτισμός του κράτους και ο φανατισμός του έθνους. Γι' αυτό ακριβώς τά ευρωπαϊ-

2. Π.Κ. Ίωακειμίδης, *Η πόλη και ή ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Αθήνα 1994, έκδ. Θεμέλιο, σελ. 87.

κα διεθυντήρια δεν διατάζουν να προμοδοτήσουν τις διακρατικές περιφέρειες (regions), την ίσχυροποίηση των landers, την ένίχυση, στο όνομα της άποκέντρωσης και της περιφερειακής ανάπτυξης, τοπικιστικών πολιτισμικών ιδιωμάτων, άρκει να άφαιρεθούν άρμοδιότητες και έξουσίες από τό κράτος.

«Αποτελεί άδικία», έλεγε ο Πάπας Πίος ο ΧΙ, «μεγάλο κακό και άνωμαλία στην εύρυθμη τάξη πραγμάτων εάν μεγαλύτερες και σημαντικότερες ενώσεις αναλαμβάνουν λειτουργίες που μπορούν να εκπληρωθούν άποτελεσματικά από μικρότερες ενώσεις³».

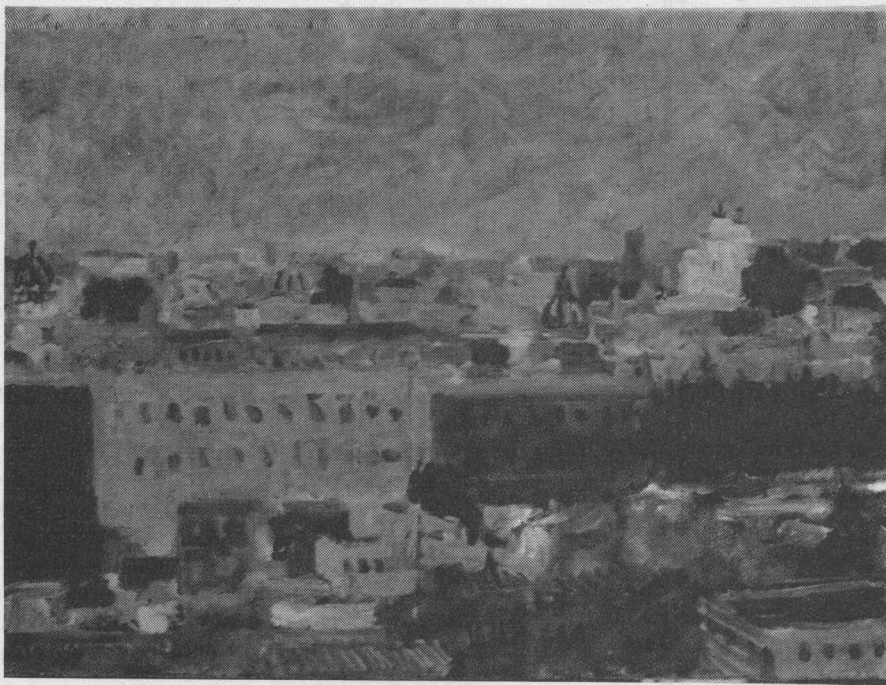
Όπως είναι γνωστό ή παραπάνω ρωμαιοκαθολική θεώρηση που ξεκινά από τη φιλοσοφία του Θωμά του Άκινάτη άποτελεί τη βάση της άρχής της έπικουρικότητας, τη μεγάλη καινοτομία των συμφωνιών του Μάαστριχτ.

Οι ιδεολογίες της παγκοσμιοποίησης και οι συμπεριφορές που επιβάλλουν δεν άπέκτησαν τό γόητρό τους χάρη στη θεωρητική δεινότητα και την ιδεολογική πειστικότητα των ποιηλώνμων ιδεολόγων της μεταμοντέρνας νεωτερικότητας. Τίποτε δεν είναι πιο άφελές και διάφανο ως προς τη σκοπιμότητά του από μία διαφήμιση που ύπόσχεται ούτε λίγο ούτε πολύ την εύτυχία που θα χαρίσει μία καινούρια συσκευή ή ένα «καινούριο» άπορροπαντικό. Και την κενότητα αυτού του διαφημιστικού «μηνύματος» την καταλαβαίνει άκόμη και ο άνοητός των άνοητων. Όμως ιδεολογίες, στην προκειμένη περίπτωση, επιβάλλονται μέσα από τη χρήση, ιδεολογία είναι ή ίδια ή χρήση. Ό χρήστης καταναλωτής προϊόντων, μηνυμάτων, εικόνων, πολιτιστικών προϊόντων, τεχνικών, ό χρήστης ήλεκτρικών και ήλεκτρονικών σύνεργων που συνθέτουν τον οικιακό και έπαγγελματικό διάκοσμο της καθημερινότητας και του ελεύθερου χρόνου, ό χρήστης τρόπων ζωής που επιβάλλει ή μεταμοντέρνα νεωτερικότητα, αυτός ό χειροτονούμενος άρχοντας του έαυτού του άποβαίνει ιδεολόγος του έαυτού του, που ένσωματώνεται τόσο καλύτερα στο πνεύμα της έποχής όσο περισσότερο ξεχνά τον έαυτό του και τον διπλανό του. Έλεύθεροι και άποδεδεμένοι από παραδόσεις, μνήμες, ιδεολογίες, χρήστες σύνεργων, τεχνικών και προϊόντων που «εύκολύνουν» τη ζωή, την κάνουν όμορφη και χαρούμενη όπως την εικονίζουν οι όμορφες κοπέλες και οι καταχαρούμενοι άνδρες της διαφήμισης, μετερχόμενοι «αυτοδούλως» νέους τρόπους ζωής, εισερχόμεστε στον κόσμο που έλέγχει ή πίστωση⁴, τά παγκόσμια δίκτυα παραγωγής και επικοινωνίας, ζούμε την έποχή μας μέσα στην κοινωνία που ο γάλλος φιλόσοφος Ζύλ Ντελέζ ονομάζει «κοινωνία έλέγχου». Η χρήση άναδεικνύει τις άξίες, συνθέτει την νέα κουλτούρα της «έποχής» μας, μία κουλτούρα που έρχεται να αντικαταστήσει όλες τις προηγούμενες και να σωριάσει τά δημιουργήματά τους στα παλιατζιδικά των μεγαλουπόλεων σάν περιεργά άναμνηστικά του καιρού της γιαγιάς μας. Ένα άμάγαλα από φασφροντάδικα, σίριαλ, ντισνέυλαντ, κόμικς, world music που άνακατώνει όλα τά μουσικά ιδιώματα του πλανήτη μέσα σ' έναν έκκωφαντικό ρυθμό, σπασμένα πρόσωπα από τά ήχοχρώματα, ένδυματολογική όμοιομορφία σε πλανητικό έπίπεδο αλλά και πολυχρωμία μ' ένα πατζάκι κίτρινο κι ένα κόκκινο, τουριστικές έπίδρομές που άλέθουν ντόπιους και τουρίστες στις μυλόπετρες της άδιαφορίας άπέναντι στα έργα τέχνης και τους τοπικούς πολιτισμούς, να ή κουλτούρα της παγ-

3. Αναφέρεται στο δοκίμιο του Π.Κ. Ίωακειμίδη, ό.π., σελ. 71.

4. Για τό ρόλο της πίστωσης στον σύγχρονο κόσμο και την ανάπτυξη του καταναλωτισμού βλ. τις ανάλυσεις του Daniel Bell, *Les contradictions culturelles du capitalisme*, γαλλική μετάφραση, PUF, 1979. Επίσης Gilles Lipovetsky, *L'ère du vide, essais sur l'individualisme contemporain*, Παρίσι 1989.

κοσμοποίησης. Τό δραμα αὐτοῦ τοῦ ψευτοοικουμενισμοῦ καταργεῖ τίς διαφορές στό ὄνομα γλυκερῶν τρόπων διασκέδασης, κατανάλωσης κι ἐνός ἐπιφανειακοῦ αἰσθητικοῦ ἀκτιβισμού: λίγο μουσικοφιλία, λίγο θεατροφιλία, λίγο κινηματογραφοφιλία, λίγο ἀρχαιοφιλία, λίγο ζέν, πολλά ὀπτικοακουστικά ἠλεκτρονικά σύνεργα, λίγο ἀπ' ὅλα μέσα σ' ἓνα ἀκάματο πολιτιστικό ζάπινγκ. Ὁ σύγχρονος «πολυεθνής» χρήστης εἶναι ἕνας τέλειος «ζαπινιστής». Ἀλλάζουμε κανάλια ὅπως ξεπερνᾶμε καί τά σύνορα γιά νά καταλήξουμε ἐντέλει στό κενό, γιατί στό μεταξύ δέν μεσολάβησε ἡ βιωμένη ἐμπειρία, ἡ καλλιέργεια, οὔτε κι ἐκείνη ἡ δραματική ἐμπειρία τῆς ἐπιλημονῆς καί τῆς ἀποξένωσης γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Ἐρνέστ Ρενάν⁵: Διότι γιά νά υἱοθετήσουμε μιά καινούρια πολιτιστική μορφή, καί πολύ περισσότερο γιά νά ξεπεράσουμε τά ὅρια τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ, πρέπει νά ξεχάσουμε τόν προηγούμενο, πράγμα πού σημαίνει καινούρια μαθητεία, σύγκριση, ἀνοιγμα, σύγκρουση, ἀναδημιουργία.

«Ἄν τό κράτος εἶναι πολύ δυνατό μᾶς συντρίβει ἂν εἶναι πολύ ἀδύνατο χαθίκαμε»

Πάντοτε στήν ἱστορία τῶν πολιτισμῶν ὑπῆρξαν δάνεια, προσμείξεις, ἀνταλλαγές, ἐπικοινωνία. Ἀλλά καί πάντα στήν ἱστορία τῶν πολιτισμῶν ὑπῆρχαν μεταξύ τους σύνορα, ὅρια καί ἀποκλεισμοί. Ποτέ οἱ πολιτισμοί μέχρι τώρα δέν εἶχαν ἀραιώσει μέσα σ' αὐτή τήν χυλώδη τουριστική πλανητική ἐπιφάνεια ὅπου ὅλα εἶναι ἀνταλλάξιμα μέ ὅλα. Ἀλλωστε προϋπόθεση

τοῦ δανεισμοῦ καί τῆς ἐπικοινωνίας ἦταν ἀκριβῶς ἡ συνείδηση τῆς ἰδιαίτερης πολιτιστικῆς ἰθαγένειας, ἡ ὑπαρξη ἐνός ἰδιαίτερου δημόσιου χώρου καί ἐνός ἰδιαίτερου ἱστορικοῦ χρόνου γιά τόν κάθε πολιτισμό. Δηλαδή σύνορα. Διότι τά σύνορα δέν χωρίζουν μόνο ἀλλά καί ἐνώνουν. Δέν ἔχουν ἄλλο τρόπο οἱ πολιτισμοί νά ἐπικοινωνήσουν καί νά συνδιαλεχθοῦν παρά μέσα ἀπό τά σύνορά τους.

«Κάθε σύνορο δέν εἶναι ἀναγκαῖα ἀρχαῖο»: γράφει ὁ Πασκάλ Μπρυκνέ, «ἐξασφαλίζει σ' ἓνα λαό τή διατήρηση τῆς ἀκεραιότητάς του, τοῦ πολιτιστικοῦ ἢ γλωσσικοῦ του θησαυροῦ (κι ἡ μεγάλη νοστιμιά τῶν συνόρων εἶναι ὅτι μπορούμε νά τά ὑπερηγήσουμε, νά παίξουμε στά ὅριά τους, πράγμα πού προσφέρει περισσότερη ἐξαρση ἀπό τήν ἀπλή κατάργησή τους)⁶».

Ὅ, τι συμβαίνει μέ τούς πολιτισμούς γενικά καί τά ὅριά τους συμβαίνει καί μέ τίς γλώσσες. Παρόλο πού γλωσσικά σύνορα, ἐθνικά σύνορα, πολιτιστικά σύνορα καί κρατικά σύνορα δέν συμπίπτουν ἀκριβῶς εἶναι ὡστόσο βέβαιο ὅτι οἱ ἐθνικές γλώσσες ἀποτελοῦν τόν βασικό, τόν κύριο τρόπο ἐκφρασης καί ὑπαρξης ἐνός πολιτισμοῦ. Δέν ἔχουμε ἄλλο τρόπο νά ἐκφρασθοῦμε παρά μόνο μέ τήν ἐθνική μας γλώσσα, δέν ἔχουμε ἄλλο τρόπο νά μετέχουμε σ' ἓναν πολιτισμό, σέ μιά παιδεία, παρά διά τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας. Ἀπό κεῖ καί πέρα ἀρχίζει τό παιχνίδι στά ὅρια τῆς ἐθνικῆς γλώσσας καί τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ, τό παιχνίδι τῶν ἐθνοκεντρικῶν ἐγκλεισμῶν ἢ τῶν διεθνικῶν καί διαπολιτισμικῶν ἀνταλλαγῶν. Τῆς ἐπικοινωνίας δηλαδή. Ἀλλά κάθε ἐπικοινωνία προϋποθέτει κοινότητες, κοι-

5. Ἐρνέστ Ρενάν, *Τί εἶναι τό ἔθνος*, βλέπε μετάφρ. στόν *Πολίτη*, τεύχος 121.

6. Ἀπό τό θαυμάσιο ἄρθρο τοῦ Πασκάλ Μπρυκνέ, «Πρέπει νά εἶμαστε κοσμοπολίτες», μετάφρ. Μιχ. Καραχάλιος, *περιοδ. Δεδιάθαν*, τεύχος 14, 1993-94. Τοῦ χρωστῶ πολλά.

νωνίες και έκκοινωνισμό των ανθρώπων εντός μιᾶς ὀρισμένης, τῆς δικῆς μας, κοινωνίας και ἔθνοποίησης εντός ἑνός ὀρισμένου ἔθνους. Ποτέ δὲν μιλῆσαμε τὴν ἑσπεράντο, κανεὶς ποτέ δὲν ἔγινε «πολίτης τοῦ κόσμου» και οἱ ἀκραιφνέστεροι διεθνιστές τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, δηλαδή οἱ σοσιαλιστές, πού ἀκριβῶς μάχονταν στὰ ὄρια τῶν ἔθνων και τῶν κρατῶν γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν κοινή μοίρα τῶν προλεταρίων, ἐκκινουῦσαν ἀπὸ μιὰν συγκεκριμένη πατρίδα, εἰδικὰ αὐτοὶ πού δὲν εἶχαν πατρίδα γιατί τούς τὴν στεροῦσαν οἱ ἀστοί, στερώνοντας τους τὰ κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα πού προσφέρει μιὰ πατρίδα στοὺς πολίτες τῆς.⁷ Αἰσθανόμαστε και εἶμαστε πολίτες ἑνός συγκεκριμένου κράτους και ἑνός συγκεκριμένου ἔθνους. Ἐντὸς αὐτοῦ και χάρις αὐτοῦ μποροῦμε νὰ χειριστοῦμε τὴν προσωπική και τὴν κοινή μας μοίρα, μέσα ἀπ' αὐτὸ μποροῦμε νὰ διεκδικήσουμε εὐρύτερα πεδία ἐλευθερίας. «Ἄν τὸ κράτος εἶναι πολὺ δυνατὸ μᾶς συντρίβει, ἂν εἶναι πολὺ ἀδύνατο χαθήκαμε», ἔλεγαν οἱ σοσιαλιστές τοῦ 19ου αἰώνα.

Χαθήκαμε ἂν ἀποσπασθοῦμε ἀπὸ τὴν ὀργανική ἔθνηκή κοινότητα πού διαθέτει τὸν δικὸ της πολιτισμὸ και τὰ προσιδιάζοντα σ' αὐτὴν συστήματα συμβολικῶν σχέσεων, ἀνταλλαγῶν και παραγωγῶν. Σύμβολον (ἐκ τοῦ συμβάλλω), εἶναι μέσον ἀναγνώρισης ταυτότητας και ἑνταξης σὲ μιὰ κοινότητα. Εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα μιᾶς «συμφωνίας» συμβαλλομένην πού ἐπιτρέπει τὴ συμμετοχὴ στὴν ἴδια κοινότητα, ἐκεῖ ἀκριβῶς πού ἐξασφαλίζονται κοινές διαδικασίες παραγωγῆς νοήματος, κοινοὶ τρόποι ἔκφρασης, ἐκεῖ πού φτιάχεται «ἡ κοινωνία ἢ πολιτική» (Ἄριστοτέλης).

Στὴ διαδικασία αὐτὴ ἡ γλῶσσα κατέχει ἀναντικατάστατη συμβολική και συμβολοποιητική σημασία, εἶναι ἡ ἴδια φορέας κοινωνικῶν σχέσεων και πολιτιστικῶν ἀξιών. Εἶναι ἕνας χώρος, δημόσιος, ἕνας χρόνος, ἱστορικός, κι ἕνα ὄριο. Πέραν τοῦ ὀρίου τῆς γλῶσσας δὲν μποροῦμε νὰ ἔκφραστοῦμε οὔτε νὰ μετάσχουμε σὲ πολιτισμικές διαδικασίες· ἂν τὸ ἔξερασοῦμε ἐπιμπτοῦμε σὲ ἀλλότριες διαδικασίες ἑνταξης και ἐκκοινωνισμού, ἀρχίζει ἡ περιδίηση στὸν ἐξωτισμὸ, τὸν φολκλορισμὸ, στὸν κοσμοπολιτισμὸ ἢ συνηθέστερα στὸ κενό. Βέβαια μποροῦμε πάντοτε νὰ συνεννοηθοῦμε κουτσά στραβά ἢ πολὺ καλά· ποτέ ὁμως δὲν μποροῦμε νὰ ἔκφραστοῦμε σὲ μιὰ ξένη γλῶσσα παρά μόνο ἂν ξεχάσουμε τὴ μητρική μας. Διότι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι μόνο ἕνας κώδικας ἐπικοινωνίας ἀλλὰ και μέσον ἔκφρασης και φορέας πολιτισμικῶν ἀξιών πού χάνονται ὅταν παραμένει μόνο ἡ διάσταση τοῦ κώδικα.

Ἐπικοινωνία και ἀδιαπερατότητα

Ἐδῶ ὀρίζεται ὄλο τὸ πρόβλημα τῆς «ὑπεράσπισης τῆς γλῶσσας», τὴν ὀποία οἱ Γάλλοι προσπαθοῦν νὰ διαφυλάξουν ὡς ἀναντικατάστατο στοιχεῖο τοῦ πολιτισμοῦ τους και τῆς ταυτότητάς τους, στοιχεῖα πού ἀπειλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη ἀλλοίωση πού προκαλεῖ ἡ εἰσβολὴ τῶν ἀγγλικῶν. Εἰσβολὴ τῶν ἀγγλικῶν, μέσα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ χρήση, στὸ πλαίσιο τῆς κοσμοαγορᾶς, τῆς κοσμοοικονομίας και τῆς παγκοσμιοποίησης τῶν ἐπικοινωνιῶν, τῶν ὀποίων ἡ κύρια, ἂν ὄχι ἡ μόνη γλῶσσα, εἶναι τὰ ἀγγλικά. Ἡ παγκοσμιοποίηση, ἡ globalisation τὸ στοχάζεσθαι και ἔκφράζεσθαι κατὰ τρόπο global, μιλά ἀγγλικά. Μιλᾷ broken english, φτωχὰ ἀγγλικά ἢ τὰ ἀγγλικά τοῦ φτωχοῦ.

Ἡ μοριοποίηση και ἡ μοναδοποίηση τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν, ἡ πλήρης κυριαρχία τῶν σύγχρονων μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας πού λειτουργοῦν ὡς μονόδρομος χωρὶς διαδικασίες ἀνάδρασης, ἡ χειραγώγηση τῶν ἀνθρώπων με τὴν ἐπιβολὴ τοῦ παγκόσμιου συστήματος σημείων και ὀμοιωμάτων πού ὑποκαθιστοῦν τὴν ἄμεση ἀναφορικότητα τῆς κουλτούρας, τῆς παι-

δείας και τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὁ σχηματισμὸς καταναλωτικῆς ψυχολογίας πού ἀναγορεύει πλασματικὰ τὸν χρήστη σὲ ἄρχοντα ἑνός συστήματος πού δὲν ἐλέγχει κι ἐπομένως τοῦ καλλιεργεῖ τὴν ψυχολογία τοῦ ἐγκωκεντρικοῦ ἀτομικισμοῦ εἶναι οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες χάρις στίς ὀποῖες ἀλέθονται και οἱ ἔθνηκοι πολιτισμοὶ και οἱ ἔθνηκές γλῶσσες. Κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἀπειλοῦνται ὄχι μόνο τὰ γαλλικά —αὐτὰ ἴσως πολὺ λιγότερο ἀπὸ ἄλλες γλῶσσες— ἀλλὰ ὄλες οἱ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες κι ἰδιαίτερα οἱ ὀμιλούμενες ἀπὸ μικρὸ ἀριθμὸ ἀνθρώπων, κι ἄκόμα περισσότερο ἐκείνες, ὀπως τὰ ἔλληνικά, πού γράφονται με μιὰ περίεργη γραφὴ. Ὁ ξένος προσπαθεῖ νὰ διαβάσει στὸν ὀδοδείκτη τὴ λέξη ΠΑΤΡΑ I και με τέλεια ἐρασμαϊκὴ προφορά προφέρει Πατράϊ. Ἄντε νὰ καταλάβουν οἱ Πατρινοὶ κατὰ πού πέφτει αὐτὸ τὸ «Πατράϊ» ἄντε νὰ καταλάβει κι αὐτὸς τὴ γράφουν οἱ Πατρινοὶ.

Ἀπειλοῦνται ὄλες οἱ γλῶσσες καθὼς τίς ἐκτοπίζει ἡ κυρίαρχη διεθνή γλῶσσα, ἡ ἀγγλική, πού καταλαμβάνει ὄλο και περισσότερο χωρὸ στὸ ἐμπόριο, στὴν ἐπιστήμη ἀλλὰ κυρίως στὰ μέσα ἐπικοινωνίας ὡς διεθνὲς μέσο ἐπικοινωνίας. Δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ τὴν ἐκμάθηση και χρησιμοποίηση μιᾶς σπουδαίας γλῶσσας ὀπως τὰ ἀγγλικά, κάτι πού θὰ ἄνοιγε στὸν καθένα ἕνα παράθυρο στὸν κόσμο. Τὸ ζήτημα εἶναι ἐκείνη ἡ περίπου συνεννόηση τοῦ γκαρρσονιοῦ, ἡ μίμηση, ἡ ἐπιτήδευση, ἡ χρῆση χιλιάδων ξένων λέξεων στὴν καθημερινὴ ζωὴ, ἡ παραίτηση ἀπὸ κάθε γλωσσολογικὴ προσπάθεια, ἡ παραίτηση ἀπὸ κάθε προσπάθεια ἐγκλιματισμοῦ και ἐνσωμάτωσης τῶν ξένων ὀρων ἢ λέξεων μέσα στὸ ὀργανικὸ σύστημα τῆς γλῶσσας μας, ἄκόμη και στὴν περίπτωση τῶν ἀντιδανειῶν και τῆς παλιννόστησης «δικῶν μας» λέξεων.⁸ Τὸ ζήτημα εἶναι ἡ χρῆση λέξεων κατὰ τὸν τρόπο τῆς ἐπικοινωνίας με τὰ σήματα τῆς τροχαίας, ἡ υἰοθέτηση τυποποιημένων ἔκφρασεων και στερεοτύπων χωρὶς τὴ δυνατότητα σύνδεσης με τὰ συφραζόμενά τους, τὰ τραγελαφικά συμπτώματα διγλωσσίας. Τὸ ζήτημα εἶναι ἡ ἀποδυνάμωση τῆς ἔκφραστικῆς διάστασης τῆς γλῶσσας πού συνεπάγεται ἕνα ξεροίζωμα, ἕνα ἔξεκομμα ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ σου, τὴν περιδίηση στὴν ἐξωτισμὸ, στὴν κοσμοπολιτισμὸ στὸν φολκλορισμὸ και συνηθέστατα στὸ κενό.

Ἀπὸ πολιτισμὸ σὲ πολιτισμὸ ὑπάρχουν πάντα ἀδιάβαστα σημεῖα, ὀπως κι ἀπὸ γλῶσσα σὲ γλῶσσα δὲν ὑπάρχουν παντοῦ περάσματα και γεφύρια. Δὲν εἶναι ἀπολύτως μεταφράσιμες οἱ γλῶσσες, ὀπως δὲν εἶναι ἀνταλλάξιμοι ἢ ἐναλλάξιμοι οἱ πολιτισμοὶ γιατί μεταξύ τους ὑπάρχει μιὰ ὀρισμένη, μεγαλύτερη ἢ μικρότερη, ἀδιαπερατότητα ἀκόμη και στίς περιπτώσεις πολιτιστικῶν συγγενειῶν πού ὀνομάζουμε «πολιτιστικὲς σφαῖρες» ἢ «πολιτιστικὲς περιοχές» με κοινὰ πολιτιστικά στοιχεῖα και ὀρατὲς προσμείξεις.

«Ἄν ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες ἕνα ὀρισμένο ὀptimum ἐπικοινωνίας», γράφει ὁ ἀνθρωπολόγος Κλώντ Λεβί-Στρώς, «ὀφείλουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ποικιλομορφία προκύπτει σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία κάθε κουλτούρας ν' ἀντιτεθεῖ σ' ἐκείνες πού τὴν περιβάλλουν, νὰ διακριθεῖ ἀπ' αὐτές, με μιὰ λέξη νὰ εἶναι ὁ ἐναντὸς τῆς. Οἱ κοινωνίες δὲν ἀλληλοαγοῦνται, δανεῖζονται ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅταν δοθεῖ ἡ εὐκαιρία, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ χάθουν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμένει ἀνάμεσά τους, σὲ ὀρισμένες ὀψεις τους, μιὰ ὀρισμένη ἀδιαπερατότητα»⁹.

7. Βλ. παλιότερο ἄρθρο μου στὸν *Πολίτη*, «Ἐὐρώπη: ὑπεκράτος χωρὶς εὐρωπαϊκὸ λαὸ», τεῦχος 122, Ἰούλιος 1993.

8. Βλ. και τεκμηριωμένη ἀνάλυση τοῦ θέματος στὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Καλλιόρη, *Παρεμβάσεις II, Γλωσσικά*, ἰδίως τὸ κεφάλαιο «Γλωσσικὸς ἀφελληνισμὸς», σσ. 195-280.

9. Claude Lévi-Strauss, *Le regard éloigné*, Plon, σ. 15.

Γιὰ νὰ μὴ χαθοῦν λοιπὸν οἱ πολιτισμοί, οἱ ἑτερότητες, γιὰ νὰ μὴ χωνευθοῦν οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί, οἱ εὐρωπαϊκὲς γλώσσες καὶ ἰδιώματα μέσα στὴν κατασρόλα πού ἐπιβάλλει ἡ παγκοσμιοποίηση (melting pot = χωνευτήρι), μέσα στὴ σαλατιέρα (salad bowl) πού προσφέρει ἡ μεταμοντέρνα νεωτερικότητα τοῦ σύγχρονου κοσμοσυστήματος, γιὰ νὰ ὑπάρξει ἡ Εὐρώπη τῆς συνύπαρξης τῶν ἑτεροτήτων καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει ἡ Εὐρώπη τῆς ὁμοιομορφίας, οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ὄντας ἀνοιχτοὶ πρὸς τοὺς διπλανούς τους καὶ γενναϊόδωροι, ἀλλὰ καὶ σεβόμενοι τὰ σύνορά τους, πρέπει νὰ ὑπερασπίσουν ὅ,τι τοὺς διαφοροποιεῖ καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τίς γλώσσες τους. Οἱ γλώσσες τῆς Εὐρώπης εἶναι ὁ πραγματικὸς «Πλούτος τῶν Ἐθνῶν» καὶ ὄχι ἡ ἐλευθερία τῆς ἀγορᾶς, ὅπως δίδαξε ὁ Ἄνταμ Σμίθ.

Νεοφιλελευθερισμὸς στὴ γλώσσα

Ὁ γαλλικὸς νόμος γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ χρῆση τῆς γαλλικῆς γλώσσας εἶναι μιὰ τέτοια προσπάθεια αὐτοάμυνας, πετυχημένη ἢ ἀτυχῆς, δὲν ξέρω· ἄς τὸ ψάξουν οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι νὰ βροῦν τὸν σωστότερο δρόμο ὑπεράσπισης τῆς γλώσσας τους καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τους. Δὲν εἶναι σοβινισμὸς αὐτὸ οὔτε καλλιέργεια ἔθνικου στομιτισμοῦ οὔτε ἔθνικιστικὴ ἀναδίπλωση στὴ γαλλικότητα οὔτε κρατικιστικὴ πολιτικὴ πυγμῆς οὔτε γλωσσամυνητορισμὸς. Πάντοτε τὸ κράτος, ὅλα τὰ κράτη, παρενδύονται κανονιστικὰ στὴ γλώσσα εἴτε μέσω τῆς ἐκπαίδευσης εἴτε μέσω τῆς διοίκησης εἴτε μέσω τοῦ πολιτικοῦ λόγου. Οἱ βασιλικοὶ κήρυκες στὸ Μεσαίωνα καὶ ἀργότερα, πού διαλαλοῦσαν τὰ ἡγεμονικὰ κηρύγματα καὶ προστάγματα, ἦταν περιβεβλημένοι μὲ τὰ διάσημα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἡγεμόνα. Ὁ λόγος τοῦ κράτους ἦταν μιὰ τεράστια γλωσσοπλαστικὴ διαδικασία, ἔφτιαχνε γλώσσα. Αὐτοὶ πού σήμερα ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ κράτος δὲν πρέπει νὰ παρεμβαίνει κανονιστικὰ στὴ γλώσσα, ἐπικαλοῦμενοι τὴν αὐστηρῶς αὐθόρμητη παραγωγή καὶ ἀναπαραγωγή τῆς, στὴν πραγματικότητα εἶναι ἐναντίον τῆς κρατικῆς παρέμβασης, εἶναι ὑπέρμαχοι τοῦ ἄκρατου φιλελευθερισμοῦ, ὥστε νὰ κυριαρχεῖ ὁ νόμος τῶν «ἀτυπων ὀλοκληρώσεων», αὐτῶν δηλαδή πού συντελοῦνται μέσα στὴν ἀδιαφάνεια καὶ ὑπὸ τὴν ἀνεξέλεγκτη ὄθηση τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς. Ἄτυπη δὲ ὀλοκλήρωση (θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε καὶ λογικὴ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος) εἶναι ἐκείνη πού

«ἀρθρώνεται στὰ σταθερὰ πρότυπα ἀλληλεπίδρασης πού ἀναπτύσσονται χωρὶς τὴν παρέμβαση σχεδιασμένων κυβερνητικῶν ἀποφάσεων, ἀλλὰ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δυναμικῆς τῶν ἀγορῶν, τεχνολογίας, ἐπικοινωνιακῶν δικτύων καὶ κοινωνικῶν ἀνταλλαγῶν ἢ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν κινήματων¹⁰».

Οἱ Γάλλοι δεξιοὶ δέβαια πού σήμερα βρίσκονται στὴν ἐξουσία εἶναι φανατικοὶ ὑπέρμαχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνταλλαγῶν, ὥστόσο δὲν υἱοθετοῦν τίς ἀρχές τοῦ laissez faire καὶ στὴ γλώσσα τους παρ' ὅλο πού δὲν εἶναι λίγοι οἱ γλωσσολόγοι στὸν τόπο τους πού τοὺς πολεμοῦν μὲ γλωσσολογικά «ἐπιστημονικά» ἐπιχειρήματα, ἐπικαλοῦμενοι ἀκριβῶς τὴν ἀνάγκη αὐθόρμητης καὶ ἐλεύθερης ἐξέλιξης τῆς γλώσσας. Ὁ δὲ ὑπουργὸς ἐπιχειρήσεων καὶ οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἴδιας κυβέρνησης Ἄλαιν Μαντελέν ἐξέφρασε πολὺ καλά τὸ πνεῦμα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ στὴ γλώσσα: «ἀφοῦ καταργήσαμε τὸν ἔλεγχο τῶν τιμῶν δὲν θὰ πρέπει νὰ καθιερώσουμε τὸν ἔλεγχο τῶν λέξεων¹¹». Ὅσο δὲ γιὰ τοὺς ἐπιχειρηματικούς μεγιστάνες τῆς

παγκοσμιοποίησης, μέσω τῆς *Wall Street Journal*, ἰδοῦ πῶς ὑποδέχτηκαν τὸ νομοσχέδιο Τουμπόν:

«Ἡ ἐξέλιξη τῆς γλώσσας εἶναι τὸ τέλει παράδειγμα μιᾶς αὐθόρμητης δράσης πού ξεφεύγει ἀπὸ κάθε ρύθμιση. Ἔτσι προκύπτει ἕνα ὁμορφο μπουνκέτο (!) λέξεων καὶ ἐνοιῶν πού δημιουργεῖ ἕνα ἀόρατο χέρι¹²».

Πάλι ἡ ἀόρατος χεὶρ τῆς ἀγορᾶς τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. Καὶ σὰν ἤχῳ ὁ πολὺς Μπερνάρ Ἀνρί-Λεβύ, ὁ νεοφιλόσοφος τῆς νεωτερικότητας, Γάλλος αὐτός, συμπληρώνει: «Δὲν ἀγγίζουμε τὴ γλώσσα. Αὐτὸς εἶναι ὁ νόμος!¹³».

* * *

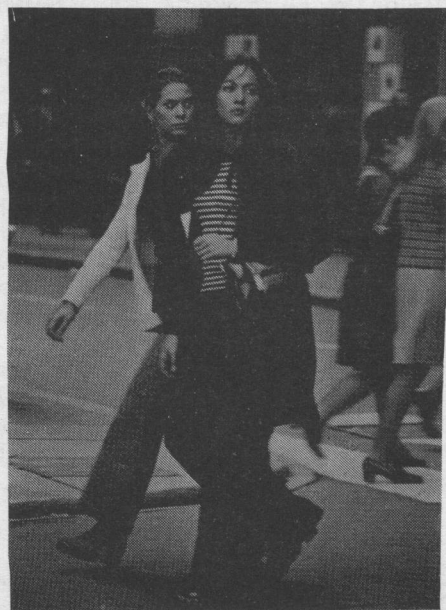
Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνειροπολεῖ φανταζόμενος διάφορα τέτοια «ἀγγίγματα» καὶ στὴ δική μας γλωσσικὴ πραγματικότητα: «ἀγγίγματα» στὰ λεξικά πού δὲν ὑπάρχουν, στίς μεταφράσεις ὅπου γίνεται χάος, στὴ γλώσσα τῶν ἐφημερίδων πού τὴν ὀρίζουν τὰ λογιστήριά τους, νὰ φαντασθεῖ κανεὶς «ἀγγίγματα» στὴ γλώσσα τῆς πολιτικῆς, τῆς διοίκησης τῶν σχολικῶν διδλίων: κάποιιο τέλος πάντων πού θὰ ἔπιαναν τὰ γλωσσικά πράγματα στὰ χέρια τους καὶ θὰ προσπαθοῦσαν νὰ τ' ἀποσπᾶσαν ἀπὸ τὴν ἀόρατο χεὶρα τῆς ἀγορᾶς, τοῦ κομποῦτερ καὶ τῆς παγκοσμιοποίησης. Γιὰ τὴν ὥρα πολὺς σαματὰς γίνεται γιὰ τὰ «μάρμαρα». Λίγο παρακάτω ἀπ' τὸν Παρθενῶνα τόσα σχολεῖα, τόσα πανεπιστήμια, τόσα ὑπουργεῖα, μαζί καὶ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ ἐκεῖνο τοῦ Πολιτισμοῦ, μαζί μὲ ταβέρνες, μπάρ, ξενοδοχεῖα. Τὸ broken english δουλεῖ ἀκατάπαυστα.

10. W. Wallace, *The Transformation of Western Europe*, σ. 54. Ἐναφέρεται ἀπὸ τὸν Π.Κ. Ἰωακείμης, ὅπ.π., σελ. 89.

11. Bernard Gassen, «Parler francais ou la langue des maîtres», *Monde Diplomatique*, Ἀπρίλιος 1994.

12. *Monde Diplomatique*, ὅπ.π.

13. Bernard Henri-Lévy, *Le Point*, Μάρτιος 1994. Ἐναφέρεται ἀπὸ τὸν Bernard Gassen, ὅπ.π.

Νά λησμονήσουμε τὰ ἔθνη: μιά ἐπικίνδυνη ὄπτασία

τοῦ Μάξ Γκαλό

Παράδοξο: τώρα πού ὅλοι λένε Εὐρώπη σάν νά λένε «συστάμη ἀνοιξε» στό μέλλον, τώρα ἡ λέξη καί ἡ ἔννοια Εὐρώπη ἀρχίζουν νά τρέμουν σάν ὄπτασία, ἐμφανίζονται σάν «φίλοι ἀπατηλοί» πού ἀλλάζουν πορεία, ὄρια, παρελθόν, ἀνάλογα μέ τή στιγμή, τούς τόπους, τίς συγκυρίες πού χρησιμοποιοῦνται. Σάν ἡ Εὐρώπη-ἔννοια νά μήν ἦταν παρά μιά ἰδεολογική κατασκευή, μεταβλητῆς γεωμετρίας, τήν ὁποία δέν θά μπορούσε νά προσδιορίσει κανεῖς μέ συγκεκριμένα γεωγραφικά καί ἱστορικά κριτήρια, ἀλλά μόνο ἀνάλογα μέ τίς ἄμεσες πολιτικές ἀναγκαιότητες.

Μπορεῖ βέβαια κανεῖς νά δεβαιώσει ὅτι ὑπάρχει ἕνα «εὐρωπαϊκό μοντέλο», πού οἱ ἀνθρωπιστικές του ἀξίες ἐπιτρέπουν νά δοθεῖ ἀκριβῆς ὀρισμός τῆς Εὐρώπης, καθώς «ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός» χρησιμεύει ὡς ὑπόδαθρο ἐκεῖ ὅπου ἡ γεωγραφία καί ἡ ἱστορία εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Γιά νά φανταστοῦμε, ὅμως, ὅτι αὐτό τό μοντέλο κι οἱ ἀξίες εἶναι ἐνεργές ἐδῶ κι ἕναν αἰῶνα, ὅπως λέει ὁ κ. Ζάκ Ντελόρ,¹ δέν θά πρέπει νά ὑπολογίσουμε δύο σειρές ἱστορικών γεγονότων: ἀφ' ἑνός τῆ μεγάλη σφαγή τοῦ πολέμου τοῦ '14-'18, καί ἀφ' ἑτέρου τόν ναζισμό καί τὰ συνεπακόλουθά του, δηλαδή τό 'Ολοκαύτωμα.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο, γνωρίζουμε τήν πιθανή ἀπάντησή: οἱ αἰτίες του πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στούς «ἐθνικισμούς» καί ἡ «Εὐρώπη» οἰκοδομεῖται ἀκριβῶς ἐναντίά τους. Παρ' ὄλ' αὐτά: οἱ θετικές «ἀξίες» τοῦ «εὐρωπαϊκοῦ μοντέλου» δέν ἀπέφυγαν τή σύγκρουση· ἀκόμη χειρότερα, παρερμηνεύτηκαν ἀπό τήν κάθε πλευρά ὥστε νά χρησιμεύσουν ὡς ὄπλα ἐναντίον τῆς ἄλλης. «Πόλεμος δίκαιος», ἔλεγαν οἱ Σύμμαχοι. Καί ἡ γερμανική προπαγάνδα ἔδινε — ἤδη — ἐμφαση στόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό, ὁ ὁποῖος ἀπειλεῖτο ἀπό τή χρήση ἀφρικανικῶν στρατευμάτων ἐκ μέρους τῶν Γάλλων ἐναντίον τῶν ἀπογόνων τοῦ Μότσαρτ καί τοῦ Κάντ.

Εἶναι ἀκόμα πιά δύσκολο νά εἰσαχθεῖ στό «εὐρωπαϊκό σχῆμα ἡ ναζιστική βαρβαρότητα καί κυρίως ἡ «τελική λύση». Τίς πιά πολλές φορές δέν δηλώνονται παρά συγκρατημένα μέ μιά μόνο λέξη. Τό αἵματηρό αὐτό ρῆγμα στόν «εὐρωπαϊκό πολιτισμό» ἔρχεται πράγματι νά διακόψει τή χάραξη τῆς ἱστορικής

προοπτικῆς, γεγονός πού διατυπώθηκε μέ στρατευμένη πεποίθηση ἀπό ἕναν Ντενί ντέ Ρουζμόν:

«Ἡ ἐνωμένη Εὐρώπη», ἔγραφε, «δέν εἶναι ἕνα μοντέρνο ἐπινόημα, εἴτε οἰκονομικό εἴτε πολιτικό, ἀλλά ἕνα ἰδεῶδες πού ἐπιδοκιμάζουν ἐδῶ καί χίλια χρόνια τὰ καλύτερα πνεύματα, ὅλοι αὐτοί πού ἔβλεπαν μακριά. Ὁ Ὅμηρος χαρακτήριζε ἤδη τόν Δία ὡς εὐρωπο, ἐπίθετο πού σημαίνει "ἐκεῖνον πού βλέπει πολύ μακριά"».

Ὁ Ρουζμόν κρατιόταν φρόνιμα στίς μεγάλες γραμμές. Ὅταν, ὅμως, διαβάσεις ἔχοντας στή μνήμη τὰ ἠλεκτροφόρα σύρματα τοῦ Ἄουσοβιτς, τὰ λόγια μερικῶν ἱστορικῶν γίνονται σχεδόν προκλητικά.

«Ἡ Εὐρώπη», γράφουν, «εἶχε πάντα τήν τάση νά θεωρεῖ τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο, ὡς ἀξία πρώτη, ἐκείνην πού ἔχει περισσότερο ἀπ' ὅλες ἕναν ἱερό χαρακτήρα... Ἀλήθεια, ἔλευθερία, ἰδιοκτησία, ἡ Εὐρώπη ὀριζόταν πάντα μέ μέτρο τήν προτίμησή αὐτοῦ πού ἀνήκει στήν ἀνθρώπινη κλίμακα».²

Ἡ εἰδυλλιακή αὐτή εἰκόνα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ πάει μακριά: ὁ Εὐρωπαῖος εἶναι ἕνας ἱεραπόστολος, τό ἰδανικό τῆς ἱπποσύνης εἶναι ἀννηψωτικό καί μπορεῖ σήμερα νά προταθεῖ. Ἀκόμα καλύτερα, ὁ Εὐρωπαῖος ἔχει τήν ἀκατανίκητη τάση νά φέρει σέ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου αὐτό πού ὁ ἴδιος κρίνει ὡς τό καλύτερο γιά τόν ἑαυτό του».³

Ἀφῆθηκαν στή λήθη ὁ Μονταῖνι καί ὁ ἀββάς Ραινάλ, γιά τούς ὁποῖους ὁ Εὐρωπαῖος ἠπῆρξε πῶ ἀγριος κι ἀπό τούς ἀγριους καί ἐκδῆλωσε στόν Νέο Κόσμο «τῆ δίψα του γιά αἷμα»!

Ἀπό τὰ προσχήματα στίς χειρότερες ἔξεις:

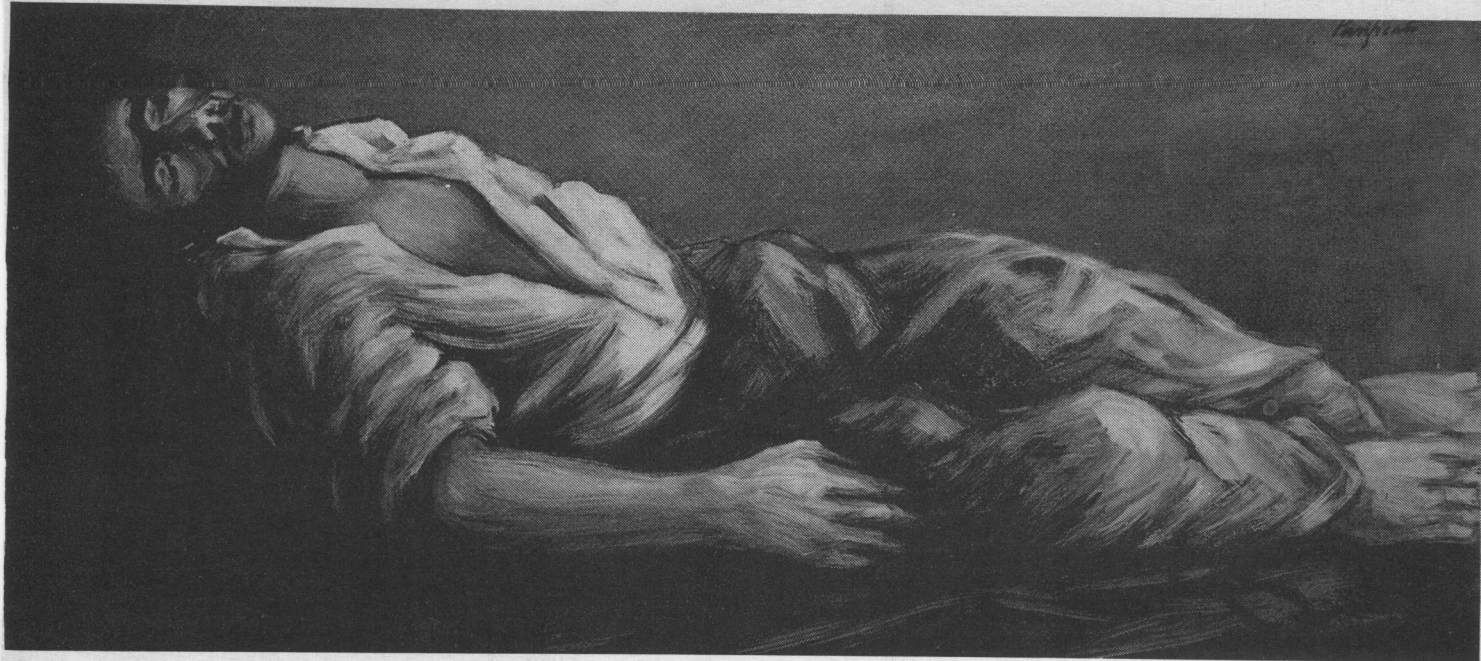
Διαβάζοντας κανεῖς αὐτούς τούς ἱστορικούς, σύμφωνα μέ τούς ὁποῖους «στό βάθος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ὑπάρχει κατ' ἀρχήν μιά

1. Βλ. *Événement européen*, ἀρ. 3/4, 1988, σ. 41.

2. Denis de Rougemont, *Vingt huit siècles d'Europe, la conscience européenne à travers les siècles*, Payot, Παρίσι 1961, σ. 8.

3. *Histoire générale de l'Europe*, τῶν Georges Livet καί Roland Mousnier, 3 τόμοι, PUF 1980, σ. 530 καί 540 τοῦ 3ου τόμου.

Δημοσιεύτηκε στό τεῦχος «Europe une Utopie Blessée», ἐιδική ἐκδοση τοῦ *Monde Diplomatique*, Μάιος 1994. Μετάφραση Ρ.Κ. καί Γ.Π.

ζωτική όρμη, ένα ένστικτο, (...) μιά τάση κυριαρχίας πάνω στον κόσμο, πάνω στον έξω από τον άνθρωπο κόσμο, στον έξωτερικό κόσμο των πραγμάτων»,⁴ σταθμίζει μέχρι ποίου σημείου είναι διαφορούμενο τό θέμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Πώς δηλαδή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κάλυψη — και ως πρόσημα — για τις χειρότερες έξεις, και γιά συγκαλύψει τις έγκληματικότερες πραγματικότητες.

Φωτίζεται καλύτερα ή χρήση τής ευρωπαϊκής αναφοράς από τον ναζισμό αρχικά, κυρίως από τήν Άκρα Δεξιά μετά. Κυρίως ό Γκαίμπελς έπαναλάμβανε κάθε μέρα: «Τό νόημα του πολέμου αυτού είναι ή Εύρώπη». Κατά τή διάρκεια τής ναζιστικής κατοχής, στό Παρίσι, διοργανώνονταν ευρωπαϊκές εκθέσεις, και μία από τις ιδεολογικές αρχές τής συνεργασίας μέ τους Γερμανούς υπήρξε ή ίδρυση μιάς «νέας Εύρώπης». Τό κάθε σημερινό έντυπο τής Νέας Δεξιάς θέτει ως στόχο του να προμηθεύσει «στοιχεία για τόν ευρωπαϊκό πολιτισμό». Και ξαναβρίσκουμε, μέσω τής ιστορικής αυτής αναδρομής, τό ζήτημα των όρίων τής Εύρώπης και τής έννοιας πού δίνουμε στή λέξη.

Υπάρχει βέβαια μιά σαγηνευτική όδος πρός τή λύση των αντιφάσεων πού ξεσπούν, όταν επιχειρούμε να ανοίξουμε τις λέξεις για να ψάξουμε τό νόημά τους. Συνίσταται στό να βεβαιώνουμε, μαζί μέ τόν Έντγκάρ Μορέν, ότι είναι δυσχερές

«τό να σκεφτόμαστε τήν Εύρώπη», ότι ή ίδια είναι ή πολυπλοκότητα, και ότι «διαλύεται μόλις θελήσουμε να τή στοχασθούμε μέ διαύγεια και συγκεκριμένα, ότι κατακερματίζεται όταν θελήσουμε να αναγνωρίσουμε τήν ένότητά της», ότι «ή Εύρώπη είναι μιά έννοια άσαφής, πού γεννήθηκε από τό χάος, μέ σύνορα άκαθόριστα, μέ μεταδλητή γεωμετρία, πού ύφίσταται μετατοπίσεις, ρήξεις, μεταμορφώσεις».⁵

Ότι, για να καταλάβουμε αυτό τό «θεμέλιο χωρίς θεμέλιο», πρέπει να έρθουμε σε ρήξη μέ τή γραμμική αιτιότητα. Γιατί όχι; Η ιδέα είναι λαμπρή. Άλλά δεν βλέπουμε προς τί αυτές οι αρχές δεν θά μπορούσαν να εφαρμοστούν και σε άλλους πολύπλοκους ιστορικούς σχηματισμούς; όποτε σε τί θά συνίστατο ή ιδιαιτερότητα τής Εύρώπης; Τό έρώτημα παραμένει.

Για να τό αποφύγει, ό Έντγκάρ Μορέν, πού αποδέχεται ήδη όλες τις πιθανές άπαντήσεις, θέλει να τελειώνει μέ ένα τελευταίο έμπόδιο: τήν ιστορία, ή όποια, ύπόλογος των γεγονότων, θά μπορούσε να άνασκειάσει τόν όποιοδήποτε όρισμό.

«Πρέπει», λέει, «να ξαναγράψουμε τήν ιστορία, όπως τό κάνει κάθε γενιά, σύμφωνα μέ τις έμπειρίες πού διώθηκαν στό παρόν. (...) Πρέπει να όπισθενεργήσουμε από τό παρόν στό παρελθόν για να μάθουμε τί κοινό ύπήρχε όχι μόνον παρά τις διαφορές αλλά επίσης και κυρίως λόγω αυτών των διαφορών, μέσα στους ανταγωνισμούς μας, και να δώσουμε σε ό, τι έμοιαζε δευτερεύον ή άνούσιο σημασία ή ποιότητα πρωταρχική για μās».⁶

Η σχετικιστική αυτή αντίληψη τής ιστορίας άνοίγει τή θύρα σε κάθε είδους ιδιοποίηση του παρελθόντος, ανάλογα μέ τις άναγκαιότητες του παρόντος και τους στόχους πού θέτουμε για τό μέλλον. Η ιστορία δεν είναι πιά παρά ένα όργανο ιδεολογικής τοποθέτησης. Έφ' όσον τό μέλλον πρέπει να είναι ή ένότητα τής Εύρώπης, είναι άναγκαίο να «άνακατασκευασθεί» τό παρελθόν. Δεν είναι βέβαια ή χρήση ενός νέου ήχητικού συμπλέγματος («όπισθενεργω») πού θά άποκρύψει πόσο άμφισβητήσιμη είναι αυτή ή τάση, γιατί όδηγει σε όλων των ειδών τις πνευματικές όπισθοδρομήσεις.

Κατ' αρχήν, ό καθένας μπορεί κατά βούληση να κάνει μέ τό παρελθόν τής Εύρώπης αυτό πού προτίθεται να κάνει μέ τό παρόν της. Έτσι, για τόν Πάπα «ή Εύρώπη είναι μιά χριστιανική ήπειρος» και «ό χριστιανισμός έπλασε τόν πολιτισμό και θεμελίωσε τήν κοινή ταυτότητα των ευρωπαϊκών λαών».⁷

Καθώς, όμως, οι αντιφατικές έρμηνείες είναι θεμιτές, ό Έντγκάρ Μορέν εκτιμά, αντίθετα, ότι ή «ευρωπαϊκή κουλτούρα (...) είναι κυρίως μιά κουλτούρα έξ ολοκλήρου έκκοσμηκευμένη».⁸ Για άλλους, ή Εύρώπη δεν μπορεί να ξαναβρεί τό μεγαλειό της παρά μόνον όταν έπανασυνδεθεί μέ τις «ειδωλοατρικές» της ρίζες, αν θυμηθεί ότι «ή Ελλάδα υπήρξε τό σπέρμα τής Εύρώπης, ή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ή μήτρα της».⁹ Ό

4. Βλ. Regine Pernoud, «Le sentiment d'appartenance à une civilisation commune: l'exemple médiéval», *Cadmos*, αρ. 43, φθιν. 1988, Γενεύη, σ. 44.

5. Edgar Morin, *Penser l'Europe*, Gallimard, Παρίσι 1987, σ. 26 και 33.

6. Edgar Morin, όπ.π., σ. 170.

7. Λόγος στό Συμβούλιο τής Εύρώπης, Όκτ. 1988.

8. Edgar Morin, όπ.π., σ. 130.

9. Bernard Vuyenne, *Histoire de l'idée européenne*, Payot, Παρίσι 1964, σ. 8.

καθένας με τό παρελθόν του, τήν ιστορία του, τούς θρούλους του. Ἡ ιστορική Εὐρώπη διαλύεται μέσα στήν ἰδεολογία.

Ἡ «χρησιμοθηρική» αὐτή ἀνάγνωση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, αὐτή ἡ «ὀπισθενέργεια», σχετικοποιώντας κάθε ἔρευνα, θέτοντας τήν Ἱστορία σέ πλήρη ἐξάρτηση ἀπό τούς «ἰδεολόγους», μεταβάλλεται λοιπόν ἀνάλογα μέ τίς «ἰδεολογίες». Βρίσκει τήν τέλεια εἰκονογράφησή της καί τίς ἔσχατες συνέπειές της στήν ἀποψη πού ἐπεξεργάζεται ἕνας συγκεκριμένος ἀριθμός Γερμανῶν ἱστορικῶν. Ἀποψη πού εἶναι ἐσωτερικά — καί πολιτικά — συνδεδεμένη μέ τήν ἰδέα πού διαμορφώνουν σχετικά μέ τήν Εὐρώπη τοῦ σήμερα. Οἱ ἱστορικοί αὐτοί εἶναι πράγματι στήν καρδιά τῆς ἀντίφασης πού διαρρηγνύει τίς εὐρωπαϊκές ἀξίες καί ἀφήνει νά ἰδωθεῖ ἡ βαρβαρότητα τοῦ Ὀλοκαυτώματος.

Νοσταλγία τῶν σταυροφοριῶν

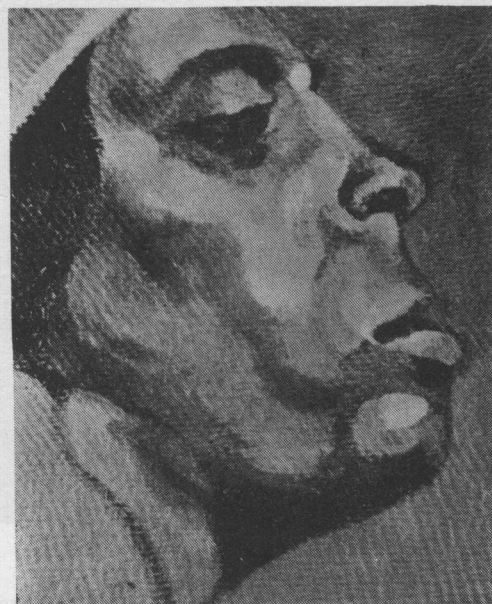
Τούς εἶναι δύσκολο νά ἀγνοήσουν τό ὀλοκαύτωμα ἢ νά τό ἐκχυδαίσουν. Ὅποτε, πρέπει νά τό πετάξουν «ἔξω ἀπό τήν Εὐρώπη», πράγμα πού ἀθώνει τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό καί τή Γερμανία, ἐπιτρέποντας ταυτόχρονα μέσα ἀπό τόν ἴδιο δρόμο νά ξαναβρεθεῖ ἡ ἱστορική συνέχεια μεταξύ τοῦ μυθοποιημένου παρελθόντος μιᾶς Εὐρώπης πλούσιας σέ ἀνθρωπιστικές ἀξίες καί τοῦ παρόντος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Δέν ἔχει ἤδη σημειωθεῖ, τήν ἐποχή κυρίως τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου, ὅτι τό «σιδηροῦν παραπέτασμα» ἀκολουθοῦσε, μέ μικρή διαφορά, τά ἴχνη τῶν ρωμαϊκῶν *limes* καί τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρλομάγνου;

Ὁ Ἐρσot Νόλτε, καθηγητής τοῦ Ἐλεύθερου Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, ἐξετάζοντας τίς ἀπαρχές τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξολόθρευσης πού ἐφάρμοσαν οἱ ναζι λείει:

«Ἡ ἐρώτηση πού ἀκολουθεῖ πρέπει νά θεωρηθεῖ ἀναπόφευκτη: μήπως ὁ Χίτλερ καί οἱ ναζι διέπραξαν ἐγκλημα "ἀσιατικό" μόνο καί μόνο γιατί θεωροῦσαν τούς ἐαυτούς τους καί τούς ὁμοίους τους ὡς πιθανά ἢ πραγματικά θύματα κάποιου ἄλλου "ἀσιατικοῦ" ἐγκλήματος; Τό ἀρχιπέλαγος Γκουλάγκ δέν εἶναι πιό πρωτόγονο ἀπό τό "Αουσβιτς"¹⁰;».

Ἐνας ἀπό τούς συναδέλφους του, ὁ Ἀντρέας Χίλγκρουμπερ, καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῆς Κολωνίας, γράφει: «*Στήν καταστροφή τοῦ 1945 ἠττήθηκε ὅλη ἡ Εὐρώπη*» (διατύπωση τέτοια ὥστε νά ὑποτιμηθεῖ ἡ ἴττα τοῦ ναζισμοῦ καί ἡ εὐθύνη του, πράγμα πού, σιωπηρά καί λογικά, μέλλει νά ὀδηγήσει στή σκέψη ὅτι ἡ νίκη τοῦ Χίτλερ θά ἦταν νίκη τῆς Εὐρώπης... κι ἔτσι προσκρούουμε σέ μιᾶ ἀπό τίς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς ναζιστικῆς Εὐρώπης: τή Νέα Εὐρώπη), στή συνέχεια προσθέτει: «*Κάθε Γερμανός ἱστορικός ὀφείλει νά ταυτίζεται μέ τό γερμανικό πεπρωμένο*¹¹».

Ἔτσι, ὁ ἱστορικός ἔχει στρατολογηθεῖ, ὅπως στίς χειρότερες ἐποχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, σ' αὐτό πού ἐκτιμᾶ ὅτι εἶναι ἡ σταυροφορία τῆς στιγμῆς. Καί ἡ Εὐρώπη διαθέτει τήν ἀρετή αὐτή

νά ἀνακαλεῖ στά μάτια κάποιων τόν καιρό τῶν Σταυροφοριῶν... Ὅταν δύο Γάλλοι ἱστορικοί ἐπιχειροῦν μιᾶ Γενική Ἱστορία τῆς Εὐρώπης, τό κάνουν καθὼς λένε «*μέ σκοπό νά συμμετάσχουν στήν πραγματοποίηση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας. Οἱ ἱστορικοί ἔχουν νά παίξουν τόν δικό τους ρόλο στήν οἰκοδόμηση αὐτή...*¹²». Καί γιά νά ξεκαθαρίσουν τά πράγματα συμπεραίνουν: «*Οἱ Εὐρωπαῖοι ἀρνούνται νά ἐξετάσουν, νά ἐκτιμήσουν καί νά χρησιμοποιήσουν ὅ,τι εἶναι καλύτερο «διαθέτουν καί ὅ,τι ἀνώτερο ἀπ' ὅπουδήποτε ἄλλο»¹³».*

Ἐντούτοις, ἐπειδή ὑπάρχουν τέτοιοι χειρισμοί, πρέπει νά ἀπορρίψουμε τήν Εὐρώπη ὡς ἔννοια καί πραγματικότητα· νά ξαναποῦμε τά λόγια τῶν σουρρεαλιστῶν, γιά τούς ὁποίους τό στερεότυπο τῶν χειρονομιῶν, τῶν πράξεων, τῶν ψευδῶν τῆς Εὐρώπης ἔκλεισε τόν κύκλο τῆς ἀηδίας» ἢ νά ἐπαναλάβουμε μαζί μέ τόν Ἀραγκόν τοῦ 1925: «*Εἴμαστε οἱ ἠττοπαθεῖς τῆς Εὐρώπης*¹⁴»; Ἡ πρέπει νά σταθοῦμε δίπλα στους «*κολασμένους τῆς γῆς*¹⁵», καί νά ποῦμε μαζί μέ τόν Φράντς Φανόν:

«*Αἰῶνες πέρασαν ἀπό τότε πού ἡ Εὐρώπη σταμάτησε τόν ἐκπολιτισμό τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί τούς καθυπόταξε στίς βουλήσεις καί τή δόξα της. Αἰῶνες τώρα πού στό ὄνομα μιᾶς δῆθεν πνευματικῆς περιπέτειας πνίγει σχεδόν τήν πλειοψηφία τῆς ἀνθρωπότητας. Τή βλέπετε σήμερα πῶς παραπαίει ἀνάμεσα στήν πυρηνική καταστροφή καί τήν πνευματική ἀλλοτρίωσή της».*

Ἡ ἀκόμα νά παραθέσουμε τόν Λένιν, γιά τόν ὁποῖο «*οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης, σέ καπιταλιστικό καθεστῶς, εἶναι ἡ ἀδύνατος ἢ ὀπισθοδρομικές*»;

Προφανῶς ὄχι. Ἀπορρίπτοντας, ὁμως, αὐτές τίς συνοπτικές διατυπώσεις, πού ἡ ἱστορική ἐμπειρία ἔδειξε τά ὅριά τους, διατυπώσεις οἱ ὁποῖες δέν βοηθοῦν παρά ἐλάχιστα στό νά κατανοήσουμε αὐτό πού εἶναι ἡ Γηραιά Ἡπειρος, δέν θά ἔπρεπε

10. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6 Ἰουν. 1986.

11. Γιά τίς προσπάθειες ἀναίρεσης τοῦ ναζιστικοῦ παρελθόντος στή Γερμανία βλ. τό ἔργο τῶν «ἀντιρεβιζιονιστῶν» ἱστορικῶν Gernot Erler, Rolf Dieter Müller, Ulrich Rose, Thomas Schnabel, Gerd R. Veberschär, Wolfram Wette, *Histoire escamotée*, πρόλογος André Gisselbrecht, La Découverte, Παρίσι 1988.

12. *Histoire générale de l'Europe*, ὀπ.π., τόμ. I, σ. 5.

13. Στό ἴδιο, τόμ. III, σ. 518.

14. Στό *Révolution surréaliste*, ἀρ. 5, 1925. Ἀναφέρεται ἀπό τόν André Reszler, *L'Intellectuel contre l'Europe*, PUF, Παρίσι 1976.

15. Τίτλος τοῦ περιλάλητου βιβλίου τοῦ Frantz Fanon, πρόλογος Ζάν Πώλ Σάρτρ, Παρίσι 1971. [Βλέπε καί ἑλληνική μετάφραση].

να περάσουμε στο άλλο άκρο και να κάνουμε τήν «Ευρώπη» τό νέο «όπιο τών διανοουμένων». Είναι άραγε άδύνατον σχετικά μέ τήν Ευρώπη να υιοθετήσουμε μιά στάση «λαϊκή»; Νά αναλύσουμε δηλαδή αυτό πού ήταν, να διαγνώσουμε μέ τρόπο διαυγή αυτό πού είναι, και να προτείνουμε έτσι, ξεκινώντας από αυτές τίς διαπιστώσεις, έμπλεες κριτικού λόγου, μέτρα, λαμβάνοντας υπόψη τήν πραγματικότητα, στηριζόμενοι πάνω της, χωρίς να άναζητούμε — μέσα σε μιά ιστορία ξαναφτιαγμένη ιδεολογικά στην ύπηρεσία σημερινών στόχων— δικαιολογίες και μύθους; Αν υιοθετήσουμε αυτή τή στάση, ή Ιστορία, έτσι όπως εκτυλίχθηκε σ' αυτόν τόν γεωγραφικό χώρο μέ τά άβέβαια σύνορα προς Άνατολάς, εμφανίζεται πάντα πολύπλοκη, άπαλλαγμένη, όμως, από κάθε δέσμευση, δί-νει μαθήματα πολύ πιό σαφή.

Η άνακατασκευή τής ιστορίας

Μας υποχρεώνει κατ' άρχήν να διακόψουμε μέ τήν ιδέα ότι, από τά δάθη τών μυθολογικών χρόνων, ή Ευρώπη — ποιά Ευρώπη; — βαδίζει προς τήν ενότητά της. Ότι ενόλιγοις, είτε μιλούσαμε για εύθεια γραμμή είτε για «κύκλους» ή για «σπείρες», άνάλογα μέ τό άν άναφερόμασταν στον Ντενίζ ντέ Ρουζμόν ή στον Έντγκάρ Μαρέν, ιστορική συνέχεια θά ύπηρεχε, οδηγώντας από τή νίκη τής Σαλαμίνας (όπου οί Ευρωπαίοι Έλληνες άπωθούν τούς «Άσιάτες» δάρδαρους Πέρσες) στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ότι ή Ευρώπη έτσι θά προϋπήρχε τών εθνών, και ή ανάμνησή της καθώς και ή άναγκαιότητά της θά στοιχειωναν τά «καλύτερα πράγματα», από τόν Ηρόδοτο μέχρι τόν Ζάν Μονέ. Ευσεβής πόθος; Άνακατασκευή τής ιστορίας πού έχει τήν πολιτική της άποτελεσματικότητα, αλλά δέν αντιστοιχεί σε ό,τι έχει συμβεί. Στην πραγματικότητα ή Ευρώπη στην άρχαιότητα δέν ήταν αντίληπτή παρά μόνον ως «γεωγραφική οντότητα». «Γη υπέρμετρα όμορφη πού φέρει όλα τά είδη τών καρπών», λέει ο Ηρόδοτος. Άλλά κανέναν Έλληνα δέν αισθάνεται άλληλέγγυος τών πληθυσμών αυτής τής περιοχής «ύπολειπόμενων σε εύφύια», κατά τόν Άριστοτέλη.

Βέβαια, επάνω στα έρείπια τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας —οικοδομήματος πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού, τού όποιου ή καρδιά είναι ή Μεσόγειος— μιά Ευρώπη χριστιανική άποικία σιγά σιγά συνείδηση τού έαυτού της. Και κατ' άρχήν, σε αντίθεση μέ τό Ίσλάμ. Τριάντα χρόνια μετά τή μάχη τού Πουατιέ (732), ο Ίσπανός Ίσίδωρος ο Νέος έγραφε: «Βγαίνοντας από τά σπίτια τους, οί Ευρωπαίοι άντελήφθησαν τίς καλοααδιασμένες σπηλιές τών Άράβων». Τό 799 μ.Χ., ο Καρλομάγνος άναγορεύεται από τόν ποιητή Angibert σε «σεβάσμιο ήγεμόνα τής Ευρώπης», σε «βασιλέα, πατέρα τής Ευρώπης». Άλλά πέραν τού ότι μέ τό θάνατό του ή αυτοκρατορία τεμαχίζεται, ή καρλομάγνεια σύλληψη δέν άποβλέπει στην εγκαθίδρυση μιάς Ευρώπης ως νέου πολιτικού σχήματος αλλά κινείται από τήν ιδέα τής άνόρθωσης τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Έντούτοις, ή νοσταλγία αυτή είναι έξίσου γόνιμη. Η ιδέα τής ενότητας γίνεται μιά από τίς σταθερές τής πολιτικής σκέψης. Επιπλέον, κατά τόν 10ο-12ο αιώνα, αναπτύσσονται δίκτυα πού, σ' έναν μεταβαλλόμενο γεωγραφικό χώρο, θά αντιπροσωπεύουν μιά από τίς ισχυρές σταθερές τής ιστορίας στην Ευρώπη.

Η έννοια αυτή τών δικτύων επιτρέπει τήν άρθρωση δύο αντιφατικών πραγματικοτήτων: άφ' ενός τήν ύπαρξη δεσμών — σ' όλη τήν ιστορική εξέλιξη— μεταξύ τών γεωγραφικών περιοχών, άφ' έτέρου τήν άπουσία ενότητας. Τά δίκτυα αυτά είναι διαφορετικής φύσης και έχουν τό καθένα δική του λογική, τή

δική του επιδίωξη. Δίκτυα μοναστικών ταγμάτων και άδβαείων πού πολλαπλασιάζονται από τόν ευρωπαϊκό Βορρά έως τόν μεσογειακό Νότο. Δίκτυα πού δημιουργούνται από τούς «τόπους» —και τίς όδούς— τών προσκυνητών. Δίκτυα οικονομικά: αυτά τών έμπορικών κέντρων (Η Χάνσα), τών λογιστηρίων, τών τραπεζών, τών πανηγυριών. Δίκτυα τών πανεπιστημίων.

Έτσι «δικτυώνεται» ο ευρωπαϊκός γεωγραφικός χώρος. Οί επικοινωνίες διατηρούνται. Οί άνθρωποι, οί ιδέες, τά νοήματα, τά έμπορεύματα, οί μόδες, τά πρότυπα αρχιτεκτονικών κατασκευών κυκλοφορούν. Άλλά ή δικτύωση αυτή —μιά από τίς ισχυρότερες αλήθειες στην ιστορία τής Ευρώπης—, συγκροτημένη από διάφορα «δίκτυα», δέν άποτελεί «πορεία προς τήν ενότητα». Αντίθετα, τά έθνη συγκροτούμενα καταστρέφουν όρισμένα δίκτυα, διαμελίζοντάς τα ή αφήνοντας άνεπαφα μόνον όρισμένα τμήματά τους, ή ακόμα δημιουργώντας καινούργια. Υπάρχει τό δίκτυο τών βασιλικών οικογενειών πού διαπλέκονται μέ γάμους, σ' όλη τή διάρκεια τής ιστορίας. Τό δίκτυο τών διανοουμένων τού Διαφωτισμού πού, υπερβαίνοντας τά εθνικά σύνορα, αναπτύσσονται άπ' άκρη σ' άκρη στον ευρωπαϊκό χώρο (Λονδίνο, Βερολίνο, Άγία Πετρούπολη, Βιέννη) άδιάλειπτες σχέσεις.

«Η άλληλογραφία, λογοτεχνική, φιλοσοφική και κριτική», πού ο βαρόνος Melchior Grimm άπευθύνει από τό Παρίσι μέ διπλωματικό σάκο σε όλες τίς Αύλές τής Ευρώπης, είναι μάρτυρας τών σχέσεων αυτών στον 18ο αιώνα. Και γνωρίζουμε πόσο «ευρωπαϊκές» προσωπικότητες, δημοφιλείς και σεβαστές, ύπήρξαν ο Βολταίρος, ο Ντιντερό, ο Ντ' Άλαμπέρ.

Άλύσωση μέσω τών δικτύων

Άλλά αυτά τά νέα δίκτυα, πού δημιουργούν μιά άλλη δικτύωση —ή όποια έντούτοις τροφοδοτεί τά ύπολείμματα τών προηγούμενων (μοναστικά τάγματα, π.χ., ή γενικότερα τό παπικό δίκτυο τής Καθολικής Έκκλησίας)— σε τίποτα δέν έμποδίζει τήν άκατανίκητη ώθηση πού οδηγεί στην γέννηση τών εθνών, στην έδραίωσή τους. Τόσο ώστε τό μάθημα μιάς τέτοιας αντιφατικής ιστορίας είναι πώς όχι μόνον τά δίκτυα δέν έμπόδισαν τήν έκφραση τών εθνικών πραγματώσεων αλλά δέν στάθηκαν ικανά να κινητοποιήσουν τούς λαούς μαζικά γύρω από τούς στόχους τους. Άκριβώς στο πλαίσιο τών κρατών-εθνών αυτά επιδεδαιώνουν τή θέλησή τους.

Πιό κοντά σε μās, οί Διεθνείς —σοσιαλιστικές ή κομμουνιστικές— (είδος «δικτύων») ή ακόμα οί συμφωνίες τού «κεφαλαίου» δέν μπόρεσαν να έμποδίσουν τίς εθνικές κινητοποιήσεις. Αντίθετα, τά «έθνη» είναι εκείνα πού ύποχρέωσαν τά «δίκτυα» να προσαρμοστούν στη λογική τους.

Έτσι, ή ιδέα τής Ευρώπης χρησιμεύει ως ιδεολογικό προκάλυμμα στον ναζισμό και τή γερμανική ήγεμονία. Ο κομμουνιστικός διεθνισμός ύπόκειται στις έπιταγές τής ρωσικής πολιτικής, καθώς ή Σοσιαλιστική Διεθνής σπαράχτηκε ήδη από τό 1914, κάτω από τίς εθνικές πιέσεις.

Μπορεί να λυπάται κανείς για τά γεγονότα αυτά. Μπορεί να όνειρευτεί τί θά μπορούσε να είναι μιά Ευρώπη όπου ή Σοσιαλιστική Διεθνής θά είχε επιβάλει τό 1912 τίς λύσεις πού διαπραγ-

16. Denis de Rougemont, «L' Europe est d'abord unite de culture», κείμενο πού δημοσιεύτηκε τό 1971 στη Βόννη, στο *Integration*, και άναδημοσιεύτηκε στο περ. *Cadmos*, αρ. 43, φθιν. 1988, σ. 9 και 10.

ματευόταν και την ειρήνη. Μπορεί να θρηνησει γιατί δεν πραγματοποιήθηκαν τα σχέδια του Άριστιντ Μπριάν, ο οποίος, τον Ιούλιο του 1492, άγορεύει στην Κοινωνία των Έθνων υπέρ των «Ηνωμένων Πολιτειών της Εύρώπης» και προσπαθεί να δημιουργήσει, την περίοδο 1929-1930, ένα είδος δημοσπονδιακής ένωσης αποτελούμενης από 27 ευρωπαϊκά κράτη-μέλη της Κοινωνίας των Έθνων. Τά δίκτυα αυτά, όμως, συντρίφτηκαν προσκρούοντας στις εθνικές φιλοδοξίες.

Τόν Μάρτιο του 1966, μιλώντας στη Σύνοδο του ΝΑΤΟ, ο Ντέ Γκώλ διαπίστωνε ότι «τά έθνη συνιστούν στοιχεία αναλλοίωτα και περιοχές δικαιοδοσίας αναγκαίες για την παγκόσμια ζωή». Σκέψη που βρίσκεται στον αντίποδα της σκέψης ενός Ντενί ντέ Ρουζμόν, για τον οποίο τό κράτος-έθνος δεν είναι παρά μία πρόσφατη μορφή, μεταβατική, μεταγενέστερη της «μεγάλης κοινής ευρωπαϊκής κουλτούρας» και είναι ανίκανη να γεννήσει μία δική της κουλτούρα. Βεβαιώνει λοιπόν: «Δέν υπάρχουν εθνικές κουλτούρες».

Διαστρέβλωση τών κοινών γνώμων

Άς αφήσουμε τον καθένα στις «απόλυτες» βεβαιότητές του. Διαπιστώνουμε: τά έθνη κινητοποιήθηκαν —και κινητοποιούν, αν κρίνουμε, βάσει όσων συνέδησαν στην Ανατολή από τό 1989 και μετά— και τά δίκτυα έμειναν στην επιφάνεια τών λαών. Άλλωστε, δέν είναι μία από τίς αιτίες που ώθησαν τούς όπαδούς της «ένότητας της Εύρώπης», την έπαύριο του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου (συνιστούσαν κι αυτοί, στη συνέχεια της ιστορικής παράδοσης, ένα δίκτυο μέ σημαντικές μορφές τούς Ρόμπερτ Σούμαν, Ζάν Μονέ, Άλσίντ ντέ Γκασπερί και Πώλ Άνρί Σπάλ), να πραγματοποιήσουν μία «λειτουργική ένταξη»¹⁷ ώστε να μετατρέψουν τά «έθνη», και να κάνουν «τήν Εύρώπη» χωρίς εθνικές γνώμες, αγνοώντας τες και αντιπαλεύοντας τες (1954 — απόρριψη της Εύρωπαϊκής Κοινότητας Άμυνας από την Γαλλική Έθνοσυνέλευση); Διαδικασία που όλοκληρώνεται συνεπεία ιδιαίτερων ιστορικών συγκυριών (τήν άμερικανική προτροπή, τόν Ψυχρό Πόλεμο, τήν έπιθυμία τών σοσιαλιστών να βρουν διέξοδο από τή συνάφεια μέ τούς κομμουνιστές), ή όποία, όμως, δέν παρασύρει τήν κοινή γνώμη.

Τά δίκτυα είναι πυκνά, πολυπληθέστερα κι έχουν περισσότερες διακλαδώσεις τώρα από ποτέ; Αναμφίβολα όμως αυτό είναι άρκετό; Μπορούμε να μετρήσουμε τήν ισχύ τους σε διάφορα έπεισόδια της ευρωπαϊκής πολιτικής του στρατηγού Ντέ Γκώλ. Η μεγάλη πλειοψηφία τών ήγετών της κοινής γνώμης και τό μεγαλύτερο μέρος του Τύπου έκδηλώνουν τήν έχθρότητά τους, ή προσφνηγή, όμως, στις κάλπες συνεχίζει να είναι ευνοϊκή για τόν Ντέ Γκώλ: για μία άκόμη φορά ή κοινή γνώμη δέν άκολουθεί τά «δίκτυα». Η κατάσταση βέβαια αλλάζει. Και στη δράση της Έπιτροπής, μέ τήν εκ τών άνω δημιουργία ευρωπαϊκών δομών, προγραμμαμάτων άνταλλαγής φοιτητών, διδασκότων και έρευνητών, και μέ τήν εισβολή της ελεύθερης κυκλοφορίας ανθρώπων και αγαθών, ύπάρχει ή ρητή βούληση να άναδυθεί μία «ευρωπαϊκή κοινωνία», καθώς τά δίκτυα θά ριζώσουν επιτέλους στη λαϊκή μάζα.

17. Βλ. άρθρ. «Europe» του Jean-Baptiste Duroselle στην *Encyclopaedia Universalis*, όπως και τό διβλίο του *L'idée d'Europe dans l'Histoire*, Denoël, Παρίσι 1965.

18. Daniel Bahn Leyser, *De Gaulle le Francais et l'Europe*, PUF, Παρίσι 1981.

19. Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'Histoire*, όπ.π., σ. 224.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 26

Πολίτες στερημένοι από τίς έξουσίες τους

Πώς να αποφασίσουμε όριστικά; Άκόμα μία φορά περιοριζόμενοι στά γεγονότα. Είναι σαφές: στό κοινοτικό οικοδόμημα, οί λαοί είναι —παρά τήν έκλογή του Εύρωκοινοβουλίου μετά από καθολική ψηφοφορία— άποστερημένοι από τό μεγαλύτερο μέρος της έλεγκτικής τους έξουσίας. Τό Εύρωκοινοβούλιο, παρά τίς έξουσίες συναπόφασης που ή Συμφωνία του Μάαστριχτ του παρέχει σε μερικούς τομείς, δέν έχει άκόμα παρά πενιχρά μέσα παρέμβασης. Μέ τέτοιον τρόπο ώστε οί άρμοδιότητες που άφαιρέθηκαν από τά εθνικά Κοινοβούλια, κατόπιν τών άποφάσεων που έλήφθησαν στις Βρυξέλλες, δέν μεταφέρθηκαν στό Εύρωκοινοβούλιο αλλά, de facto, στό Συμβούλιο τών Υπουργών, τό όποιο διαφεύγει έτσι από κάθε άποτελεσματικό έλεγχο τών εθνικών Κοινοβουλίων.

Τό έθνος, στό πεδίο τών πολιτιστικών, πολιτικών και κοινωνικών μαχών, έγινε —και παραμένει— ό τόπος όπου ό δημοκρατικός έλεγχος είναι δυνατός. Άπό κει προκύπτει ή σχετική «κινητοποίηση» της κοινής γνώμης στα κράτη-έθνη, γύρω από διακυβεύματα πάνω στα όποία μπορούν να έλπίζουν ότι θά βαρύνουν. Πράγμα που δέν ύφίσταται στό πλαίσιο της Εύρωπαϊκής Ένωσης. Τά τεχνοκρατικά και πολιτικά δίκτυα επιβάλλουν τή θέλησή τους. Υπ' αυτές τίς συνθήκες, μπορεί κανείς να έλπίζει στην ενεργή προσχώρηση τών λαών στο οικοδόμημα αυτό; Πώς μέσα σε μία τέτοια συγκυρία μπορούμε να άρνηθούμε τήν ιδέα ότι τό έθνος είναι άκόμα, και θά είναι για καιρό, ό τόπος όπου άσκειται ή δημοκρατία, όπου παίζονται οί κοινωνικοί συσχετισμοί και οί διαιτησίες, όπου ό πολίτης έχει τή μεγαλύτερη πιθανότητα να τόν άρουν υπόψη κατά τή λήψη μιάς άποφασής; Άν τά ξεχάσουμε όλ' αυτά, τό εθνικό γεγονός κινδυνεύει να ξαναβρεί όλη τήν έπιθετικότητά του, γένημα τών κοινοτικών μεταιώσεων.

Τό πραγματικό ως μπούμερανγκ

Δέν είναι ή πρώτη φορά στην ιστορία του ευρωπαϊκού χώρου που τά διεθμιστικά δίκτυα, μετά από μερικές δεκαετίες, προσκρούουν στις εθνικές πραγματικότητες. Η Εύρώπη του 1860 συνιστούσε ήδη κατά κάποιον τρόπο μία οικονομική ένότητα: ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, κεφαλαίων, νομισματική ένότητα, άκόμα και «συμφωνία έγκατάστασης» για τίς επιχειρήσεις. Η κατάληξη μās είναι γνωστή. Οί συνθήκες είναι βέβαια διαφορετικές, αλλά ή σταθερά της ευρωπαϊκής ιστορίας παραμένει: λαοί συνδεδεμένοι μέ τό εθνικό τους πλαίσιο, δίκτυα που ύφαινον πάνω τους ένα πλέγμα. Άν θέλουμε να φτιάξουμε τήν Εύρώπη, πρέπει ταυτόχρονα να διαφυλάξουμε τήν ιδιαιτερότητα τών εθνών και να διατηρήσουμε τά δίκτυα, δίνοντας τους περισσότερο κοινωνικό και πολιτιστικό περιεχόμενο. Μέ όρους πολιτικούς, αυτό σημαίνει ότι πρέπει να προσανατολισθούμε προς μία Συνομοσπονδιακή Εύρώπη. Αυτό τό μάθημα μās δίνει ή ιστορία. Άπό τά γεγονότα, όμως, οί ιδεολόγοι προτιμούν τίς λέξεις και τίς ανακατασκευασμένες εικόνες του παρελθόντος, που νομιμοποιούν ή έξυπηρετούν τούς στόχους τους. Οί Εύρωπαίοι ιδεολόγοι δέν έξαιρούνται του κανόνα. Ξεχνούν, όπως όλοι οί ιδεολόγοι, ότι τό πραγματικό, τά γεγονότα —ιστορικά και παρόντα— επιστεφουν και χτυπούν σαν μπούμερανγκ.

Μετάφραση: Ρ.Κ., Γ.Π.

Έγνατία: η έθνική οδός καί οι δρόμοι τής καχυπογίας

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Πατάμε «γκάζι» για τήν Έγνατία. Μέχρι τόν Μάιο προγραμματίζεται η δημοπράτηση όλω τμημάτων τής Έγνατίας οδού, συνολικού μήκους 51 χιλιομέτρων, ενώ στό σχέδιο τής μελέτης βρίσκονται άλλα 111 χιλιόμετρα. Τό συνολικό έργο προγραμματίζεται νά είναι έτοιμο μέσα σέ πέντε χρόνια, ώστε σύν τοῖς άλλοις νά προλάβουμε τήν κατασκευή τής «παρα-Έγνατίας», όπως τή βαφτίσαμε, πού έχουν αποφασίσει οι Βόρειοι γείτονες «ώστε νά παρακάμψουν τήν Ελλάδα».

Δέν θά έγραφα για τό θέμα, αν δέν ήμουν κι εγώ ό ίδιος θύμα του μύθου τής Έγνατίας, και μάλιστα σέ ανύποπτο χρόνο, από τό 1990 δηλαδή. Θεωρούσα λοιπόν κι εγώ, όπως και πολλοί άλλοι, ότι στα Βαλκάνια υπάρχουν δύο άξονες πού σηματοποιούν έναν σταυρό, ό άξονας Βορρά-Νότου και ό άξονας Ανατολής-Δύσης (ή Έγνατία οδός πού λέμε). Η κατασκευή τής Έγνατίας μέσα στην Ελλάδα θά απέτρεπε τή δημιουργία του οίονδύποτε τόξου στον άξονα Ανατολής-Δύσης πάνω από τά όρεια σύνορά μας, ενός τόξου πού όχι απλώς θά παρέκαμπε τή χώρα μας όσον αφορά τήν επικοινωνία Ανατολής-Δύσης αλλά και θά τήν απέκοπτε κιόλας από τήν επικοινωνία της μέ τό Βορρά. Έτσι σκέφτονταν πολλοί, έτσι σκεφτόμουν κι εγώ, λές κι ένας δρόμος, όποιος κι αν είναι αυτός, είναι κάτι σαν τά στρατιωτικά χαρακώματα ή συμβολίζει γεωπολιτικούς άξονες.

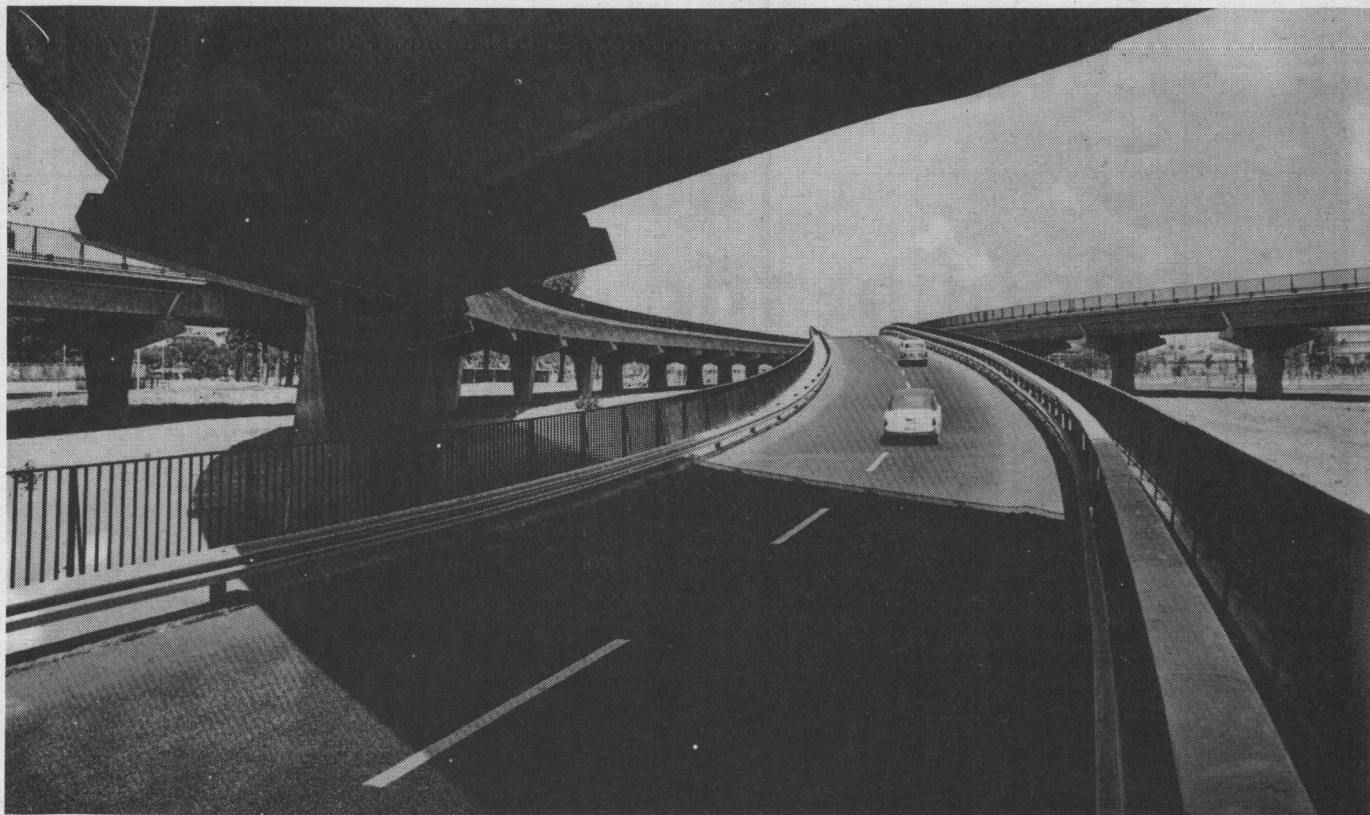
Σέ συνάντηση πού είχαν πριν από δύο μήνες στή Σόφια έκπρόσωποι τής Ιταλίας, τής Αλβανίας, τής ΠΓΔ της Μακεδονίας, τής Βουλγαρίας και τής Τουρκίας αποφάσισαν τήν κατασκευή του δρόμου πού θά συνδέει τό Δυρράχιο μέ τά Σκόπια, τή Σόφια και τήν Κωνσταντινούπολη. Του δρόμου πού εμείς αποκαλούμε παρά Έγνατία. Τό θέμα τέθηκε και στό Ευρωπαϊκό Συνέδριο Μεταφορών στην Κρήτη, μέ αποτέλεσμα τώρα ή Ελλάδα νά πατάει «γκάζι» ώστε νά κατασκευάσει πρώτη αυτή τήν Έγνατία. Έφ' όσον φτιαχτεί ή Έγνατία, δέν θά υπάρχει λόγος ή Ευρώπη νά χρηματοδοτήσει τήν παρα-Έγνατία. Χωρίς επαρκή έξωθεν χρηματοδότηση, όμως, ή παρα-Έγνατία θά καθυστερήσει. Έτσι ή επικοινωνία κατά τόν οριζόντιο άξονα θά περνάει διά τής Έγνατίας μέσα από τήν Ελλάδα, ακόμα και οι Βόρειοι γείτονες θά διατάξουν τς δικές τους επικοινωνίες γύρω από τόν ελληνικό άξονα. Αυτές είναι οι σκέψεις πού επικρατούν εδώ και πού έκαναν τόν αναπληρωτή ύπουργό ΠΕΧΩΔΕ κ. Σουλαδάκη νά επιταχύνει τούς ρυθμούς του έργου περικόπτοντάς το ταυτόχρονα, μιά και θά κατασκευαστεί μία λωρίδα στην κάθε κατεύθυνση αντί για δύο πού προβλέπονταν αρχικά. Από αυτόκινητόδρομος ή Έγνατία κατάντησε έθνική οδός, στην κυριολεξία.

Δέν έχω τίποτε εναντίον τής Έγνατίας, τό αντίθετο μάλιστα: είναι καλό, παρά τς όποιες περιβαλλοντικές επιφυλάξεις, ότι κατασκευάζεται ό δρόμος αυτός. Έκείνο πού μέ ένοχλεί είναι αυτός ό αγώνας δρόμου Ελλάδας-Βόρειων (και όχι μόνο) γειτόνων ποιός θά προλάβει νά φτιάξει πρώτος τό δρόμο ώστε νά «χαλάσει» τόν δρόμο του άλλου. Άραγε υπάρχει παρόμοια πρόθεση από τούς πέντε πού συγκεντρώθηκαν στή Σόφια, και αν ναι ποιός ήρξατο χειρών άδίκων;

Πριν απαντήσουμε, άς ξεφύγουμε λίγο από τή σημερινή μίσηρη βαλκανική πραγματικότητα κι άς φανταστούμε τά Βαλκάνια μετά από 20 χρόνια, αναπτυσσόμενα και μέ χώρες πού διατηρούν φιλικούς (και έμπορικούς) δεσμούς μεταξύ τους. Σ' αυτά τά Βαλκάνια λοιπόν (και θά ήταν ψέμα αν λέγαμε ότι οι ήγέτες των Βόρειων γειτόνων δέν έχουν κι αυτοί τά όράματά τους) είναι φυσικό, είναι αναγκαίο θά λέγαμε, ή Σόφια νά θέλει νά επικοινωνεί (μέσω αυτοκινητόδρομου και όχι κασικόδρομου) μέ τά Σκόπια, τά Σκόπια μέ τό Δυρράχιο και τά Τίρανα, ή Κωνσταντινούπολη μέ τή Σόφια, τά Σκόπια μέ τή Βάρνα κ.ο.κ. Δέν είναι λίγο υπερβολικό νά έχουμε τήν άπαιτήση όποιος θέλει νά πάει από τά Σκόπια στή Σόφια νά κατεβαίνει Θεσσαλονίκη, νά πηγαίνει Προμαχώνα και ύστερα πάλι νά τραβάει προς τά πάνω;

Θέλω νά πώ μέ όλ' αυτά ότι τά αναπτυγμένα Βαλκάνια του επόμενου αιώνα σηκώνουν, ή μάλλον απαιτούν όχι απλώς έναν αλλά πολύ περισσότερους οριζόντιους δρόμους. Και ότι ό ένας δέν αποκλείει τόν άλλον. Βέβαια απ' όλους αυτούς, «Έγνατία οδός», δηλαδή κύριος διαμετακομιστικός άξονας Ανατολής-Δύσης, «δικαιούται» νά ονομαστεί μόνον ένας, ή μάλλον κανένας. Κι αυτό γιατί σήμερα ή έννοια τής Δύσης έχει μετατοπισθεί βορειότερα απ' ό,τι ήταν τήν εποχή τής Έγνατίας, Δύση δέν είναι πιά οι Ρωμαίοι. Μέ τή μετατόπιση τής Δύσης βορειότερα, ό κύριος όγκος του διαμετακομιστικού έμπορίου Ανατολής-Δύσης διέρχεται στα Βαλκάνια μέσω του «κάθετου» άξονα Βορρά-Νότου, του γνωστού δρόμου πού περνάει από Ζάγκρεμπ, Βελιγράδι, Νίς και από κει και πέρα διχάζεται καθώς ένας δρόμος πάει για Θεσσαλονίκη και ό άλλος για Κωνσταντινούπολη και από εκεί για τήν Ανατολή. Τηρουμένων λοιπόν των αναλογιών, αυτή είναι ή σημερινή Έγνατία οδός, οι δε οριζόντιες όδικές αρτηρίες μόνον τοπική σημασία μπορούν νά έχουν. Αυτός είναι άλλωστε ό κύριος λόγος πού στην Ελλάδα μέχρι πρότινος δέν είχε κατασκευαστεί Έγνατία οδός, αυτός είναι ό λόγος πού ακόμα και τώρα προγραμματίζεται μέ μία μόνον λωρίδα κυκλοφορίας.

Η Έγνατία οδός, ή δική μας Έγνατία, έξυπηρετεί πρωτίστως εμάς τούς ίδιους, τούς Ηπειρώτες πού θέλουν νά επικοι-

vanήσουν με Θεσσαλονίκη, τούς Θεσσαλονικιούς πού θέλουν νά πάνε στην 'Αλεξανδρούπολη ή στην Κωνσταντινούπολη: πρωτίστως υπ' αυτό τό πρίσμα πρέπει νά τή δοῦμε. Δευτερευόντως, ὁ δρόμος αὐτός θά σηκώσει ἕνα πολύ μικρό κομμάτι τοῦ κυκλοφοριακοῦ φόρτου 'Ανατολῆς-Δύσης, ἐννοῶ τῆς τράνζιτ κυκλοφορίας, καί εἶναι σίγουρο ὅτι αὐτή ἡ τράνζιτ κυκλοφορία, στό βαθμό πού ὑπάρχει, θά προτιμήσει τήν ἑλληνική 'Εγνατία ἀπό τήν βορειότερη ἀπλῶς καί μόνο γιά λόγους συντομίας. 'Ο πιό σύντομος καί «ἀπροβλημάτιστος» δρόμος εἶναι αὐτός πού συνδέει τήν 'Ιταλία μέ τό Δυρράχιο (καί δευτερευόντως μέ τήν 'Ηγουμενίτσα), ἀπό ἐκεῖ Θεσσαλονίκη καί, παραλιακά πλῆ-ον ἤ σχεδόν παραλιακά, τή Θεσσαλονίκη μέ τήν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι σχεδόν φυσικός νόμος ὅτι ἀπό ἐκεῖ θά περάσει τό τράνζιτ ἀπό Κεντρική καί Νότια 'Ιταλία πρὸς 'Ανατολή, ἀλλά εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανεῖς γιατί κοπτόμεθα νά περάσει ντέ καί καλά αὐτό τό τράνζιτ μέσα ἀπό τήν 'Ελλάδα. 'Όπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Χ. Γεωργούλας στήν 'Εποχή, τήν ὥρα πού οἱ 'Ελβετοὶ κάνουν δημοψήφισμα γιά νά περιορίσουν τή διέλευση τρίτων μέσω τῶν 'Αλπεων καί τήν ἀντίστοιχη περιβαλλοντική ἐπιβάρυνση, τήν ὥρα πού ἡ Αὐστρία μοιράζει τό λιγότερο μέ περίσκεψη τίς ἀδειες διελύσεως, ἐμεῖς ἐδῶ ἔχουμε βαλθεῖ νά καταστήσουμε τή χώρα κέντρο διερχομένων.

Καί εἴμαστε περίπου σίγουροι ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν πέντε χωρῶν πού μαζεύτηκαν στή Σόφια πρὶν ἀπό λίγο καιρό συνωμοτοῦσαν ἐναντίον τῆς 'Ελλάδας. 'Αν, ὅμως, τό καλοξετάσουμε, θά δοῦμε ὅτι αὐτό πού πρωτίστως τούς ἐνδιέφερε ἦταν νά ἐξυπηρετήσουν τά δικά τους συμφέροντα. Εἴπαμε προηγουμένως ὅτι εἶναι φυσικό καί αὐτονόητο ἡ 'Αλβανία νά θέλει νά ἐπικοινωνεῖ μέ τήν ΠΓΔ τῆς Μακεδονίας καί αὐτή μέ τή Βουλγαρία. Μέχρι πρὶν ἀπό δύο χρόνια τά τρία αὐτά κράτη τῆς Βαλκανικῆς ἀνήκαν σέ τρεῖς διαφορετικούς κόσμους, μέ ἀποτελεσμα νά μὴν ὑπάρχει καμία ἢ σχεδόν καμία ἐπικοινωνία μεταξύ τους. 'Η Βουλγαρία ἀνῆκε στό ἀνατολικό μπλόκ, ἡ 'Αλβανία ἦταν φιλοκινεζική καί ἀνῆκε ἀποκλειστικά στόν ἑαυτὸ της, ἡ

Γιουγκοσλαβία δέν ἀνῆκε πουθενά — ἀλλά μ' αὐτή τήν ἔννοια ἦταν μᾶλλον φιλοδυτική χώρα. Τώρα πού τά μπλόκ κατέρρευσαν, εἶναι λοιπόν φυσικό νά ἀναπτυχθεῖ ἡ ἐνδοβαλκανική ἐπικοινωνία.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ 'Ιταλία ἐνδιαφέρεται, πάντα ἐνδιαφερόταν, νά διεισδύσει στήν Κεντρική καί Νότια Βαλκανική, στήν 'Αλβανία καί δυτικότερα. 'Ενδιαφέρεται φυσικά καί γιά ἕναν δρόμο πού θά τῆς ἐπιτρέψει νά φθάσει, μέ τούς ἀνθρώπους καί τά προϊόντα της, μέχρι τά Σκόπια καί τή Σόφια. Θεμιτό. Μένει ἡ Τουρκία, ἴσως ἡ μόνη χώρα πού εἶναι ἰκανή (καί συνηθισμένη) νά μπερδεύει οικονομικά καί ἐμπορικά θέματα μέ γεωπολιτικά-στρατηγικά προβλήματα. 'Η Τουρκία λοιπόν θέλει καί αὐτή νά ἐπικοινωνεῖ μέ Σόφια, Σκόπια καί δυτικότερα, θέλει νά μὴν ἐξαρθῆται στήν ἐπικοινωνία της μέ τή Δύση ἀπό τήν 'Ελλάδα καί θέλει ὁ δρόμος αὐτός νά ἀποτελέσει τό ἔμπρακτο σύμβολο τῆς συγκρότησης ἑνὸς ἄξονα κρατῶν φιλικῶν πρὸς τήν Τουρκία. Αὐτό βέβαια εἶναι ἕνα πρόβλημα γιά τήν 'Ελλάδα, κανεῖς δέν τό ἀρνεῖται, καλό εἶναι, ὅμως, νά τό ἐντοπίσουμε σαφέστερα. Τό πρόβλημα δέν εἶναι ὁ δρόμος, ὁ ὅποιος δρόμος, τό πρόβλημα εἶναι ἡ πολιτική τῆς Τουρκίας. 'Ός ἐκ τούτου τό πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται μέ μιά ἄλλη ἀντίστοιχη πολιτική καί ὄχι μέ τήν κατασκευή ἑνὸς δρόμου ἢ τό μπλοκάρισμα τῆς κατασκευῆς ἑνὸς ἄλλου.

Μέ ἐξαιρέση ἴσως τήν Τουρκία, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν πέντε χωρῶν πού μαζεύτηκαν στή Σόφια δέν συνωμοτοῦσαν λοιπόν ἐναντίον τῆς 'Ελλάδας. Τά συμφέροντά τους προσπαθοῦσαν νά ἐξυπηρετήσουν. Μόνο πού γιά νά κατασκευασθεῖ ἕνας δρόμος πρέπει νά χρηματοδοτηθεῖ καί ἐπειδή τά κράτη τῆς Βαλκανικῆς εἶναι φτωχά, ὁ δρόμος θά κατασκευασθεῖ μόνο ἂν χρηματοδοτηθεῖ ἀπό τήν Εὐρώπη. Γιά νά γίνει αὐτό πρέπει ὁ δρόμος νά ἐνταχθεῖ στά διευρωπαϊκά δίκτυα (ὅπως ἔχει ἐνταχθεῖ καί ἡ δική μας 'Εγνατία), νά βαπτισθεῖ ἄξονας ἐπικοινωνίας 'Ανατολῆς-Δύσης, νά πάρει δηλαδή τόν χαρακτήρα παρα-Εγνατίας.

“Αν λοιπόν παρατηρήσουμε προσεκτικά, θά δοῦμε ὅτι ἐδῶ βρῖσκεται ἡ ρίζα τῆς διαφορᾶς, τῆς σύγκρουσης ἔστω, ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τούς Βόρειους γείτονες. Ὅτι διαγωνίζονται προκειμένου νά πετύχουν προτεραιότητα στή χρηματοδότηση δύο παράλληλων καί (ἀπό εὐρωπαϊκή σκοπιά) παρεμφερῶν ὁδικῶν ἀρτηριῶν. Πρόκειται οὐσιαστικά γιά οἰκονομική διαφορά, ὅπως οἰκονομικές διαφορές ἔχουν οἱ Ἕλληνες καί οἱ Ἰσπανοὶ πορτοκαλοπαραγωγοί, διαφορές, ὅμως, πού λύνονται στίς Βρυξέλλες, στά τραπέζια τῶν διαπραγματεύσεων, χωρίς ποτέ νά περάσει ἀπό τό μυαλό μας ὅτι θρῖσκόμαστε στά πρόθυρα ἐμπόλεμης κατάστασης μέ τήν Ἰσπανία. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Στό δάθος, παρά τόν οἰκονομικό ἀνταγωνισμό, κάπου καταλαβαίνομε ὅτι ἔχουμε κοινά συμφέροντα ἐναντί τῶν Βορειοευρωπαϊῶν.

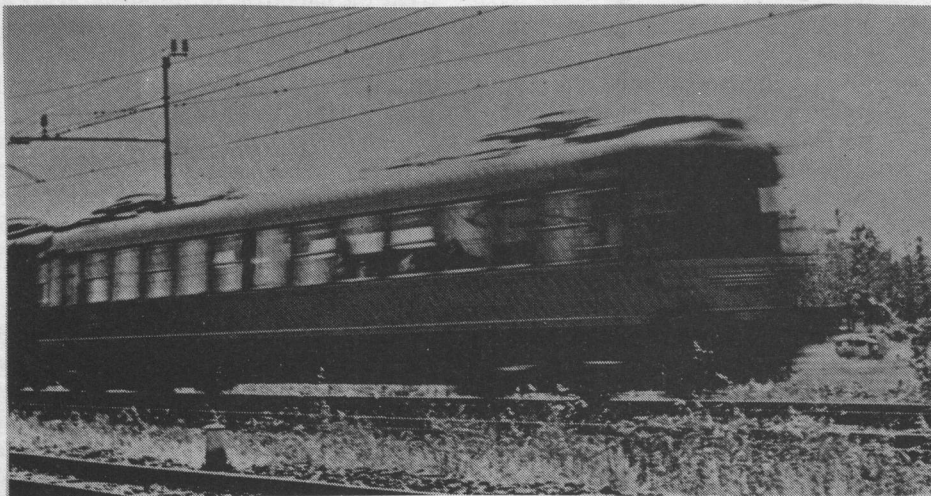
Λέω λοιπόν ὅτι παρά τή διαμάχη χρηματοδότησης γιά τήν Ἑγνατία καί τήν παρα-Ἑγνατία (ἡ Ἑγνατία ἔχει πάντως ἦδη ἐνταχθεῖ στά διευρωπαϊκά δίκτυα καί χρηματοδοτεῖται), κατά δάθος τά συμφέροντα τῆς χώρας μας καί τῶν Βόρειων γειτόνων μας στά Βαλκάνια εἶναι κοινά καί μόνον ἡ ἀμφίπλευρη ἀναπτυσσόμενη ἐθνικιστική καχυποψία δέν μᾶς ἀφήνει νά τό δοῦμε αὐτό.

Θυμᾶμαι πρῖν ἀπό τρία χρόνια, ὅταν ἔπεσε ὁ Ζίβκοφ, οἱ Ἕλληνες στέλναμε ρούχα, φάρμακα καί ὅ,τι ἄλλο μπορούσαμε στή Βουλγαρία προκειμένου οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ νά δγάλουν τό χειμῶνα. Ὁ κ. Μητσοτάκης στήν ΕΟΚ ζήτησε, ὡς ὄφειλε, ἔκτακτη οἰκονομική ἐνίσχυση γιά Βουλγαρία-Ρουμανία, μέ τήν ἴδια φυσικότητα πού οἱ Γερμανοὶ ἤθελαν νά δοθεῖ ἐνίσχυση στήν Τσεχοσλοβακία ἢ τήν Οὐγγαρία. Ἡ Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦσε τά βαλκανικά συμφέροντα μέσα στήν ΕΟΚ καί εἶμαι σίγουρος ὅτι ἂν κάποιος ρωτοῦσε τότε τούς Ἕλληνες κατά πόσον εἶναι ἐπιθυμητή ἡ ἐντάξη στό μέλλον τῶν βαλκανικῶν χωρῶν στήν ΕΟΚ, ἡ ἀπάντηση θά ἦταν καταφατική.

Ἐναν χρόνο μετά ὅλα ἄλλαξαν, ὁ καθένας βλέπει τόν γείτο-

να μέ καχυποψία. Θυμᾶμαι ἦταν ὁ προπέρσινος χειμῶνας ὅταν ἔγινε κάποια ἐκρηξη στόν σιδηροδρομικό σταθμό τῆς Καβάλας. Ἐ, λοιπόν ὅλη ἡ Βόρεια Ἑλλάδα εἶχε βουίξει ὅτι ἐπρόκειτο γιά βουλγαρικό σαμποτάζ. Δέν βρέθηκε ἕνας ψύχραιμος ἄνθρωπος νά παρατηρήσει ὅτι κατά πρῶτον δέν εἶναι σίγουρο ὅτι οἱ Βούλγαροι θέλουν νά μᾶς σαμποτάρουν καί κατά δεύτερο, ἀκόμα κι ἂν θέλουν, εἶναι ἀρκετά ἔξυπνοι ὥστε νά ἀνατίναζαν κάποιον κρισιμότερης σημασίας στόχο. Σήμερα φτάσαμε στό σημεῖο νά δηλώνει ἐπίσημως ὁ Ἐδερτ στή Βουλή ὅτι ἀπό τή Βουλγαρία θά πρέπει νά φυλαγόμαστε. Ἀναφέρω τό παράδειγμα τῆς Βουλγαρίας γιατί μέ τήν Ἀλβανία καί τήν ΠΓΔ τῆς Μακεδονίας ὑπάρχουν ἐπικαιρες προοπτικές πού δικαιολογῶν τήν ἐκατέρωθεν καχυποψία. Μέ τή Βουλγαρία, ὅμως, ποῖο εἶναι τό πρόβλημα; Μήπως τό πρόβλημα εἶμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι; Καί γιά νά ξαναγυρίσουμε στήν Ἑγνατία ὁδó: Εἶναι ἀπολύτως φυσικό —κι ἔτσι πρέπει νά εἶναι— νά διεκδικοῦμε τά κονδύλια ὥστε νά κατασκευαστεῖ πρῶτα ἡ δική μας Ἑγνατία ὁδός, ὅπως εἶναι φυσικό γιά τούς ἄλλους νά διεκδικοῦν τή δική τους. Αὐτό πού δέν εἶναι φυσικό, καί πού τό θεωρῶ ἄρρωστο, εἶναι νά εὐχόμαστε μέσα μας νά μήν κατασκευασθεῖ ποτέ ἄλλη Ἑγνατία πλὴν τῆς δικῆς μας. Στήν πραγματικότητα θά ἔπρεπε κι ἐμεῖς νά ἐνδιαφερόμαστε γιά τήν κατασκευή μᾶς παράλληλης βορειότερης Ἑγνατίας.

Ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση ἔχει ἦδη ἀποκτήσει δεκαἕξι μέλη καί συνεχῶς θά διευρύνεται. Ἐνας πυρῆνας πέντ' -ἕξι ὁμορων καί ἀναπτυγμένων κρατῶν θά βαδίσει σέ μία «ἔνωση μέσα στήν ἔνωση», σέ μία πολιτική ἐμβάθυνση τῆς ἔνωσης, οἱ ὑπόλοιπες θά μείνουν στήν περιφέρεια, σέ εὐρύτερες ζώνες ἐλεύθερων συναλλαγῶν. Ἡ Ἑλλάδα λογικά θά ἀνήκει στή βαλκανική ζώνη καί ἡ ἀνάπτυξή της θά εἶναι ἐξαρτημένη ἀπό τήν ὅλη ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν Βόρειων γειτόνων μας εἶναι καί πρός τό δικό μας συμφέρον: χωρίς αὐτή τήν παραδοχή δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἑλληνική βαλκανική πολιτική.

Τά πανεπιστήμιά μας...

Περιήγηση πίσω από τόν καθρέφτη

του Νίκου Θεοτοκά

Moto: *ή μονομαχία των ίπποτων που συναντά
η Άλίκη πίσω από τόν καθρέφτη...*

Τόν τελευταίο καιρό θαυμάζουμε στίς σελίδες του Τύπου περίτεχνα γραμμένες ιστορίες που αφορούν καταγγελίες και υπαινιγμούς σχετικά με τό βίο και τά έργα των ανθρώπων των πανεπιστημίων μας. Στά συγκεκριμένα παραδείγματα, ως άκραία, δέν αναγνωρίζεται εύκολα ή εικόνα της κατάστασης που επικρατεί στά ελληνικά ΑΕΙ. Καί τούτο γιατί αποτελούν κακέκτυπες μεγεθύνσεις, μά κι επιτυχείς καρικατούρες των καθ' όλα πανεπιστημιακών μας πραγμάτων. Σέ κάθε ἐχέφρονα πανεπιστημιακό τά παραδείγματα αυτά προκαλούν άποστροφή. Μά, καθώς έτοιμάζεται νά αναφωνήσει «εις τό πύρ, εις τό πύρ τό έξώτερον οί δαιμονισμένοι», έρχεται ό δαίμονας και του λέει σ' αυτή πικροχαμογελώντας: «*Per te fabula paratur... για σένα τά λέει ό μύθος, πού τόν σχαίνεσαι σάν τίς άμαρτίες σου*».

Τά πανεπιστήμιά μας συνιστούν κατ' έξοχήν μηχανισμούς παραγωγής αυτοματισμών, πού καταργούν τή σκέψη και τόν άναστοχασμό. Μηχανές παραγωγής παραγωγών του άυτονόητου, όσων δηλαδή έπιφορτίζονται με τήν κατασκευή και τή νομιμοποίηση των άδρανειών που μάς καταπίνουν χαιδεύοντάς μας τ' άχαμνά. Ένώ καμωνόμαστε, με όλους τούς τύπους, πώς κάνουμε σπονδές στίς Μούσες, στήνουμε μεροντέδες για παραστάσεις θεάτρου σκιών, άπ' όπου άντλούμε ζωή, άπόρριψη, τρόμο, έπιβεβαίωση και ήδονή. Παραστάσεις, όπου ό φόβος για τό διαφορετικό, ό συντηρητισμός — μά κι ή λιγούρα άναγορεύονται σέ άμετάβλητες άξίες τής έθνοκεντρικής μας νεωτερικότητας.

Ό «έκδημοκρατισμός» του ελληνικού πανεπιστημίου θεωρήθηκε και διώθηκε ως πράξη κάθαρσης. «*Τέλος εποχής*». Ρίξαμε λοιπόν στή φωτιά, σέ πλατείες και σταυροδρόμια, ομοιώματα τής καθηγητικής έδρας και του Ancien Régime. Υπό τούς ήχους τής *Μαρσεγιέζ* και τής *Παξιμαδοκλέφτρας* καρτομήσαμε άνδρείκελα, σύμβολα τής παραδοσιακής πανεπιστημιακής αυθεντίας. Κι ύστερα, άφου τό πεδίο καθαρίστηκε από τά ξέφτια και τ' άποκαΐδια των συμβόλων, ζήσαμε τήν άποκατάσταση, με τρισάγια, παράτες και κωδωνοκρουσίες, τής παραδοσιακής ήσυχίας του βασιλείου. Μόνο πού τώρα τή θέση των παλιών έγγυητών τής τάξης κατέλαβαν πρώην αυλικόι και γελωτοποιόι οί όποιοι, για νά πάρουν τόν έαυτό τους στά σοβαρά, φόρεσαν ό,τι βρήκαν στά παραβιασμένα σεντούκια: παλιακές ρεντικότες, διάσημα, μετάξια, συγκλητικές τηβέννους, κατσιασμένες βασιλικές προδιές. Κι ύστερα, άφου, σ' αλήθεια, πήραν στά σοβαρά γι' 'Αφέντη τίς καρικατούρες που έφτιαξαν, στάθηκαν μπροστά στον καθρέφτη, καμαρώνοντας τά πλουμιά τους. Διακρίνοντας κύρος και έξουσία σέ είδωλα πιστολιωμένα από εύρωκεντρικότητα, έθνικιστικές μικροδοξίες και κακοχωνεμένα περιπτώματα όρθολογισμού. Στό νέο πανεπιστήμιο, οί σχέσεις έξουσίας ξαναστήθηκαν στον μερνετό του

καραγκιοζοπαίκτη. «*Νέον έργον*»: *Ό Καραγκιόζης αυτοκράτορας*. Έτσι, καθώς ή ιστορία δέν επαναλαμβάνεται, οί νοσταλγίες για τή βασιλική έξουσία που τελείωσε στο ίκρίωμα έστησαν άπίθανα σενάρια φάρσας. Σενάρια πλεγμένα στον καμδά του ν. 1268/80 και στίς νέες σχέσεις δουλείας που, ήθελήμενα ή άθέλητα, υπάγορευσαν οί διατάξεις του.

Ξεκινήσαμε, όμως, μιλώντας για παραδείγματα. Άς κατασκευάσουμε λοιπόν ένα φανταστικό παράδειγμα, τό Κάντειον Πανεπιστήμιο, κι άς παίξουμε μ' αυτό τό παιχνίδι του καθρέφτη. Τό Κάντειον Πανεπιστήμιο πρέπει ν' αντιπροσωπεύει — άκραία — τίς άγωνίες και τίς άρχές που θεωρούν πώς κουβαλούν στίς πλάτες τους οί πανεπιστημιακοί μας άνθρωποι, χωρίς, όμως, κανείς ν' αναγνωρίζει σ' αυτό τόν συγκεκριμένο του έαυτό.

Ίδου λοιπόν, μ' ένα άνάλαφρο πηδηματάκι, είσαι κιόλας πίσω άπ' τό γυαλί, στή χώρα του Καντείου και, πριν καλά καλά σταθείς στά πόδια σου, σέ ζώνουν σύννεφα μογιιάς, χρωματίζοντας άδιάκριτα τήν κεφαλή, τά μέλη και τά ρούχα σου. «*Γιά νά σέ βλέπουμε*», σου λέει ευγενικά ό επί τής ύποδοχής. «*Τά χρώματά μας σου δίνουν ύπόσταση, σέ κάνουν όρατό. Άν δέν σέ χρωματίσουμε, δέν ύπάρχεις για μάς πού είμαστε έδω-άρα δέν ύπάρχεις καθόλου έδω μέσα*». Τόν ευχαριστείς για τήν τόσο σημαντική πληροφορία, πώς δηλαδή μπορείς πλέον νά θεωρείς ότι ύπάρχεις έδω δά, κι έτοιμάζεσαι νά περάσεις στά ενδότερα. Δέν προλαβαίνεις, όμως, νά κάνεις μισό βήμα και ό επί τής ύποδοχής σέ σταματά: «*Που πάς; Δέν τελειώσαμε τίς διατυπώσεις. Άλήθεια, τί χρώμα έχεις;*» ρωτά άυστηρά. «*Άλήθεια, τί χρώμα έχω τώρα;*» άναρωτιέσαι κι εσύ με τή σειρά σου. Πίσω από τόν καθρέφτη, τό πρόσωπό σου δέν καθρεφτίζεται παρά στά μάτια του άλλου: The looking-glass self. Μονάχα ψάχνοντας στά μάτια του άλλου μπορείς νά βρεις τό χρώμα του έαυτού σου. Καί τά πρώτο πλάσμα που συνάντησες έδω, άντί νά σέ φωτίσει, σέ ρωτά νά του πεις τί χρώμα είναι αυτό που μόνο στά μάτια του θά μπορούσες νά διακρίνεις. Άν δέν απαντήσεις, θά θεωρήσει ότι παραδέχεσαι πώς δέν ύπάρχεις στον κόσμο του. Έσύ, όμως, γνήσιο τέκνο του Καρτέσιου, γνωρίζεις πώς, άφου ή έρώτηση για τό χρώμα σου σέ κάνει κι άναρωτιέσαι για τόν έαυτό σου, άν μή τί άλλο θά πρέπει λογικά νά ύπάρχεις αντικειμενικά. Κι άν όντως ύπάρχεις αντικειμενικά, τότε θά πρέπει αυτό νά τό αποδέχονται κι οί άλλοι. Μά για νά σέ κατατάξουν έδω στά διακριτά αντικείμενα, ό κανόνας επιβάλλει νά ξέρεις και νά πεις πρώτα τό χρώμα σου. Έτσι, δέν μένει παρά νά τούς ρωτήσεις τί είναι αυτό που ενώ σέ ρωτούν νά τούς τό πεις, μόνο εκείνοι μπορούν νά τό όρίσουν, νά στο πούν και νά τούς τό δηλώσεις.

«*Λοιπόν;*», ξαναρωτά. Πάς νά ψελίσεις κάτι που ακούγεται σαν: «*Δέν..., εεε..., δέν...*», μά σέ διακόπτει: «*Μπράβο αυτό*

είναι. Δέν είσαι πράσινος ούτε καί κίτρινος». Κοιτᾶς μέ απόγνωση αὐτόν πού σέ εἰσήγαγε στή διαλεκτική τῶν χρωμάτων καί λές μέ ὄση γλύκα μπορεῖς ν' ἀντλήσεις ἀπό τά τρομαγμένα σου φυλλοκάρδια: «Πῆρα ὠραῖο χρῶμα, εἰ;» Ἐκείνος, ἐπιτέλους, χαμογελά λέγοντας: «Ἐ, λοιπόν, καλῶς ἔχει. Γίνεσαι δεκτός ὅπως χρωματίστηκες. Μπορεῖς νά περάσεις». Προσπερνᾶς διαστικά κι οὔτε πού σκέφτεσαι νά ρωτήσεις περισσότερο. Ξέρεις πιά πῶς ἔχεις κάποιο χρῶμα, πού δέν εἶναι πράσινο οὔτε καί κίτρινο, καί προσδοκᾶς στή διακριτικότητα ὄσων συναντήσεις νά μή ρωτοῦν γιά πράγματα πού κολαοῦζο δέν θέλουν. Εὐφυής καθῶς εἶσαι, μέ τόν καιρό θά συναγάγεις λογικά ποιὰ εἶναι ἡ ἀκριβής χρωματική σου ταυτότητα.

Ἐκεῖ πού πᾶς νά ἡρεμήσεις στήν ἀσφάλεια τῶν συλλογισμῶν σου, μιά φωνή σου ξανακόβει τά ἦπατα: «Νά προσέχεις πού πατάς; θά λερωθεῖς κι ὕστερα ποιός κάθεται νά σέ κόβει κομματάκια κομματάκια γιά νά σέ καθαρίσει». Στρέφεις τό βλέμμα καί βλέπεις ἕναν ρόζ τύπο πού ἔρχεται κεφάτα νά σέ καλημερίσει. «Μέ ἀναγνώρισε γιά δικό του», σκέφτεσαι μέ ἀνακούφιση καθῶς τόν ἀντιχαιρετᾶς. «Ἄρα, λογικά, θά εἶμαι κι ἐγώ ρόζ». Λογικά λοιπόν (πῶς ἀλλιῶς;) ἀπέκτησες ταυτότητα. Καί, λογικά, ἀνήκεις κάπου. Ἀνακούφιση. Πατάς στό Κάντειον. Εἶσαι μέ τούς Ρόζ. Νά προσέχεις μόνο μήν τυχόν καί λερωθεῖς. Κυρίως μέ πράσινο καί κίτρινο.

Ἀποφασίζεις, μέ περισσότερο κέφι κι αὐτοπεποιθῆση, νά συνεχίσεις τήν περιδιάδασή σου. Κι ὅταν γυρνᾶς τό κεφάλι νά πεις ἕνα «γειά» στόν ρόζ τύπο πού σου ἄνοιξε τά μάτια, δέν πιστεύεις αὐτό πού βλέπες. Ἄλλάζει χρῶμα. Ἐτσι ὅπως κάθεται καί σέ κοιτάζει, λίγο λίγο γίνεται μπλέ. Ἄπό τά νύχια πρὸς τήν κορφή. Νά ἡ ἀπόδειξη, μονολογεῖς, πῶς τό πανεπιστήμιο εἶναι πολύ σοβαρό πράγμα γιά νά τό καταλάβεις μέ τό πρώτο. Τό ξανασκέφτεσαι. Ἡ Λογική λείει πῶς μέ τά δεδομένα πού ἔχεις ὡς τώρα, δέν μπορεῖς νά ξέρεις μέ σιγουριά οὔτε τί χρῶμα εἶσαι, μά οὔτε καί τί χρῶμα δέν εἶσαι: γιατί αὐτοῖ πού εἶναι ρόζ μποροῦν νά γίνουν μπλέ χωρίς κανένα προφανή γιά σένα λόγο; Ἄρα, κι αὐτοῖ πού εἶναι πράσινοι ἢ κίτρινοι μπορεῖ ξάφνου νά γίνουν ἕνας Θεός ξέρε τί. Καθόλου ἀπλά πράγματα.

Μ' αὐτές τίς σκέψεις περνᾶς τή σιδηρᾶ πύλη τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου. Χαμηλά φῶτα, μινωικῆς ἐμπνευσης χρωματισμοί, ψηφιδωτά, διάδρομοι στρωμένοι μέ ἐπισημοφανεῖς μοκέτες, πόρτες κλειστές.

«Ψίτ, ψίτ», ἀκοῦς καί, γυρίζοντας, βλέπεις πάλι τόν ρόζ φίλο πού ἔγινε μπλέ. Εὐτυχῶς πού τόν εἶδα ν' ἀλλάζει χρῶμα, σκέφτεσαι, γιατί ἀλλιῶς μπορεῖ καί νά μήν τόν γνῶριζα. Τί ἀγένοια καί ἀγνωμοσύνη θά μποροῦσε νά μοῦ καταλογίσει. «Κάτσε νά σέ πάω», σου λέει, κι ἐσύ ἀναρωτιέσαι πῶς γνωρίζει πού πᾶς, ἀφοῦ κι ἐσύ ὁ ἴδιος δέν τό ξέρεις. Σέ κατευθύνει, μέ τάκτ, λέγοντάς σου μέ τρόπο πού σέ γεμίζει σιγουριά καί ἀσφάλεια: «After you baby». Baby! Τέτοια οἰκειότητα σου κόβει τά πόδια. Ἀφήνεσαι νά σέ ὀδηγῆι μέ τρόπο πού σέ κάνει νά νιώθεις πῶς εἶναι ἐκεῖνος πού σ' ἀκολουθεῖ.

Σέ σταματᾶ μπροστά σέ μιά πόρτα ὅπου διαβάξεις: «Αἶθουσα Παιγνίων». Ἄνοιγοντας σέ λούζει ζεστό φῶς, φῶς πού ὅλα τά δείχνει μπλέ. Σέ ὑποδέχεται καλόβολη βοή ἀνθρώπινης τέρψης κι μηχανοργανωμένης ἐργασίας. «Νά σᾶς συστήσω τόν μπέμπη», λέει περνώντας μέσα. Κεφάλια χυμένα στήν τσόχα ἀναταράσσονται ἐλαφρά παράγοντας ἦχος, κάτι σάν «σσσα...» καί «νέουσσας». Κι ἐσύ καταπίνεις τό «Χαίρω πολύ» πού ἔφτασε ὡς τά δόντια σου. Ἐδῶ οἱ ἄνθρωποι ἐργάζονται πῶς σοβαρά ἀπ' ὅποδῆποτε ἀλλοῦ ἔχεις δεῖ ἀνθρώπους νά ἐργάζονται σοβαρά. «Ποιός μοιράζει τώρα χαρτί;» ἀκοῦς μιά φωνή πνιγμένη στήν ἔνταση. «Μά τί ἀκριβῶς κάνουν, τί παίζουν;» ρωτᾶς τόν διπλανό. «Δέν παίζουν, μπέμπη. Ποντάρουν. Διεκπεραιώνουν Ἐρενητικά Προγράμματα. Δέν μπορεῖς, ὅμως, νά καθή-

σεις στό τραπέζι τους γιατί δέν ἔχεις μάρκες», ἀπαντᾶ καί ξαναθυθίζεται στήν οικονομική στήλη τῆς ἐφημερίδας του. Rien ne va plus! Ἐξοδος.

Ἡ ἔξοδος, ὅταν τή βλέπεις ἀπό πίσω, μοιάζει μέ εἴσοδο, ὅπου περιμένουν κίτρινοι, κόκκινοι, πράσινοι. Πού καί πού, κάποιος σκιδεῖ καί ρίχνει τό μάτι του στήν κλειδαρότρυπα. Ἄν μπλεδίσει ἀρκετά, τό μάτι τραβάει στό ἐσωτερικό καί τό ὑπόλοιπο σῶμα. Οἱ ἄλλοι μουρμουρίζουν κάτι γιά προδοσία, κι ὕστερα φιλοσοφῶνται νά πάρουν θέση κοντά στήν κλειδαρότρυπα.

«Πρέπει νά βρῶ μάρκες», σκέφτεσαι καθῶς συνεχίζεις τήν περιδιάδασή σου. Πού, ὅμως, δίνουν μάρκες; Γύρω σου κάθονται καί σέ κοιτοῦν ἡσυχά πόρτες μέ ἀπαστραπτούσες μικρές ἐπιγραφές: «Καθηγητής- x, Περάστε, Βοήθειά σας». Ἄφοῦ ἐδῶ προσφέρεται βοήθεια, δέν ἔχεις παρά νά τή ζητήσεις. «Μήπως γνωρίζετε πού μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ μάρκες;» ρωτᾶς τήν κοντινότερη πόρτα. «Καθηγητής- x, Περάστε, Βοήθειά σας», σοῦ ἀπαντᾶ καί σέ καταπίνει.

Βρίσκεσαι πίσω ἀπό πλάτες ἴδιου χρώματος. Δέν βλέπεις τίποτα πέρα ἀπό πλάτες. Μόνο ἀκοῦς. «Κυρίες καί κύριοι (ξύσε με λίγο δεξιότερα), μέ πολύ κόπο (μή χαζεύεις βρε βλάκα, θά μοῦ κόψεις κανένα δάχτυλο μέ τόν βρομονυχόκοπτη σου), τί ἔλεγα; Ἄ, μέ πολύ κόπο κατάφερα (μή μοῦ γλείφεις τή μύτη τώρα πού μιλάω, μπροδεύομαι), κατάφερα, ἔλεγα, νά ἐξασφαλίσω (σῆσε μου, παιδάκι μου, τό τοιγάρο), νά ἐξασφαλίσω ἔλεγα... Νά, μέ κάνετε νά ξεχάσω τό κατάφερα νά ἐξασφαλίσω. Εὐχαριστηθήκατε τώρα; Χαμένοι». Οἱ πλάτες ὀρθώνονται σέ στάση προσοχῆς. «Μάλιστα, Κύριε Καθηγητά». Σέ παίρνει τό κύμα ὀργῆς πού ξεσπάει: «Τί μάλιστα, ρέ χαϊδάνια; Εὐχαριστηθήκατε;» Ψιθυροί: «Μ' ἀφοῦ δέν θέλει νά τοῦ λέμε ποτέ ὄχι...». Νέο κύμα ὀργῆς ξεσπᾶ: «Νά μή σᾶς βλέπω μπροστά μου ἀχρηστοί» καί πετάγεσαι ἔξω ἀπό τήν πόρτα τοῦ Καθηγητή- x, Περάστε. Βοήθειά σας.

Ζαλισμένος, ἀνοίγεις τήν πρώτη πόρτα καί μπλεγμένος στίς μέριμνες, νιώθει τό ποδάρι του νά μπλέκεται σέ... Διαβάξεις: «Προσοχή, καλῶς ἀποδοχῆς προστάσιος- Ἀπόρρητον. Πάει νά σηκωθεί καί πιάνεται ἀπό τό μηχανήμα τοῦ διαδόλου: πατά κατά λάθος τό κουμπί τῆς ἀνοικτῆς ἐπικοινωνίας...

“Οκ, πρῦτανης;”... συνδέεστε μέ τό γραφεῖο τοῦ κ. ὑπουργοῦ... Μάλιστα, μάλιστα... κ.λπ... Δεμένοι μέ συμφέροντα καί πολιτικά κατὰ = ποιὰ εἶναι τελικά ἡ αὐτονομία; Πῶς γίνεται κανεῖς πρῦτανης; Τά πολιτικά κόμματα καί οἱ παρατάξεις...

Βγαίνεις καί σέ ποδοπατᾶνε πάλι... Φεύγουν οἱ πρόεδροι τῆς ΝΔ, ἔρχονται οἱ πρόεδροι τοῦ ΠΑΣΟΚ... Σχόλιο κάποιου ἀληταρᾶ: Ντενεκές καθηγητής = ὅ, τι καταξιώθηκε καταξιώθηκε... κλείνουν οἱ ἐπιστημονικές φιλοδοξίες = Διοικητῆς Ὁργανισμοῦ Ἀποχετεύσεως Λιλιπούπολης...

Προσγειώνεσαι μέ τή μούρη κολημένη σέ μιά ἐπιγραφή: Ἐκλογές, Ἐξελίξεις μελῶν ΔΕΠ. Ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος εἰς τοὺς μὴ ἔχοντας ἐργασίαν. Κάνεις νά γυρίσεις πίσω. «Ἐπ, πού πᾶς; Εἶναι ὑποχρεωτικό νά μπεις». Εἶναι πάλι ὁ τύπος πού σου ἄνοιξε τά μάτια. Αὐτή τή φορά εἶναι γκριζός: σάν ποτικίουλης. Καί τοῦ πάει πολύ. Ὑποψιάζεσαι πῶς σέ συμπαθεῖ, γιατί, ὅπως φαίνεται, σ' ἀκολουθεῖ διακριτικά ἀπ' τήν ὥρα πού σέ γνώρισε: «Μά πῶς; Ἄφοῦ γράφει ὅτι ἀπαγ...», δικαιολογεῖσαι, μά σέ διακόπτει: «Φαίνεται δέν ξέρεις ξένες γλώσσες. Στίς ξένες γλώσσες, ἡ ἐπιγραφή σημαίνει πῶς ἀφοῦ βρέθηκες μπροστά στή πόρτα ὑποχρεοῦσαι νά μπεις μέσα».

Μέσα εἶναι ὅλα πασπαλισμένα μέ κάτι πού θυμίζει πούδρα ἢ ἄχνη ζάχαρη. Ἐνα χιονισμένο «Μάθημα Ἀνατομίας». Οἱ Κριτές πηγαινοέρχονται μέ σκοτισμένο δῆμα, φορώντας λευκές ποδιές, λευκά παπούτσια, λευκά γάντια, ψηλά λευκά καπέλα. Πρόσωπα καλυμμένα μέ τούλι. Σάν γάμος καί σάν νοσοκομεῖο, σκέφτεσαι. Μά τί ἐπισημότητα... «Ξέρεις, αὐτό πού βλέπεις εἶναι τό παιχνίδι τῆς ἀντικειμενικότητας», σοῦ λέει στά

κλεφτά ο ποντικούλης. «Πολύ σοβαρό παιχνίδι», συνεχίζει, «οί Κριτές φορούν τή στολή πού κρύβει όλα τὰ χρώματα: τή λένε χαϊδευτικά Ουδέτερίτσα· τὸ ἐπίσημό της ὄνομα εἶναι στὰ γερμανικά πού δέν τὰ προφέρω καλά. Τώρα, ὅμως, θλέπε νά μαθαίνεις, γιατί ἐδῶ ὅλοι, μέ τή σειρά μας φυσικά, κάνουμε ἄλλοτε τόν Κριτή κι ἄλλοτε τόν Κρινόμενο. Ὅπως λένε κι οἱ Γραφές, ὁποῖος κρίνεται κρίνει, ὁποῖος παιδεύεται παιδεύει». Τό μυστήριο καί οἱ μύστες τῆς Παιδείσεως. Ἡ σπουδαιότερη τελετή τοῦ Καντείου Πανεπιστημίου.

Στή μέση τοῦ χώρου βρίσκονται δύο ντιβάνια ὅπου ξαπλώνουν τούς κρινόμενους. Τό ἕνα ντιβάνι προσαρμόζεται μέ χάρη στό μπόι τοῦ ἀνθρώπου. Δέν προλαβαίνει νά ξαπλώσει καί... «τελειώσατε», τοῦ λένε ὁμοφώνως. «Μέ τίς ὑγείες σας». Τό ἄλλο ντιβάνι, μέ τό πού νιώσει πάνω του ἄνθρωπο, ἀρχίζει λίγο λίγο νά μακραίνει. «Βλέπετε καί μόνος σας, εἶστε λίγο κοντύτερος». Τόν τραβοῦν λοιπόν κι ὁ κακομοίρης μονγκρίζει καί δαγκώνεται ὥσπου νά φτάσει τό μήκος τοῦ ντιβανιοῦ. «Φαίνεται πῶς κάτι ἔγινε», ἀκούγεται νά λέει κάποιος ἀπό τούς Κριτές. «Καλά τὰ πάμε...». Μά, ξάφνου, τό ντιβάνι ἀρχίζει νά μακραίνει. Σέ λίγο ὁ δυστυχῆς νιώθει νά περισσεύει μισό κεφάλι καί λίγο ἀπ' τὰ ποδάρια του. Ξεφυσᾷ καί μουρμουρίζει μέσα ἀπό τὰ δόντια του: «Καί ὅμως κινεῖται». Αὐτός πού μοιάζει νά 'ναι ἐπικεφαλῆς τῶν κριτῶν τοῦ δίνει ἕνα φιλί στό μέτωπο λέγοντας: «Ἀγαπητέ μου, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Γαλιλαίου, ὅλοι αὐτό λένε. Ἐν προκειμένο, ὅμως, ἐσύ εἶσαι αὐτό πού κινεῖται· εἶσαι ἀπροσάρμοστος. Εἶναι χρέος μας νά σέ βοηθήσουμε. Καί πρόσεξε, εἶναι ἔργο πού προσφέρεται ἀπό αἴσθημα εὐθύνης. Δωρεάν. Ἀντί λοιπόν νά δυσανασχετεῖς, κοίτα νά μάθεις πῶς κόβεται σωστά ἕνα πόδι ἢ ἕνα κεφάλι. Ἀλήθεια, προτιμᾷς πόδι ἢ κεφάλι;» Παρακολουθεῖς μέ δεμένο τό στομάχι. Τέτοια μεταδοτικότητα... Ἐτσι ἐκπαιδεύονται οἱ ἐκπαιδευτές. Χειροκροτήματα καί «Οὔρα» κι «Εἰς ἄνωτερα, σιδεροκέφαλος!». Καί τό ἐννοοῦν τό σιδεροκέφαλος. Ὅσοι ἔχουν τήν τύχη νά μήν τούς καλοέρχεται τό νέο σιδερένιο τους κεφάλι, τυλίγονται μέ πολυχρωμα χαρτιά καί κορδέλες, δῶρο στόν σκουπιδοφάγο. Σανὰ χειροκροτήματα καί «Οὔρα» καί «Καλοφάγωτος!».

... Ἀντιγραφεῖς πού παράγουν παπαγάλους... καί συγγράμματα κ.λπ.

Ἐχεις ἰδρῶσει ἀπό τήν κατάνυξη. Στρέφεται πρὸς τόν διπλανό σου, τοῦ χαμογελάς καί τόν ρωτᾷς οὐδέτερα: «Καί μέ τὰ μαθήματα τί γίνεται;» Προσμένεις μιά ἀπάντηση πού θά ἐλαφρύνει λιγάκι τό κλίμα. «Ἐχουμε πῆξει στὰ μαθήματα. Νά φαντασθεῖς, ἀπό πρωί πρωί μέχρι ἀργά τό βράδυ προβλέπονται διδασκαλίες σέ ὅλες τίς αἰθουσες τοῦ πανεπιστημίου» σχολιάζει ἐκεῖνος. «Μά οἱ αἰθουσες τοῦ Καντείου μοιάζουν ἄδειες», παρατηρεῖς ἀφελῶς. Καί βέβαια ὁ ποντικούλης σέ κατακερυνώνει γιά τήν ἀφέλεια σου: «Βεβαίως καί εἶναι ἄδειες. Πρόσεξε: ὁ, τι εἶναι ὑποχρεωτικό, αὐτό τό κάνουν ὅλοι. Σιγά τ' αὐγά. Ἐμεῖς ἐδῶ κάνουμε τό κάτι παραπάνω. Μέ παρακολουθεῖς; Ἄν ἀπό τίς ὁδομάδες πού ὁ νόμος προβλέπει ὡς ἐλάχιστη διάρκεια τοῦ ἑξαμήνου ἀφαιρέσεις τόν ἐλάχιστο προβλεπόμενο ἀριθμό παραδόσεων πού ἀπαιτεῖται γιά νά κατοχυρωθεῖ ἕνα ἑξαμηνιαῖο μάθημα, τότε μᾶς μένει ὡς καθαρό ὑπόλοιπο ἡ θεραπεία τῆς ἐπιστήμης ἀπό τό περίσσειμα τῆς καρδίας μας. Κατάλαβες;» Δέν κατάλαβες. Ἡ ἀφαίρεση δέν εἶναι τό μεγάλο σου ἀτού.

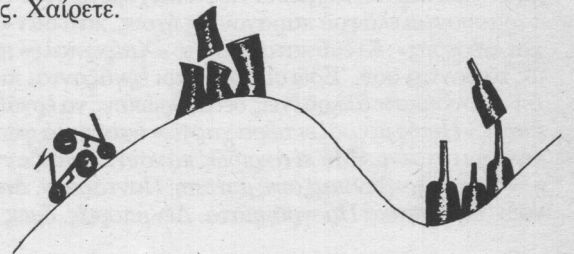
Προσπαθώντας νά ἀφομοιώσεις τόν πολύπλοκο συλλογισμό καί νά βρεῖς σέ πόσες ἑβδομάδες ἀνά ἑξάμηνο ἀναλογεῖ, ἐν τέλει, ἡ ἀπό τού περισσεύματος διδασκαλία, περνᾷς ἀρηρημένος τήν πύλη τοῦ Πρυτανείου. Στό Πρυτανεῖο, ὡς γνωστόν, συντρῶγουν δωρεάν οἱ πρυτάνεις, τὰ ξέρεις αὐτά κι ἀπ' τήν ἱστορία τοῦ γυμνασίου. Δέν σοῦ εἶχε, ὅμως, περάσει ποτέ ἀπό τό μυαλό τί ἀπίθανη εὐθύνη καί τί βραχνάς εἶναι αὐτή ἡ δωρεάν σίτηση. Οἱ πρυτάνεις, πού ἰδρῶνουν νά ἐξασφαλίσουν τὰ

πρὸς τό ζῆν τῶν καλόχρωμων ὑπηκόων τους, θά πρέπει, ἔτσι λέει τό ἔθιμο, νά γευτοῦν ὅλα τὰ ἐδέσματα πού ἐξασφαλιστήκαν καί μαγειρευτήκαν μέ τή μεσολάδησή τους. Οὔτε ψύλλος στόν κόρφο τῶν σιτιζομένων στό Πρυτανεῖο. Πῶς μποροῦν τόσο λίγοι ἄνθρωποι νά εὐχαριστήσουν ὅλον αὐτό τόν κόσμο, πού κουβαλαίει ζεστές μερίδες καλομαγειρεμένων ἐρευνητικῶν καί ἐπιμορφωτικῶν προγραμμάτων; «Εὐχαριστῶ, ἔχω φάει καί στό σπίτι», λένε οἱ καημένοι· καί συνεχίζουν μ' ἕναν μικρό ἀναστεναγμό: «Θά πρέπει ὡστόσο νά δοκιμάσω λίγο· μιά μπουκίτσα, μήν σᾶς προσβάλω. Ἐξαιρετικό, συγχαρητήρια, νά τὰ πούμε κι ἀνεπισημῶς, γιατί, θλέπετε, ἔχω ὑποχρεώσεις πού περμιμένουν... Next please!». Βλέπετε, τήν οὔρα καί τούς λυπάσαι. Πῶς θά τίς χωνέψουν ὅλες μαζί τὸσες πολλές μικρές μπουκίτσες!

... Σοῦ ἀπαντᾷ ἕνα μακρόσυρτο ρέψιμο πού ἀκούγεται σάν νά λέει: «Καί σήμερα ποῖόν θά φάμε καί ποῖόν θά ἐλεήσουμε;» Ἡ ἐλεημοσύνη χωράει στό σκηνικό. Μά μ' ὅσα φάγανε, πού μένει χώρος νά χωνέψουν κι ἄλλους; ἀναρωτιέσαι ἀφελῶς, μά τίς σκέψεις σου διακόπτει ἡ ἐκ πρυτανικοῦ στόματος ἐρώτηση: «Τό Ἐκλεκτορικό Σῶμα τοῦ δικοῦ μας δουλεύει ἢ δέν δουλεύει;» ... Κύριε Πρύτανη, ἀπό ἐδῶ ὁ νέους... Νέους... Μπράβο, νά ἔχεις τή γνώμη σου... κι ἐγώ ἔτσι ἔκανα...

Γεμάτος ἀνησυχία γιά τή μοῖρα τους, συνεχίζεις τή βόλτα σου, ὅταν ξαφνικά σέ σταματᾷ καί πάλι ὁ καλός σου ὁ ποντικούλης. «Ἐδῶ, πίσω ἀπό τήν κουρτίνα, γίνονται οἱ Συνεδριάσεις. Θέλεις νά δεῖς;» Παραμερίζεις λίγο τό παραπέτασμα καί κοιτάς. Χαμός! Χαρτοπόλεμος, σεραπντίνες, καραμούζες, μάχες κανονικές μέ βασιλιάδες, βασίλισσες, ἄλογα, πύργους, ἀξιωματικούς καί πόνια. Κάθονται στά ἔδρανα καί φυσοῦν σαπουνόφουσκες ἢ μιά ομάδα ἐναντία στήν ἄλλη. Ὅλα ἐδῶ φαίνεται πῶς ἔχουν νά κάνουν μέ τήν ἔδρα. Ἀγῶνες ἐντός κι ἐκτός ἔδρας: 1-2-×. Πανζουρλισμός. «Κάτσε κάτω, ρέ...», «Παρακαλῶ, après vous...», «Σκίστε τους τήν ἔδρα...». Τί εὐγενικά παιχνίδια... «Σημασία ἔχει τό φιλαθλο πνεῦμα», λέει σοβαρά ὁ ποντικούλης, «πάντα αὐτό πρέπει νά βγαίνει νικητής». Καί χύνεται στόν καθγά. Σέ λίγο οἱ γκριζοί τρώνε τήν ἔδρα τῶν κίτρινων. Τότε, ὅλοι μαζί, ἀδιακρίτως χρωμάτων, πιάνονται χέρι χέρι, τραγουδοῦν χαρούμενα τήν προσευχή καί ἀποχωροῦν εὐχόμενοι ὁ ἕνας στόν ἄλλον «καί εἰς ἄλλα, καί εἰς ἄλλα». Ὑστερα, τὰ φῶτα χαμηλώνουν κι οἱ κλητῆρες σκουπίζουν τὰ πτώματα ἀπ' τό χαλί.

Τό Κάντειο Πανεπιστήμιο, εὐτυχῶς, μένει καλά κλεισμένο πίσω ἀπ' τόν καθρέφτη. Οἱ ἥρωες τῆς ἱστορίας μας δέν εἶναι παρά εἰδῶλα ἀντεστραμμένα κι ἡ λογική τοῦ Καντείου δουλεύει ἀνάποδα ἀπ' τή δική μας. Δέν μποροῦμε νά συγκρίνουμε τὰ εἰδῶλα μέ τούς ἑαυτούς μας, γιατί δέν ἔχουμε κοινό μέτρο. Δέν μποροῦμε νά συστήσουμε λογικά καμιά ἀναλογία, γιατί δέν ἔχουμε τρόπο νά μεταγράψουμε στόν ἴδιο κώδικα καί τόν κόσμο τοῦ παραμυθιοῦ καί τόν κόσμο πού βιώνουμε. Δέν μποροῦμε νά ἀναποδογυρίσουμε τό πανεπιστήμιο, γιατί εἴμαστε μέσα του καί μᾶς κουβαλαίει. Ἐκτός κι ἂν ποτέ κατορθώσουμε νά διαβάσουμε λιγότερο ἀκαδημαϊκά ἐκεῖνον τόν ἀφορισμό τοῦ γέρο-Μάρξ πού λέει πῶς ἂν δέν βαλθοῦμε ν' ἀλλάξουμε τόν κόσμο, δέν καταλαβαίνουμε παρά ὅσα μᾶς ὑπαγορεύουν ἡ τάξη κι ἡ βολή πού προκαταλαμβάνουν τήν ὑπαρξη καί τή σκέψη μας. Χαίρετε.

Ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καί ἡ ἀμνησία τῶν ἔθνῶν

Γιά τό στρατόπεδο τῆς Μακρονήσου
τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ

Ἄν ἀρέσει, φαίνεται, στά ἔθνη νά θυμοῦνται τήν πραγματική ἱστορία τους. Ἴδιως, ὅταν ἡ ἱστορία αὐτή ἀναδεικνύει πλευρές ὀδυνηρές καί δυσάρεστες, γιά τίς ὁποῖες, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, κανεῖς πιά δέν αἰσθάνεται ἄνετα καί περήφανος, ἂν θέλει πραγματικά νά ἀναλογιστεῖ, μέ εἰλικρίνεια, ὅσα βρίσκονται στήν ἀφετηρία ἢ σέ κάποια κρίσιμη καμπή τῆς ἱστορίας τῆς ἐθνικῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς ομάδας στήν ὁποία μετέχει.

Οἱ ἐθνικές ἱστορίες, οἱ ἐπίσημες ἱστορίες, πού διδάσκονται στά σχολεῖα καί γαλουχοῦν τίς συνεχόμενες γενεές, εἶναι φτιαγμένες μέ ἀποσιωπήσεις καί ἀμνησίες, ὅσες χρειάζονται, κάθε φορά, γιά νά διαμορφωθεῖ, στίς συλλογικές συνειδήσεις, μιᾶ αἴσθησις ἀρμονίας, συνοχῆς καί μεσότητας πού ὑποτίθεται ὅτι χαρακτηρίζει τό ἱστορικό παρελθόν.

Μπορεῖ οἱ ἱστορικές πραγματικότητες νά διαφεύδουν τά σχήματα αὐτά: ὅμως, οἱ ἰδεολογικές χρήσεις τῆς ἱστορίας ἔχουν ἀπό καιρό ἐπινοήσει ὅλες τίς δυνατές μεθοδεύσεις πού ἐπιτρέπουν νά ἐμφανιστοῦν τά ἐπιθυμητά ὡς πραγματικότητες καί νά παραγραφοῦν ὅσα θά μπορούσαν νά διαταράσσουν τίς ἐπιδικώμενες ἰσορροπίες καί τούς ἐκάστοτε κοινωνικούς κομπορμιμούς.

Γνωρίζουμε πιά, ἀρκετά καλά, τούς μηχανισμούς μέσα ἀπό τούς ὁποίους διαμορφώνονται τά ἰδεολογήματα πού δεσπόζουν στίς συλλογικές ἀντιλήψεις καί στίς συλλογικές νοοτροπίες γιά ὅ,τι ἀφορᾷ τό ἱστορικό παρελθόν καί τίς τεχνητές ἀναπαλαιώσεις τῆς ἱστορίας. Ὑπακούουν στό θαυματουργό τρίπτυχο: ἀποσιώπησις, ἀπόρριψις, ἐνσωμάτωσις.

Τό ζητούμενο εἶναι, πάντα, ἡ ἐθνική συνοχή, ὑπό τή σκέπη τῆς ἐκάστοτε δεσπόζουσας ἰδεολογίας. Σ' αὐτήν ἀποβλέπουν καί ἀποσκοποῦν οἱ ἐπίσημες ἐκδοχές καί οἱ διδασκόμενες ἱστορίες. Καί γιά νά τό ἐπιτύχουν ἐξοβελίζουν, ἀδίστακτα, ὅ,τι μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀνατρεπτικό, δηλαδή ἐνοχλητικό· στρογγυλεύουν καί ἀπονευρώνουν ὅ,τι δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξοβελιστεῖ καί νά ἀποσιωπηθεῖ· καί, σέ τρίτη διάστασις, ἐνσωματώνουν, τυπικά, ὀνόματα καί τόπους στό σῶμα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, ἀφοῦ προηγουμένως τά ἔχουν ἀποκαθάρει ἀπ' ὅ,τι θά μπορούσε νά θυμίζει τήν ἰδιοτυπία τους καί τήν ἀνατρεπτικότητά τους.

Διαμορφώνεται, ἔτσι, μιᾶ συνεκτική συμβολική, πού ἐνισχύει τίς κοινωνικές ἀδράνειες, μέσα ἀπό τήν ὑποβάθμισι τῆς κοινωνικῆς δυναμικῆς καί τήν περιθωριοποίησι τῶν δημοουργικῶν στοιχείων πού θά μπορούσαν νά ἐνεργοποιήσουν τήν ἱστορική μνήμη καί νά τροφοδοτήσουν νέες ἀνατρεπτικότητες.

(Συμπληρώνω, ἐδῶ, σέ παρένθεσι, μέ ἀφορμή καί τήν ἐμπειρία μου ἀπό τήν «Ἡμερίδα» γιά τή Μακρονήσο: τυπική μορφή ἐνσωμάτωσις διὰ τῆς ἀποσιώπησις εἶναι καί ἡ θετικῆ πρόδοσις τῆς Μακρονήσου, ὅταν αὐτή συνοδεύεται ἀπό τήν ἀποσιώπησι τῆς πολιτικῆς ταυτότητας τῶν μακρονησιωτῶν. Οἱ πολῖτες καί οἱ στρατιῶτες πού θῆτευσαν στή Μακρονήσο δέν εἶταν ἀφηρημένα ὄντα, ἰδεατοὶ ἥρωες, πού ἀντιστέκονταν στή

βία ἐν ὀνόματι ἀφηρημένων ἀρχῶν: εἶταν, στήν συντριπτική τους πλειοψηφία, Ἕλληνες κομμουνιστές. Ὅταν αὐτό τό οὐσιώδες, καί συστατικό, στοιχεῖο ἀποσιωπάται — ἔστω καί γιά νά ἐξυπηρετηθοῦν καλές σκοπιμότητες — ἡ ἱστορική προοπτική ἀλλοιώνεται, καί ἡ ἐνσωμάτωσις τῶν μακρονησιωτῶν στήν ἱστορία ξαναγίνεται μέσω τοῦ ἀποχρωματισμοῦ τους).

Ἄς προσθέσουμε, σέ δλ' αὐτά, πῶς ἡ ἱστορία πού γράφουν οἱ νικητές εἶναι ἡ ἱστορία πού διαγράφει ἡ παραμορφώνει τήν ἱστορία τῶν ἠττημένων: καί ὅταν δέν τούς ξεχνᾷ, ξέρεῖ νά βρῆσκει τούς τρόπους γιά νά τούς ἐνσωματώσει στό κυρίαρχο σχῆμα, ἀλλοιώνοντας οὐσιώδη χαρακτηριστικά τῆς φυσιογνωμίας τους.

Καί, γιά νά μήν εἶναι ἡ εἰκόνα μας μονότροπη, ἄς θυμίσουμε, ἀκόμη, καί ἄς θυμηθοῦμε, ὅτι καί οἱ ἐπιμέρους ἰδεολογικοποιημένες ἱστορικές ἀναπαραστάσεις τοῦ παρελθόντος πού διαμορφώνουν τά ἐπαναστατικά κινήματα γιά νά μορφοποιήσουν τήν ἰδιαίτερότητα καί τήν ἰδιοτυπία τῆς κοινωνικῆς καί τῆς πολιτισμικῆς τους ταυτότητας, εἶναι, κι αὐτές, κατασκευασμένες μέ ὅσες αὐθαιρεσίες χρειάζονται, προκειμένου νά ἀναδειχθοῦν τά ἐπιθυμητά καί νά ἀγνοηθοῦν ὅσα θεωρεῖται ὅτι δέν βοήθουν τούς καλοῦς ἀγῶνες.

Μέσα σ' αὐτές τίς ὀπτικές καί σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἱστορίες ἐπικίνδυνες καί ἀνατρεπτικές, ὅπως εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Μακρονήσου καί τῶν μακρονησιωτῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἱστορία καί οἱ ἱστορίες τῶν ἐλλήνων κομμουνιστῶν, εἶναι φυσικό νά ἀντιμετωπίζονται μέ ἐπιφύλαξι καί καχυποψία.

Πῶς νά ἐνσωματώσεις στήν ἐθνική ἱστορία ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα στίγματα τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας καί τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ; Πῶς νά μπολιάσεις, στή συλλογική μνήμη, ἕνα συλλογικό ἔγκλημα καί τήν ὄχι σιωπή, ἀλλά τήν ἐνεργητική ἐπιδοκιμασία του, ἀπό τό σύνολο τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς ἐποχῆς, ἀπό τή μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἐπίσημου πνευματικοῦ κόσμου, ἀπό τήν ἱεραρχία καί τόν προκαθήμενο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας πού εὐλογοῦσαν τό ἔργο τῶν βασιανιστῶν, ἀπό ἀνθρώπους πού, στή συνέχεια, τιμῆθηκαν γιά μεταγενέστερους ἀγῶνες τους ἀλλά οἱ ὁποῖοι, ἐκείνη τήν ἐποχή, ἀνακήρυσαν τή Μακρονήσο «νέο Παρθενάνα» καί μπορούσαν, μέ ἄνεσι, νά δηλώνουν, ὅπως τό ἔκανε ἕνας σημαντικός πνευματικός ἀνθρώπος, πού ἀργότερα ἀναδείχτηκε στό ἀξίωμα τοῦ προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας: «μακάρι ὅλοι μας νά περνούσαμε κι ἀπό μιᾶ Μακρονήσο στή ζωή μας». Πῶς νά δεχτεῖς νά συνειδητοποιήσεις ὅτι ἡ σιωπή πού τίλιξε τό Μακρονήσι, ἐκείνη τήν ἐποχή, σήμαινε καί σημαίνει ἐγκατάλειψι καί συνενοχή τῆς κοινωνίας πού δέχτηκε τή σιωπή, γιά νά ἀποφύγει τούς ἐφιάλτες τῆς χωρῆς νά τούς ἔχει ἐξορκίσει; Καί πῶς νά δεχτεῖς, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ν' ἀντικαταστήσεις τούς θρούλους καί τή μονοσήμαντη μνήμη τῶν θυσιῶν μέ τήν ψύχραιμη θεώρησι, πού θά ἀποκαθιστοῦσε τίς πραγματικότητες στίς ἀκριβεῖς τους διαστάσεις; Δύσκολα πράγματα.

Χρειάστηκε νά περάσουν δεκαετίες, ὁ θάνατος νά ἀραιώσει τίς τάξεις τῶν πρωταγωνιστῶν, νά γίνουν κοσμογονικές ἀλλαγές σ' αὐτό τόν τόπο, κι ἀκόμη μόλις εἴμαστε στά πρώτα βήματα γιά μιᾶ νηφάλια ἱστορική θεώρησι, πού θά ἀντιμετωπίζει τίς μακρονησιώτικες πραγματικότητες μέσα στήν ἱστορική

Εἰσήγησι στήν «Ἡμερίδα γιά τήν προστασία καί ἀνάδειξι τοῦ ἱστορικοῦ τόπου τῆς Μακρονήσου», πού ἔγινε στό Ἐθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, στίς 28 Ἀπριλίου 1993.

τους προοπτική. Και θά τις ενσωματώνει, ως οργανικό τμήμα, στη νεοελληνική ιστορία της περιόδου.

Χρειάστηκε χρόνος πολύς. Και πάλι, χρειάστηκε τό φωτισμένο πείσμα μιάς μικρής ομάδας ανθρώπων, για να ξεκινήσει η διαδικασία που οδηγεί στην αναγνώριση της Μακρονήσου ως ιστορικού τόπου και στην επανενσωμάτωση της ιστορίας της Μακρονήσου στα ιστορικά δρώμενα αυτής της χώρας. Στο μεταξύ, υπήρχε η συμβολή των αγωνιστών για τη διάσωση της μνήμης και τη δικαίωση των αγώνων. Προσφορά πολύτιμη, αλλά που, μόνη της, δεν φαίνεται να αρκεί. Χρειάζονται και άλλα, για τα όποια θά μιλήσουμε στη συνέχεια.

Ήρθε, λοιπόν, όπως φαίνεται, η ώρα των μνημείων και των ιστορικών τόπων. Ώρα σημαδιακή, αλλά δύσκολη και επικίνδυνη, καθώς γνωρίζουμε ότι οι ιστορικοί τόποι, τα μνημεία, τα αγάλματα, διαμορφώνουν έναν διάκοσμο εκπαιδευτικό σε πολλαπλές χρήσεις και ερμηνείες.

Τά μνημεία, χωρίς την ιστορία τους, μπορούν να μένουν βουβά και άπροσπέλαστα. Είναι μνημεία εξουδετερωμένα. Τά μνημεία, με την ιστορία τους, μπορούν να είναι συντελεστές ενεργοποίησης της ιστορικής μνήμης.

Ιστορική μνήμη: δηλαδή η αποκατάσταση μιάς πολιτισμικής συνέχειας, που τρέφεται από την αυτογνωσία την όποια γεννά ή σύνδεση του παρόντος — όπως αυτή συντελείται μέσα από την καθημερινή οικείωση του διαβάτη και του πολίτη με τους ιστορικούς τόπους που συναντά στις περιδιαβάσεις του —, ή σύνδεση αυτή του παρόντος με τη συντελεσμένη ιστορία. Προς την κατεύθυνση αυτή, της ενεργοποίησης της ιστορικής μνήμης, μάς καλεϊ, νομίζω, τό πρόγραμμα της ημερίδας στην όποια συμμετέχουμε.

Στή συλλογική προσπάθεια για την αποκατάσταση της Μακρονήσου, οι ιστορικοί, έστω και καθυστερημένα, θά μπορούσαν να προσφέρουν και τή δική τους συμβολή. Όχι για να δικαιώσουν ή να καταδικάσουν — έχουν περάσει πιά οι καιροί όταν οι ιστορικοί, υποδύμενοι ρόλους εισαγγελέα ή δικαστή που καταδικάζε ή άθώωνε, έκριναν και άπέδιδαν εύσημα ή μομφές στα άντικείμενα των έρευνών τους — όχι, λοιπόν, για να καταδικάσουν ή να δικαιώσουν, αλλά για να συντελέσουν, με τά μέσα της έπιστήμης τους και τά εργαλεία της δουλειάς τους, ώστε να άναδειχθούν οι μηχανισμοί που όδηγησαν στη διαμόρφωση των καταστάσεων που μελετώνται: όποιες κι άν είναι αυτές οι καταστάσεις, και ό, τι κι άν αυτές εσήμαιναν για την κοι-

ωνία που τις δημιούργησε και τους άνθρώπους που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τις έβίωσαν.

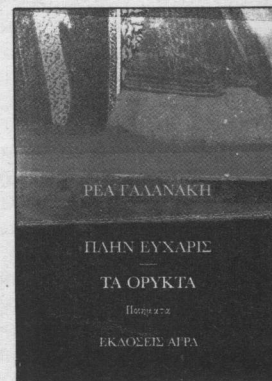
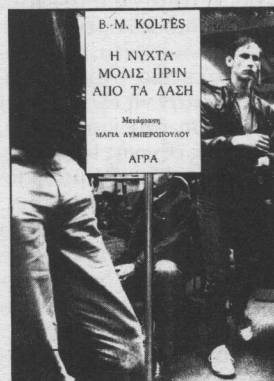
Τό Μακρονήσι, στην ιστορική του προοπτική, αντιπροσωπεύει μιά πολυδιάστατη πραγματικότητα, ή όποια χρειάζεται να μελετηθεί σφαιρικά και χωρίς μονομέρειες. Με τή μέγιστη έμφικτη άντικειμενικότητα, όπως πρέπει να μελετούμε όλα τά ιστορικά φαινόμενα, είτε αυτά άνήκουν στο μακρινό παρελθόν, είτε στις έποχές που ζούμε. Ώς μελετητές και όχι ως μέτοχοι. Δέν είναι πάντα εύκολο. Μπορούμε, πάντως, να τό έπιχειρήσουμε.

Ή ιστορία της Μακρονήσου είναι, βέβαια, ή ιστορία των αγωνιστών, ή ιστορία των κομμουνιστών, κυρίως, αγωνιστών: εκείνων που άντεξαν στον πύρινο κύκλο των μαρτυριών, που «κοιμήθηκαν μάγουλο με μάγουλο με τό θάνατο», όπως είπε ό ποιητής, που στάθηκαν παραδειγματικά ύποδείγματα άνιδιοτέλειας, εύψυχίας και ήθους, και που ένέπνευσαν, με τό παράδειγμά τους, τις γενιές που έζησαν με τή θεσιότητα ότι «εύτυχησμένος είναι ό άνθρωπος που ζει και πεθαίνει για ένα ιδανικό». Θά ξαναμιλήσουμε για τους άνθρώπους αυτούς, με τό σεβασμό και τήν τιμή που τους ταιριάζει. Άλλά ή ιστορία της Μακρονήσου δέν είναι μόνο αυτή, και, ίσως, άς μου τό επιτρέψουν οι μακρονησιώτες που βρίσκονται στην αίθουσα, δέν είναι κυρίως αυτή.

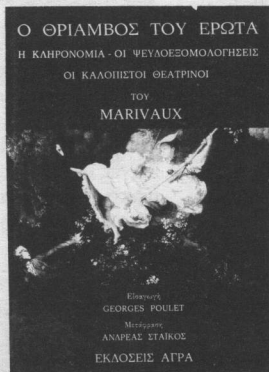
Ή ιστορία της Μακρονήσου είναι, πρώτιστα, ή ιστορία ενός κρατικού θεσμού, που διαμορφώθηκε για να έξυπηρετηθούν συγκεκριμένες άνάγκες, σε συγκεκριμένη έποχή.

Ένδιαφέρει να γνωρίζουμε τή σύλληψη του σχεδίου, τις μεθοδεύσεις, τους σχεδιασμούς και τους σχεδιαστές, αλλά και τήν εξέλιξη του μέσα στο χρόνο. Όχι με γενικούς άφορισμούς, αλλά με τά συγκεκριμένα στοιχεία που θά προκύψουν από τό συνδυασμό άρχειακών έρευνών και τήν άξιοποίηση προφορικών μαρτυριών των έπιζώντων και όσων είναι σε θέση να γνωρίζουν.

Στήν άφετηρία, ό νέος θεσμός εμφανίζεται να θέλει να λειτουργήσει ως εργαλείο πρόληψης και αυτοπροστασίας του κράτους. Σέ μιά έποχή που τό έπίσημο κράτος (και τό σχεδόν έπίσημο παρακράτος) σχεδιάζει, αυτοσχεδιάζοντας, αλλά με πλήρη έπίγνωση του σκοπούμένου, τον έμφύλιο πόλεμο: και που, παράλληλα, προετοιμάζεται να άντιμετωπίσει τον έμφύ-

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ 1979 - 1993

λιο πόλεμο πού έλπιζε (χωρίς, πάντως, νά τό γνωρίζει) ότι οργανώνουν οι κομμουνιστές αντίπαλοι του, βρίσκεται εμπρός σέ μιá εξαιρετικά δυσάρεστη πραγματικότητα: ή μεγάλη αναλογία, άν όχι ή πλειοψηφία, των στρατευμένων νέων προέρχονται από τήν έαμική αντίσταση και ύπάρχει, όρατό, τό ένδεχόμενο, σέ περίπτωση εμφύλιου σύγκρουσης, μεγάλα τμήματα του στρατού όχι μόνο νά μήν υπακούουν στις έντολές τής στρατιωτικής ήγεσίας, αλλά και νά προσχωρήσουν στον Δημοκρατικό Στρατό πού εκείνη τήν εποχή είχε αρχίσει νά συγκροτείται.

Οί στρατιώτες αυτοί, και οι όμόφρονές τους αξιωματικοί, χρειάζεται νά έξουδετερωθούν. Καί έξουδετερώνονται μέ τόν έγκλεισμό τους σέ ειδικά στρατόπεδα, πού δημιουργούνται, διαδοχικά, σέ νησιά αλλά και σέ έλεγχόμενες περιοχές τής ήπειρωτικής Ελλάδας, όπου περιορίζονται, μέ διάφορους τρόπους και ποικίλους βαθμούς έξαναγκασμού, οι έαμίτες, οι έλασίτες και οι επόνιτες νεοσύλλεκτοι. Παράλληλα, και ύπηρετώντας τίς ίδιες σκοπιμότητες, αναπτύσσεται ό θεσμός των διοικητικών έκτοπίσεων πού οδηγεί σέ τόπους έξορίας δεκάδες χιλιάδες πολίτες. Πρώτη φάση αυτή.

Πολύ γρήγορα, όμως, διαπιστώθηκε ότι ό περιορισμός των άριστερών στρατιωτών και ή έκτόπιση των άριστερών πολιτών δέν άρκούσαν γιά νά έπιτευχθούν μονιμότερα άποτελέσματα: αυτά, άκριβώς, πού, από τήν πλευρά του επίσημου κράτους, είχαν οδηγήσει σέ ενέργειες πού έξωθούσαν πρós τήν κατεύθυνση του εμφύλιου πολέμου. Εύκολα μπορούσε νά διαπιστωθεί ότι ό περιορισμός των αντιφρονούντων σέ στρατόπεδα μπορεί νά ανταποκρίνονταν στις επιδιώξεις του άρχικου σχεδιασμού — και από τήν πλευρά αυτή ή ενέργεια ύπηρε έποτελεσματική, στό μέτρο, κυρίως, πού έξουδετέρωνε ισχυρές, αξιόμαχες, αντίπαλες δυνάμεις — αλλά δέν έλυνε τό κεντρικό πρόβλημα πού, κατά κύριο λόγο, βρισκόταν στην άφετηρία του εμφύλιου πολέμου.

Ό εμφύλιος πόλεμος θά τελείωνε, κάποτε, και, όσο προχωρούσε ό χρόνος, όλα έδειχναν ότι νικητής από τήν άναμέτρηση θά έδγαινε ή κυβερνητική παράταξη. Καί, κανονικά, σέ κάποια στιγμή, αυτές οι δεκάδες χιλιάδες κρατούμενοι τής Μακρονήσου και των τόπων έξορίας θά έπρεπε νά άφθουν έλεύθεροι. Θά έπιστρέφαμε, έτσι, στην άφετηρία. Άλλά ό εμφύλιος πόλεμος είχε οργανωθεί στην 'Ελλάδα, από τήν πλευρά του επίσημου κράτους και, κυρίως, των ξένων συμμάχων του¹ — μπορούμε, τώρα πιά, νά τό διασταυρώσουμε από πολλές μεριές — γιατί ή 'Ελλάδα είταν ή μοναδική ευρωπαϊκή χώρα στην όποία τό άριστερό κίνημα, μέ κύριο άξονα τούς κομμουνιστές, αντιπροσέπενε ένα ρεύμα μέ πλειοψηφική τάση. Στόν κόσμο τής προκαθορισμένης γεωγραφικής κατανομής των κοινωνικών καθεστώτων και των προαποφασισμένων σφαιρών έπιρροής, τό ελληνικό άριστερό κίνημα, τό ΕΑΜ, εμφανιζόταν ικανό νά διεκδικήσει, μέ τούς κλασικούς τρόπους τής κοινοδουλευτικής δημοκρατίας, άν όχι τήν έξουσία, πάντως έναν άποφασιστικό ρυθμιστικό ρόλο γιά τή διαμόρφωση των νέων ελληνικών πραγματικοτήτων. Σέ αντίθεση μέ ό,τι συνέβαινε στις άλλες χώρες τής Δυτικής Ευρώπης, όπου άκόμη και τά ισχυρότερα κομμουνιστικά κόμματα αντιπροσώπευαν, στην πραγματικότητα, ισχυρές κοινοδουλευτικές μειοψηφίες, άποφασισμένες νά σεβαστούν τίς έδαφικές πραγματικότητες πού άπέρρεαν από τίς διασυμμαχικές συμφωνίες, ή 'Ελλάδα εμφανιζόταν μέ τήν ιδιοτυπία ότι οι Ισορροπίες πού είχαν συμφωνηθεί, στην Μόσχα και τή Γιάλτα, μπορούσαν νά άνατραπούν όχι μέ ένοπλες έξεγέρσεις αλλά μέ καθαρά κοινοδουλευτικές διαδικασίες.

Τί θά γινόταν λοιπόν; Θά τελείωνε ό εμφύλιος πόλεμος και όλοι αυτοί οι «έαμοδούλγαροι» θά γυρνούσαν στα σπίτια τους, ύστερα από μιá περίοδο διακοπών στην ήρεμη Μακρονήσο του 1947 ή στα ώραια νησιά τής έξορίας, γιά νά συνεχίσουν τό έργο τους; Έπρεπε νά τσακιστούν. Καί μπήκε, τότε, σέ έφαρμο-

γή ένα σχέδιο, τό όποιο δέν γνωρίζουμε πώς άκριβώς, και από ποιούς συγκεκριμένα, είχε καταστρωθεί, αλλά τό όποιο είναι άδύνατο νά είχε άυτοσχεδιασθεί επί τόπου. Ένα σχέδιο γιά τήν ήθική συντριβή, τήν ταπείνωση και τόν κοινωνικό έξευτελισμό των κρατούμενων, έτσι ώστε αυτοί νά μήν είναι εύκολο, μετά τήν άπελευθέρωσή τους, νά συνεχίσουν τή δράση τους. Η Μακρονήσος μετατράπηκε σέ τόπο οργανωμένων βασανιστηρίων, στό πρώτο στρατόπεδο όμαδικού βασανισμού πού δημιουργήθηκε στην Δυτική Ευρώπη μετά τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Σέ έναν κόσμο πού μόλις είχε άνακαλύψει τή φρίκη των ναζιστικών στρατοπέδων και όρχιζόταν ότι τέτοιου είδους καταστάσεις δέν πρόκειται νά έπαναληφθούν, ή Μακρονήσος ήθε νά δείξει, γιά μιá άκόμη φορά, πόσο εύθραυστες είναι οι συλλογικές ήθικές αντίστασεις όταν διακυβείονται μεγάλα συμφέροντα.

Πρώτο, λοιπόν, μεγάλο κεφάλαιο, γιά μιá συνολική ιστορία τής Μακρονήσου (και τής Ελλάδας πού νά περιλαμβάνει τή Μακρονήσο), είναι ή ιστορία ενός κρατικού θεσμού προληπτικής καταστολής, πού, μέσα σέ έλάχιστο χρονικό διάστημα, μετέβληθη σέ θεσμοθετημένη μονάδα όμαδικών βασανισμών, οργανωμένων από τό κράτος, μέ σκοπό τόν δίαιο έξαναγκασμό των πολιτών νά άποκηρύξουν τά φρονήματά τους και, στην συνέχεια, νά οδηγηθούν σέ πράξεις οι όποιες θεωρήθηκε ότι δέν θά τους επέτρεπαν, πιά, νά έπανεταχθούν στην πολιτική ομάδα από τήν όποία προέρχονταν.

Δεύτερο κεφάλαιο πού θά έπρεπε νά μελετηθεί: οι άνθρωποι και ό κόσμος τής Μακρονήσου. Ένας όλόκληρος κόσμος, μιá μικροκοινωνία, περισσότεροι από 120.000 άνθρωποι άκούσαμε πριν από λίγο, πολύ περισσότεροι άν συνυπολογίσουμε και τή στρατιωτική δύναμη πού πλαισίωνε τόν πληθυσμό των κρατούμενων. Αυτή ή μικροκοινωνία πρέπει νά διερευνηθεί, σέ όλες τής διαστάσεις, μέ τούς τρόπους πού οι ιστορικοί έχουν μάθει νά μελετούν και νά αναλύουν κάθε είδους κοινωνικά κινήματα, σέ όποια εποχή κι άν αυτά έχουν εκδηλωθεί.

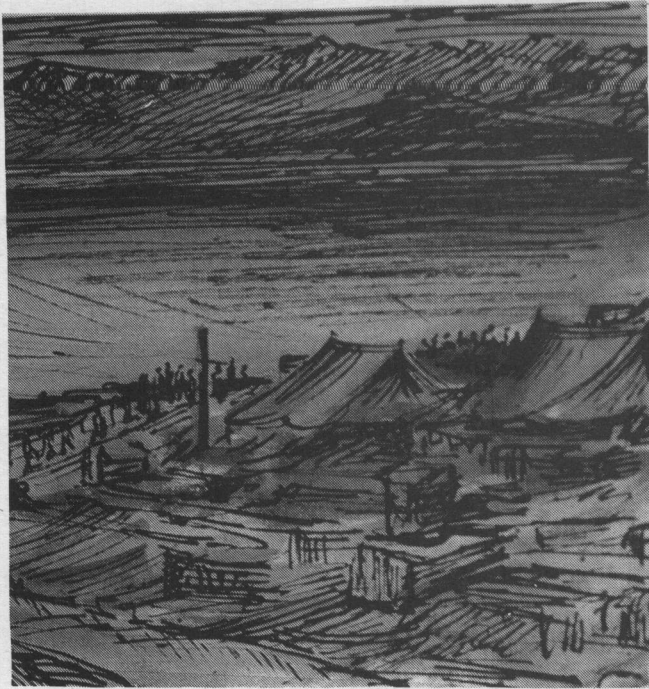
Και έδώ, προϋπόθεση γιά τήν κατανόηση των όσων συνέβησαν είναι ή μελέτη του συνόλου και όχι μόνο τής έξαιρετικής και ιδιάζουσας ομάδας των άνυποχώρητων άγωνιστών. Καί τό σύνολο αυτό περιλαμβάνει έξίσου τούς θύτες και τά θύματα. Τά έπιτελεία πού σχεδίαζαν, τούς αξιωματικούς, τή φρουρά, τούς γιατρούς, τούς στρατιώτες, τούς άφαμίτες, τούς βασανιστές, αυτούς πού βασάνιζαν γιά νά μήν βασανιστούν, αυτούς πού προσπαθούσαν νά έξωθήσουν σέ άποκηρύξεις γιά νά έξασφαλίσουν κάποια προσωπικά ανταλλάγματα, εκείνους πού παραστέκονταν στα βασανιστήρια προσπαθώντας νά έχουν τή μικρότερη δυνατή άνάμειξη σέ όσα συνέβαιναν εμπρός στα μάτια τους.

Και, από τήν άλλη πλευρά, τήν άπειρη ποικιλία και τίς πολυάριθμες ομάδες των μακρονησιωτών: φαντάροι, πολιτικοί έξόριστοι, πολιτικοί κρατούμενοι στις στρατιωτικές φυλακές, γυναίκες, ομάδες άνηλικών, ομάδα των αξιωματικών του ΕΛΑΣ, κλωδοί προσωρινής κράτησης ύπόπτων πολιτών από περιοχές στρατιωτικών έπιχειρήσεων και ό,τι άλλο.

Αυτές τίς ομάδες, τά ύποσύνολα, πρέπει νά τίς μελετήσει κανείς και στην άρχική τους άκμή και συνοχή και στον μεταγενέστερο κατακερματισμό τους, πού προκλήθηκε από τήν προϋούσα άποσύνθεσή τους: όταν, υπό τήν πίεση πρωτοφανών ήθικών έκβιασμών, και μέ συλλογικά και άτομικά βασανιστήρια έπαναλαμβανόμενα σέ άπεριόριστους χρόνους, διαμορφώθηκε αυτή ή μεγάλη ποικιλία των άποχρώσεων του μακρονησιώτικου πληθυσμού. Στό μεγάλο σύνολο οι έπιμέρους κατηγορίες διαμορφώθηκαν μέσα από τήν άντοχή στα βασανιστήρια (ή τόν φόβο των βασανιστηρίων) και τίς διαλογές πού αυτή συνεπέφερε.

Η μεγάλη ομάδα, πού έξαναγκάστηκε, μέ τά βασανιστήρια και τήν ψυχολογική βία, νά άποκηρύξει, ό,τι οι έξουσιαστές τής ζητούσαν νά άποκηρύξει, προσπαθώντας συνεχώς, και μέ μεγάλο κόστος, νά διασώσει ό,τι μπορούσε νά διασωθεί, και στις χειρότερες στιγμές, από τά άποθέματα τής άτομικής αξιοπρέπειας και τής κοινωνικής τιμής πού διαθέτουν οι πολίτες. Καί μέσα στην μεγάλη αυτή ομάδα χρειάζεται νά μελετηθούν,

1. Δέν θά άναφερθώ, έδώ, στα έναλλασσόμενα σκεπτικά και τίς αντιφατικές, πολλές φορές, ενέργειες, πού προσδιόρισαν τό πλαίσιο τής έμπλοκής, στον εμφύλιο, των έλλήνων κομμουνιστών και των δικών τους ξένων συμμάχων. Είναι μιá άλλη, σχεδόν παράλληλη, ιστορία.

Από τό λεύκωμα του Χρίστου Δαγκλή

συστηματικά, τά διακεκριμένα και διακριτά ύποσύνολα που δημιούργησαν οι άπειρες αποχρώσεις του λεγόμενου πολιτικού και κοινωνικού «αποχρωματισμού». Από την αποκήρυξη στην επιστολή στο χωριό που θά διάβαζε ο παπάς από τόν άμβωνα της εκκλησίας ή ο δάσκαλος στο καφενείο και στην πλατεία: από την επιστολή στην καταγγελία: από την καταγγελία στην κατάδοση: από την κατάδοση στη συμμετοχή στα βασανιστήρια, μέ άπειρες ενδιάμεσες καταστάσεις και άπειρους ενδιάμεσους, προσωρινούς, σταθμούς. Καί, στην καλύτερη περίπτωση, ή τρομαγμένη ζωή εκείνων που περίμεναν νά έρθει ή σειρά τους, παρακολουθώντας, άνημποροι, όσα τρομερά συνέβαιναν γύρω τους. Μιά συνεχής μετακίνηση, σέ μία όλισθηρή διαδρομή, την όποια κανείς δέν μπορούσε νά προβλέψει και πού, πάντως, δέν είταν εύθυγραμμη: στάσεις, επιστροφές, έπιταχύνσεις, άνακλήσεις προγενέστερων πράξεων που επέφεραν νέους, βιαώτερους, βασανισμούς. Καί ξανά άπ' την αρχή. Οι κύκλοι της κόλασης δέν έχουν, φαίνεται, τελειωμό.

Δίπλα σ' αυτή τή μεγάλη ομάδα ή μικρότερη, συγκριτικά, ομάδα των άνυποχώρητων αγωνιστών. Αυτοί που αποδέχθηκαν και άντεξαν στα πιο άπάνθρωπα βασανιστήρια και συμβόλισαν, μέ τή στάση τους, τους πιο ώραίους άγώνες για την άξιοπρέπεια του πολίτη που άντιτίθεται, για την μέχρις εσχάτων συνέπεια στην ύπεράσπιση των ιδανικών.

Κι εδώ ενδιαφέρει νά μάθουμε ποιοί είταν οι άνθρωποι αυτοί. Όχι τόσο τά όνόματά τους, αυτά λίγο-πολύ τά γνωρίζουμε, κι όσα δέν γνωρίζουμε μπορούμε νά τά αναζητήσουμε: δέν είναι εκεί ή μεγάλη δυσκολία. Άλλά τίς ατομικές ιστορίες, αυτές που, όταν υπάρχουν, επιτρέπουν νά συντεθεί ή συλλογική ιστορία των κοινωνικών πρωτοποριών. Ποιά είταν ή καταγωγή, ή συγκρότηση και ή διαπαιδαγώγηση αυτών των ανθρώπων που αποδέχτηκαν νά βασανίζονται, επί μήνες και χρόνια, μέ τρόπους που ή φαντασία είναι δύσκολο, τώρα πιά, νά συλλάβει, για νά μείνουν πιστοί στις ιδέες τους και στα ιδανικά που οδηγούσαν τή ζωή τους; Τί είταν εκείνο που έκανε αυτούς τους ανθρώπους, αυτούς τους αγωνιστές όχι άπλως νά αποδέχονται και νά προσφέρονται στο θάνατο — αυτό θά είταν, ίσως, τό πιο εύκολο στις συνθήκες εκείνης της εποχής — αλλά νά αποδέχονται χίλιους πολυώδυνους θανάτους κάθε στιγμή, προκειμένου νά προασπίσουν, μαζί μέ την ανθρώπινη άξιοπρέπεια τους, ιδέες και όράματα που θεωρούσαν ότι προετοιμάζαν έναν

κόσμο δικαιοσύνης και έλπίδας; Τί είταν, σέ τελευταία ανάλυση, και από τί ύλικά είταν φτιαγμένα και τί άντιπροσώπευαν, εκείνη την εποχή, τά ιδανικά των έλλήνων κομμουνιστών και τό νέο ήθος του αγωνιστή που για μία στιγμή φάγηκε ότι μπορούσε νά αλλάξει την όψη της Έλλάδας;

Άν θέλουμε νά αποκτήσουμε, κάποτε, μία ιστορία της Μακρονήσου που δέν θά θυμίζει ούτε μαρτυρολόγιο ούτε δίους άγιών πρέπει, όσο δύσκολο κι άν είναι αυτό, νά προχωρήσουμε σέ ιστορικότερες προσεγγίσεις που θά επιτρέψουν και άντικειμενικότερες θεωρήσεις.

Αυτές τίς ομάδες που έπισημάναμε, συνοπτικά, πρέπει νά τίς μελετήσουμε σέ όλες τίς δυνατές διαστάσεις τους: στην κοινωνική τους συγκρότηση και διαστρωμάτωση: στην γεωγραφική τους κατανομή: στην θέση τους μέσα στις νέες ιεραρχίες που διαμόρφωναν τά κοινωνικά κινήματα στα όποια μετείχαν: στο μορφωτικό τους επίπεδο: στην ιδεολογική τους συγκρότηση και στη διαμόρφωση των ιδεολογικών μορφωμάτων τους: στα επίπεδα πολιτικών και κοινωνικών συνειδητοποιήσεων και τά λοιπά.

Έδώ, παράλληλα μέ τίς τυπικά ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, χρειάζονται ειδικές έρευνες, ανάλογες μέ εκείνες που είχαν επιχειρήσει για την Κατοχή ο Α. Χατζηδημος και οι συνεργάτες του: έρευνες για την ψυχοπαθολογία της Μακρονήσου: την ψυχοπαθολογία του φόβου και του τρόμου: την ψυχοπαθολογία των άνανηψάντων, αλλά και την ψυχοπαθολογία των βασανιστών και εκείνων που έξαναγκάστηκαν νά γίνουν βασανιστές. Καί, φυσικά, εκείνων που άντεξαν στα βασανιστήρια.

Και χρειάζεται, επίσης, νά μελετηθεί ή πολιτισμική ζωή που αναπτύχθηκε στη Μακρόνησο: και στους κλωδούς της απομόνωσης αλλά, κυρίως, στους χώρους όπου έμεναν οι λεγόμενοι «άνανήψαντες»: τά κτίσματα, ή νέα αρχιτεκτονική, ή γλυπτική και ή διακοσμητική, οι παραδοσιακές τεχνολογίες, άποτέλεσαν ισάριθμα πεδία, μέσα από τά όποια διοχτετεύθηκε ή καταπιεσμένη δραστηριότητα: ή σχεδιασμένη άποσύνθεση της προσωπικότητας δέν μπορούσε νά άποτρέπει την άνασύνθεσή της σέ άλλα επίπεδα.

Προσεγγίσεις και μελέτες αυτού του τύπου δέν θά επιτρέψουν, μόνο, νά άνασυνκροτήσουμε και νά έννοήσουμε την κλειστή κοινωνία του Μακρονησιού: θά άποτελέσουν μία καλή άφετηρία για νά έννοηθεί, μέσα από ένα χαρακτηριστικό και έκπρεπές παράδειγμα, ή κοινωνική και ιδεολογική μορφολογία του έλληνικού άριστερου κινήματος, σέ μία σημαντική και σημαδιακή στιγμή της διαδρομής του.

Ο κόσμος και ή ιστορία της Μακρονήσου δέν έξαντλούνται στην Μακρόνησο. Ένα τρίτο, μεγάλο, θέμα που θά έπρεπε νά μελετηθεί είναι ή σχέση της Μακρονήσου μέ τόν έξω κόσμο.

Από τή μία πλευρά, όλος αυτός ο προπαγανδιστικός διάκοσμος που στήθηκε για νά προβάλλει τή Μακρόνησο ως «νέο Παρθενώνα». Μελέτη των μορφών προπαγάνδας και παραπληροφόρησης: αλλά και δεκτικότητας μιας κοινωνίας που, και όταν υποψιάζεται τί πράγματι συμβαίνει, είναι προθυμη νά άποδεχτεί τίς καταπραϊντικές έκδοχές που της προσφέρονται.

Χρειάζεται, ακόμη νά μελετηθούν οι έπιπτώσεις που φαίνεται ότι είχαν όσα μαθεύονταν για τίς πραγματικότητες της Μακρονήσου στη διαμόρφωση ενός πλέγματος φόβου που κυριάρχησε και στις τάξεις του στρατού, και ευρύτερα στα άριστερά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Καί χρειάζεται, επίσης, νά έρευνηθούν οι έπιπτώσεις που είχε ή επικοινωνία των μακρονησιωτών μέ τόν έξω κόσμο: γράμματα καθ' ύπαγόρευση, που δημοσιεύονταν στον Τύπο και διαβάζονταν σέ δημόσιες συγκεντρώσεις, συντέλεσαν, ιδίως στην ύπαιθρο, νά υπάρξει μία διάδρωση του άριστερου κινήματος, ενώ παράλληλα ύπονόμευαν, για τό μέλλον, τό κοινωνικό κύρος που θά μπορούσαν νά έχουν, στους χώρους τους, οι άποστολείς τους.

Μία τρίτη πλευρά θά μπορούσε νά αναζητηθεί στις διεθνείς διαστάσεις που έλαβε, από πολύ νωρίς, ή υπόθεση της Μακρονήσου. Από τίς συζητήσεις στον ΟΗΕ και τίς περιεργές άνοχές του Διεθνούς Έργου του Σταυρού, έως τή διεθνή κινητοποίηση για τή σωτηρία των μακρονησιωτών και την κατάργηση του στρατοπέδου, υπάρχει ένα πλήθος ενεργειών και δραστη-

ριοτήτων που δεν έχουν ακόμη διερευνηθεί επαρκώς.

Στήν ίδια σειρά ιδεών θα προσέθετα τή μελέτη των επιπτώσεων που είχε στην ελληνική κοινωνία ή καθυστερημένη αποκάλυψη των όσων συνέβαιναν στη Μακρόνησο. Θυμίζω, μόνο, εδώ, ότι η συνολική αποκάλυψη έγινε πολύ αργά και με τρόπους που δεν έχουν ακόμη αποκαλυφθεί.

Ύστατο, και, από κάποια πλευρά, το πιο τραγικά συναρπαστικό, κεφάλαιο της ιστορίας της Μακρόνησου θά εΐταν εκείνο που θά μελετούσε τή μεταγενέστερη τύχη των μακρονησιωτών. Τί απέγιναν αυτές οι δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι, οι εγκλειστοί και οι φρουροί τους, αυτοί που άντεξαν κι αυτοί που «άποχρωματίστηκαν». Σέ τί βαθμό ή μακρονησιώτικη θητεία τους σημάδεψε τή μεταμακρονησιώτικη ζωή τους. Πώς τούς υποδέχτηκε ή κοινωνία όταν απολύθηκαν από τό στρατόπεδο. Ποιά τύχη έπεφύλαξε τό άριστορό κίνημα στους αγωνιστές μέ τά διαφορετικά επίπεδα άντοχής, που άντιστοιχίσαν, στην επόμενη περίοδο, σέ διαφορετικά επίπεδα τιμής ή παραγκωνισμού και ταπείνωσης. Πώς οι ιεραρχίες που διαμορφώθηκαν μέσα στον κλειστό κόσμο τής Μακρόνησου αποτυπώθηκαν και άντεξαν (ή δεν άντεξαν) στην δοκιμασία του χρόνου.

Γιά νά υπάρξει ή ιστορία αυτή, οι ιστορικοί μπορούν νά προσφέρουν τά έγγραφα τής δουλειάς τους. Όχι για νά κρίνουν καταστάσεις και πρόσωπα — τό εΐπαμε αυτό. Άλλά για νά συμβάλουν στην κατανόηση ενός ιστορικού φαινομένου και μιάς ιστορικής έποχής, άναδεικνύοντας τούς μηχανισμούς των κοινωνικών λειτουργιών που όδήγησαν τά πράγματα νά λάβουν τήν τροπή που τελικά έλαβαν.

Διαθέτουμε, ήδη, μιά πρώτη, συστηματική, καταγραφή των συμβάντων στο δίτομο, σημαντικό, έργο του Νίκου Μάργαρη. Ύπάρχει, έπίσης, τό άρκετά έμπαθές, αλλά χρήσιμο, χρονικό του Γιάννη Βασιλά. Και υπάρχουν, ακόμη, σέ σημαντικό αριθμό, δημοσιευμένες μαρτυρίες αγωνιστών και λογοτεχνικά κείμενα, που αποδίδουν, μέ τόν τρόπο τους, καταστάσεις που επικρατούσαν στην Μακρόνησο.

Από εκεί και πέρα, όμως, υπάρχουν οι πηγές που δεν έχουν ακόμη διερευνηθεί. Άς μή λέμε, όπως τό έκανε πριν από λίγο ο άγαπητός μου πρόεδρος, ότι «τό κράτος δεν έκανε τίποτε». Δεν είναι δουλειά του κράτους, εύτυχώς, νά συντάσσει ιστορίες. Στά προσιτά άρχεία θά ψάξουν οι ιστορικοί και όσοι άλλοι ενδιαφέρονται γι' αυτά τά πράγματα, και εκεί είναι βέβαιο ότι θά βρουν μεγάλο τμήμα τής ύλης που τούς ενδιαφέρει. Τά Γενικά και τά Τοπικά Άρχεία του Κράτους, οι διαθέσιμες σειρές άρχείων του ύπουργείου των Έξωτερικών και του Γενικού Έπιτελείου Στρατού, οι φάκελοι τής στρατιωτικής δικαιοσύνης, τά άρχεία των κατά τόπους στρατολογικών γραφείων, τά άρχεία του Διεθνούς και του Έλληνικού Έρυθρού Σταυρού υπάρχουν και είναι προσιτά. Μένει νά ερευνηθούν προς τήν κατεύθυνση που μās ενδιαφέρει. Και, φυσικά, θά μπορούσα νά πολλαπλασιάσω τά παραδείγματα. Θά σημειώσω, μόνο, γιατί πρόκειται για μιά σειρά άρχείων τεκμηρίων που κινδυνεύουν νά εξαφανιστούν, αν δεν υπάρξει έγκαιρη πρόνοια για τή διάσωσή τους, τά μικρά άρχεία των οργάνωσης διεθνούς άλληλεγγύης μέ τήν Ελλάδα. Οι οργάνώσεις αυτές, που είχαν ιδρυνθεί από τά μέσα τής δεκαετίας του 1940, στίς περισσότερες χώρες του κόσμου, και που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στίς διεθνείς κινητοποιήσεις και για τήν κατάργηση τής Μακρόνησου, έχουν, από χρόνια πολλά, άτονήσει: τά άρχεία τους και τά δημοσιεύματά τους, πολύτιμα για τήν ιστορία τής περιόδου, έχουν άπομείνει στα χέρια των τελευταίων έμψυχωτών των οργάνωσης αυτών ή των απογόνων τους. Άς προσπαθήσουμε νά τά διασώσουμε.

Όλες αυτές οι πηγές μπορούν νά αξιοποιηθούν: θά επιτρέψουν νά συγκεντρωθεί ένα αξιόλογο υλικό, επιδεικτικό στίς πολλαπλές ποσοτικές και ποιοτικές χρήσεις που είναι σέ θέση νά όργανώνουν ή σύγχρονη ιστοριογραφία.

Ύπάρχει, τέλος, μαζί και πέρα απ' όλα αυτά, ή προφορική μαρτυρία των επίζώντων, στοιχείο θεμελιακό του διαρκώς εξελισσόμενου κλάδου τής προφορικής ιστορίας. Οι μαρτυρίες αυτές πρέπει νά διασωθούν και νά καταγραφούν: μέ τίς κατάλληλες έπεξεργασίες μπορούν νά μās βοηθήσουν νά δει-

Άπό τό λεύκωμα του Χρίστου Δαγκλιή

δύσουμε στο πιο λεπτό και, ίσως, στο πιο ουσιαστικό πεδίο των ιστορικών αναζητήσεων: τή μελέτη των συλλογικών νοοτροπιών και των συλλογικών συνειδήσεων.

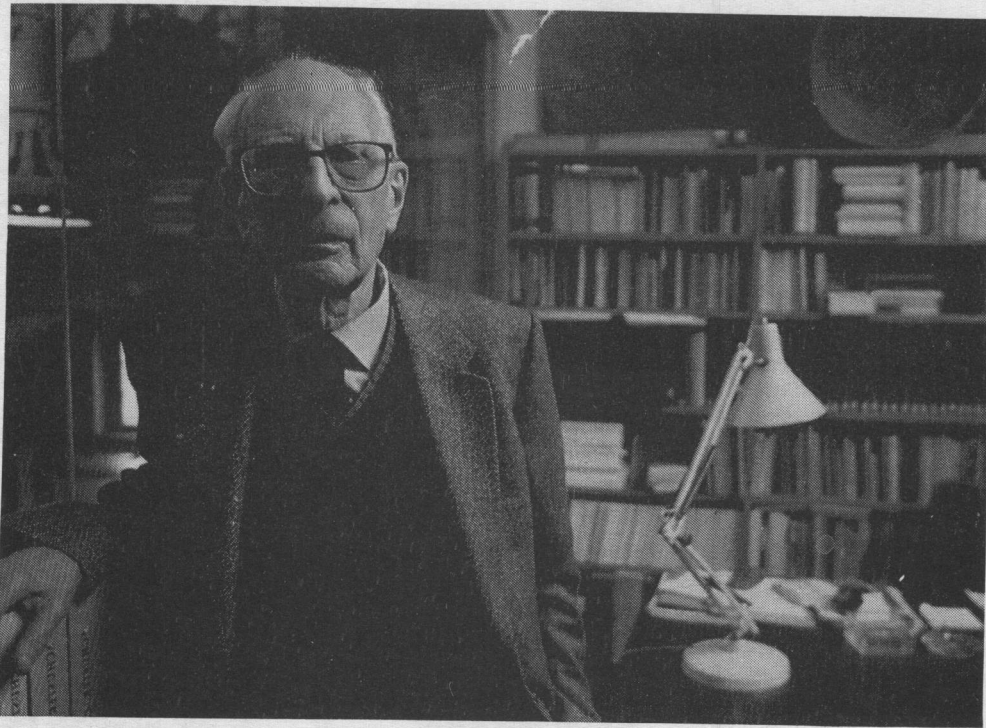
Όλα αυτά μπορούν νά γίνουν και άποσπασματικά και πιο οργανωμένα. Ένα καλά καταστρωμένο πρόγραμμα ιστορικής έρευνας για τά θέματα τής Μακρόνησου θά μπορούσε νά ενταχθεί στα άλλα, επόμενα προγράμματα και έρευνες που προωθεί ή ομάδα εργασίας «για τήν προστασία και άνάδειξη του ιστορικού τόπου τής Μακρόνησου». Θά είχε νά προσφέρει πολλά. Θά βοηθούσε, κυρίως, νά πάψει ή Μακρόνησος νά είναι ένας τόπος θρύλου, ζητωκραυγών και μελαγχολικών άναμνήσεων, για νά γίνει πεδίο γνώσης και στοιχείο εθνικής αΐτογνωσίας.

Εΐναι ένα έργο εφικτό, που αξίζει τόν κόπο νά τό επιχειρήσουμε. Και πρέπει.

Γιά τούς μεγάλους, για τούς ελεύθερους, για τούς γενναίους, τούς δυνατούς,
Άρμόζουν τά λόγια τά μεγάλα, τά ελεύθερα, τά γενναία,
τά δυνατά,

διδάσκει ο ποιητής. Και υπό όρισμένες προϋποθέσεις θά μπορούσε νά έχει δίκαιο.

Άλλά στην ιστορία, και τούς ιστορικούς, όταν θέλουν νά κάνουν καλά τή δουλειά τους, δεν μοιάζει νά άρέσουν «τά λόγια τά μεγάλα». Έχουν τήν τάση νά προτιμούν τά λόγια τά μετρημένα, που άποδίδουν μέ ακρίβεια τίς ιστορικές πραγματικότητες, τούς μηχανισμούς που διέπουν τή λειτουργία των ανθρώπινων ομάδων και των κοινωνικών σχηματισμών. Και προς αυτή τήν κατεύθυνση θά χρειαστεί νά όδηγήσουμε τήν προσπάθειά μας και για ό,τι άφορά τήν ιστορία τής Μακρόνησου.

Μαθήματα

‘Ο Κλώντ Λεβί-Στρως, γιά τό τελευταῖο του βιβλίο, διάλεξε τήν περιπλάνηση στή ζωγραφική, τή μουσική καί τή λογοτεχνία.

Συζήτηση τῆς **Κατρίν Κλεμάν** μέ τόν συγγραφέα τοῦ *Regarder Écouter Lire* (έκδ. Plon, 1993)

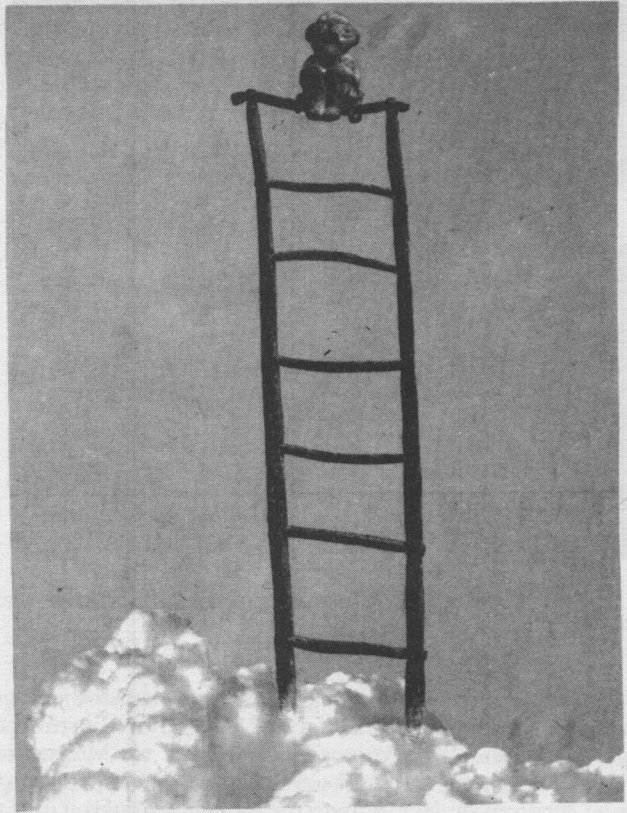
Ο ἐπιφανέστερος πατέρας τοῦ γαλλικοῦ στρονκτουραλισμοῦ — ὁ τελευταῖος ἐπιζών ἀπό αὐτούς πού δίδαξαν τήν ἀσκηση τοῦ ὀρθοῦ λόγου σέ πολλές γενιές διανοουμένων ἀνάμεσα στο 1960 καί τό 1980 —, ὁ Κλώντ Λεβί-Στρως, δέν ἔχει χάσει τίποτε ἀπό ἐκείνην τήν ἀπόμακρη εἰρωνεία, τή στενά ἀναμειγμένη μέ κρυφή συγκίνηση, πού τόν διακατέχει ἀπό τότε πού τόν γνωρίζω, δηλαδή ἀπό τό 1964. Ἔχει πολύ μιλήσει ὁ ἴδιος γιά τό γέραςμά του, πού δέν τόν ἄγγιξε· ἐλάχιστα πεσμένοι, διατηρεῖ πάντα τήν ἴδια ὀξυδέρκεια κι ἐκεῖνο τό διεισδυτικό βλέμμα, τό ἐλαφρώς ἀνήσυχο, γεμάτο περιέργεια, γαληνεμένο μέ τήν ντροπαλή ἐπιείκεια τοῦ γέρο-σοφοῦ. «Τί χρειάζονται, λοιπόν, αὐτές οἱ ἐρωτήσεις;» μοιάζει νά ρωτᾶ κάθε στιγμή. «Μήπως δέν μοῦ τά ἔχουν ρωτήσῃ ὄλ’ αὐτά;» Ἀλλά καθώς ἔχει διατηρήσει τήν ἐξαιρετική του εὐγένεια, τελικά ἀπαντᾷ, σηκώνοντας κάθε τόσο μέ ζωηρά πετάγματα τά δύο μακριά του χέρια πού ἀκουμπῶν στά γόνατά του. Ἀπαντᾷ, χαμογελάει, περιγελάει τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό — δίχως νά ξεχνοῦμε καί τόν ἀνεπαίσθητο ἀλλά στοργικό ἐμπαιγμό πρὸς τή συνομιλήτρια. Κάποιες φορές τοῦ ξεφεύγουν λέξεις οἰκείες, στά ὄρια τῆς ἀργκό, πού μπορεῖ νά μᾶς ἐκπλήσσουν καί νά μᾶς γοητεύουν, ἀλλά ἐννοεῖται πώς δέν ἐπιτρέπεται νά τίς καταθέσουμε γραπτῶς. Ἀντιπρο-

σωπεύει στόν γαλλικό πνευματικό κόσμο αὐτό πού οἱ Ἰάπωνες δηλώνουν μέ μιᾶ ἔξοχη ἔκφραση: «ζωντανός ἐθνικός θησαυρός». Εἶναι ὁ τίτλος πού ἐπιφυλάσσουν μόνο στούς καλλιτέχνες τοῦ Καμπούκι καί τοῦ Νό. Μ’ αὐτόν τόν τρόπο ἀναγνωρίζουν στο ἄτομο ὅτι τοῦ τιμοῦν ἕνα ἔργο τό ὅποιο ἐνσαρκώνεται ἀπό τόν συγκεκριμένο ἄνθρωπο. Στή διάρκεια τῶν δύομισι ὥρῶν πού πέρασα μέ τόν Κλώντ Λεβί-Στρως, οὔτε μιᾶ στιγμή δέν ἐνίωσα πώς θρῖσκομαι ἀπέναντι σ’ ἕναν ζωντανό ἐθνικό θησαυρό. Ἕνας μέγας σοφός, νάι, ἕνας ἐξαιρετός διανοούμενος — καί μέ τόν τρόπο του ἕνας καλλιτέχνης.

Τό τελευταῖο του βιβλίο πορεύεται σέ πεδία πού δέν τοῦ εἶναι διόλου ἄγνωστα — ἂν μπροῦσε νά ἔχει τέτοια. Τό βιβλίο ἀνοίγει μέ τόν Πουσέν, τόν ὅποιο παρατηρεῖ ὁμως, λάθος, γιατί τό ταξίδι ἀρχίζει μέ τόν Προύστ· τον Προύστ κι ἐκείνη τήν «ἀσαφῆ» αἴσθηση πού συμπυκνώνει τό χρόνο καί τά σχήματα διά μέσου τῆς ἀκούσιας μνήμης, ἡ ὅποια ὑπερβαίνει τήν ἐκούσια μνήμη καί τήν ἰσορροπεῖ. Μόνο μετά ἐρχεται στόν Πουσέν, μιᾶ ἀπ’ τίς παλιές ἀγάπες τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρως: ἐδῶ κι ἐκεῖ, στά *Μυθολογικά*, παραδείγματος χάριν, ὅταν ἀναφέρεται στούς *Θλιμμένους Τροπικούς** πού τόν ἔκαναν διάση-

* *Tristes Tropiques*, ἔργο τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρως

Χάλκινο γλυπτό (Άμλας) (Συλλογή
Jean-Paul Barbier, Γενεύη)

έφαρμοσμένου στρουκτουραλισμού

μο, τούς συγκρίνει με πίνακες του Πουσέν, που μάς δείχνουν σμικρυνμένους τούς ανθρώπους, εξαφανισμένους από τὰ τεράστια φυλλώματα. Μιά φύση γιγάντια, και μέσα σ' αυτήν οί άνθρωποι επί τό έργον. Στή συνέχεια μάς εισάγει στήν τεχνική του Πουσέν, που κατασκεύαζε μακέτες με κέρινα ομοιώματα και «έστηνε» τόν πίνακά του σάν σκηνογραφία. Πρώτη άσκηση στρουκτουραλισμού: «Οί βοσκοί τής Άρκαδίας», πίνακας που θρίσκειται στό μουσείο του Λούβρου. Οί βοσκοί μας στέκονται μπροστά σ' ένα μνημείο στό όποιο είναι χαραγμένη ή περίφημη ρήση: «Et in Arcadia Ego». Η ρήση και ή σκηνή έμφανίζονται ήδη σ' έναν πίνακα του Γκερσέν, και μετά ό Πουσέν ζωγραφίζει μία πρώτη παραλλαγή, πριν ζωγραφίσει τή δεύτερη, τήν πιό γνωστή. Όσοτόσο στό έργο του Γκερσέν, όπως και στόν πρώτο πίνακα του Πουσέν, οί βοσκοί στοχάζονται πάνω σέ μία νεκροκεφαλή. Η φράση λοιπόν σημαίνει, και είναι ή νεκροκεφαλή που μιλάει: «Κι εγώ επίσης είμαι εδώ· εδώ, ακόμη και στήν Άρκαδία». Στήν τρίτη παραλλαγή ή νεκροκεφαλή στό δεύτερο πλάνο έχει εξαφανιστεί, και μία γυναίκα έχει κάνει τήν εμφάνισή της. Κι αυτή είναι επίσης εδώ: «et in Arcadia Ego», μοιάζει νά λέει, «είμαι κι εγώ εδώ», εύελικτη και σιβαρή ένσάρκωση του ύπερφυσικού.

Συγκρίσεις παραλλαγών, άντιστροφή μηνύματος, προσεκτική μελέτη διάφορων στοιχείων ενός συνόλου: άναμφίβολα, πρόκειται για τή στρουκτουραλιστική τεχνική που ό Κλώντ Λεβί-Στρως από παλιά έχει εφαρμόσει στους μύθους. Αυτόν τόν τύπο άσκησης θά ακολουθήσει σέ όλο τό διβλίο, θά τόν χρησιμοποιήσει για νά αναλύσει μία άρια του Ραμό, για νά κρίνει μέ σφοδρότητα τόν Ντιντερό, για νά μάς διδάξει πολλά για τούς καλλιτέχνες τής καλαθοπλεκτικής και για τίς μυθολογίες γύρω από αίμοβόρες «καλαθοκυράδες», δράκαινες μέ όδοντωτά αϊδοία, και γύρω από όρισμένα άνθρωποφάγα καλάθια, τά «άραιοκάλαθα». Σεργιανίζει στόν κόσμο τής όπερας· ποτέ δέν έκρυψε ούτε τό ένδόμυχο πάθος που του έμπνέει αυτή ή μοναδική και έντελής τέχνη, ούτε τίς άναστολές, δηλαδή τήν απέχθεια που αισθάνεται άπέναντι στίς άσεβείς και μοντεριστικές σκηνοθεσίες. Ένδιαμέσως, παραθέτει όλόκληρο ένα γράμμα που είχε γράψει στόν Άντρέ Μπρετόν. Και οί δύο είχαν καταφέρει ως εκ θαύματος νά εγκαταλείψουν τήν κατεχόμενη από τούς ναζί Γαλλία· ξαναβρέθηκαν μπαρκαρισμένοι στό ίδιο καράδι μέ προσορισμό τή Μαρτινίκα, στό μακρύ και φρικαλέο πέραςμα που διηγείται ό Κλώντ Λεβί-Στρως στους *Θλιμμένους Τροπικούς*. Διαβάζουμε, λοιπόν, τό «Σημείωμα

Τζιοβάνι Φραντζέσκο Γκουερτσίνο: Et in Arcadia Ego (Ρώμη, Πινακοθήκη Κορσίνι)

για τις σχέσεις του έργου τέχνης και του ντοκουμέντου που γράφτηκε και παραδόθηκε στον Άντρέ Μπρετόν στο κατάστρωμα του πλοίου "Καπετάνιος Πώλ Λεμέρλ" τον Μάρτιο του 1941»: Θά έχουμε επίσης τη μεγαλόπρεπη απάντηση, εξαιρετικά διστακτική, ενός δασκάλου προβληματισμένου από τα εύστοχα ερωτήματα του νέου ανθρώπου.

Βλέποντας: τόν Πουσέν, τά ινδιάνικα καλάθια, τούς μηχανισμούς τών σκηνηκίων τής όπερας, εκείνους τών τεχνιτών τών κοινωνιών χωρίς γραφή, τά σχήματα τών φρακτάλ που ανέπτυξε ο Μάντελμπροτ, τόν Ντελακρουά, ένα καλάθι γεμάτο φρούλες. **Ακούγοντας:** τή μουσική, τά λόγια, τήν απόλαυση που παράγουν τρεις νότες σέ μία μόνον άρια, τόν χρωματισμό, τόν Ραβέλ, *Τό παιδί και τά μάγια*, τή μουσική όπερας. **Απομένει τό διαδάζοντας:** τόν Σαμπανόν, τόν Φελιμπιέν, τόν Μπόας, τό τελευταίο βιβλίο του Μισέλ Λερίς, *τά Operratiques*, και κυρίως τό σονέτο του Ρεμπώ «Φωνήεντα»: διαδάζοντας άρχαία ή σύγχρονα κείμενα διαποτισμένα από ένα πνεύμα έξ ολοκλήρου επικεντρωμένο στή σχέση ανάμεσα στό βιβλίο και τό βλέμμα, τό βιβλίο και τό άκουσμα, μαγευτική μαθητεία σέ άνοιχτό ούρανό για νά καταστεί κατανοητή σήμερα ή αναγκαιότητα τής γνώσης. Γιατί, μέ τήν άκραιά σεμνότητα που τόν χαρακτηρίζει, ο Κλώντ Λεβί-Στρως διαδάζει σάν νά μήν ξέρει τίποτε για τόν Πουσέν ούτε για τόν Ραμώ — κάτι που τολμᾷ νά ισχυρισθεῖ άλλωστε: μεταμορφώνεται μπροστά στά μάτια μας σέ μαθητευόμενο. Ανακατώνει, ψάχνει, ανακαλύπτει, και μᾶς εφοδιάζει μέ εύρήματα. Ο Έξοχος Σαμπανόν είναι τό πρώτο· οί θαναμάσιοι μύθοι τών «άραιοκάλαθων», μέ τά όποια τελειώνει ή διαδρομή, είναι, άλίμονο, τά τελευταία. Και θά 'χε κανείς τήν επιθυμία μπροστά σέ τόσο έκλεπτυσμένες και τόσο σπάνιες πνευματικές τροφές νά φωνάξει, όπως τά παιδιά μπροστά στά ζαχαρωτά, «κι άλλο!».

Σεμνός, σίγουρα, αλλά και μαχητικός — τό 'χει πει ο ίδιος μιλώντας για τόν εαυτό του. Τά κακεντρεχή σχόλια άφθονούν σ' αυτό τό σπινθηροδόλο βιβλίο. Ο Ντιντερό, ή μαντάμ Κολέτ, ο Τζάκ Λάγκ του όποιου τό όνομα δέν αναφέρεται αλλά τό αναγνωρίζει κανείς, και αυτός ο άώνυμος που έχασε — μέσα σ' ένα ταξί! — τίς σημειώσεις μέ τήν ινδιάνικη μουσική που, άκολουθώντας τίς προσωπικές άναμνήσεις του Λεβί-Στρως, τόσο καιρό πάσχιζε νά καταγράψει ή Μπέτσου Γιόλας· κανείς τους δέν

ξεφεύγει από τήν αίχμηρή έκφραση που βρίσκει τό στόχο.

Μετά απ' αυτά τά νύχια είναι έτοιμα νά βρούν!

Φωναχτά άπέναντί του, ψάχνω τόν μίτο που διατρέχει τό βιβλίο.

Σέ πολλά σημεία του τελευταίου του βιβλίου, και σύμφωνα μέ τίς συνήθειές του, ο Κλώντ Λεβί-Στρως επανέρχεται στή σχέση ανάμεσα στό αισθητό και τό νοητό, δύο όρους δίχως τούς όποιους ο στρουκτουραλισμός δέν υπάρχει. Από τή μία πλευρά τό στρουκτουραλιστικό πνεύμα έρευνά τόν τρόπο μέ τόν όποιο μπορεί νά διατάξει τό νοητό πίσω από τό αισθητό· από τήν άλλη, και ευρύτερα, ή λειτουργία αυτού καθ' εαυτού του πνεύματος επιτελεί μεταφράσεις ανάμεσα στα επίπεδα τής πραγματικότητας: από τό νοητικό στό γεωλογικό, από τό ποιητικό στό νευροβιολογικό. Θέτω φιλοσοφικές ερωτήσεις, μιά και έχω φιλοσοφική κατάρτιση, γνωρίζοντας τίς επιφυλάξεις του για τή φιλοσοφία... Δέν έχουσι άλλάξει, και οί ερωτήσεις μου έλαφρώς τόν έρεθίζουν. Στριφογυρίζει στό κάθισμά του, και δέν κρατιέται.

— Του δίνετε περισσότερη σημασία απ' ό,τι έχει! Ώθούμενος από έξωτερικές περιστάσεις, αναζήτησα στοιχεία για νά καταλάβω τί μέ σκανδάλιζε, για παράδειγμα σέ πολλές έρμηνείες μιᾶς άρίας του Ραμώ ή στό σονέτο του Ρεμπώ. Και συνέχισα νά περιπλανιέμαι. Αφέθηκα νά ακολουθήσω τό ρεύμα του νερού. Οδηγήθηκα έξ ολοκλήρου από άλυσιδωτές άναγνώσεις. Κατέληξα σ' ένα κολάζ του είδους που έκανε ο Μάρξ Έρνστ, ένα τεράστιο κολάζ. Ένα μπρικολάζ, μαστόρεμα, άν προτιμάτε.

— Άλλά δέν είναι ή ίδια τεχνική μ' αυτήν που ακολουθείτε στα Μυθολογικά; Επιλέξατε ένα σημείο έκκίνησης, και ακολουθήσατε τό ρεύμα όχι του νερού αλλά τών παραλλαγών, όπως τό κάνετε και τώρα!

— Στα Μυθολογικά είχα νά κάνω μ' έναν κόσμο περιγεγραμμένο, κατευθυνόμενο από μιά έσωτερική λογική ή όποια μέ όδηγοῦσε μέ ασφάλεια. Σ' αυτό τό βιβλίο, τά πράγματα είναι έντελώς διαφορετικά: δέν γνώριζα που πήγαινα... Από τόν Πουσέν στον Ραμώ, στον Σαμπανόν, στον Ρεμπώ, στό *Operratiques* του Μισέλ Λερίς και στους Ινδιάνους... Ένα όλόκληρο μωσαϊκό πεδίων, κι εγώ τό σάρωνα επιφανειακά!

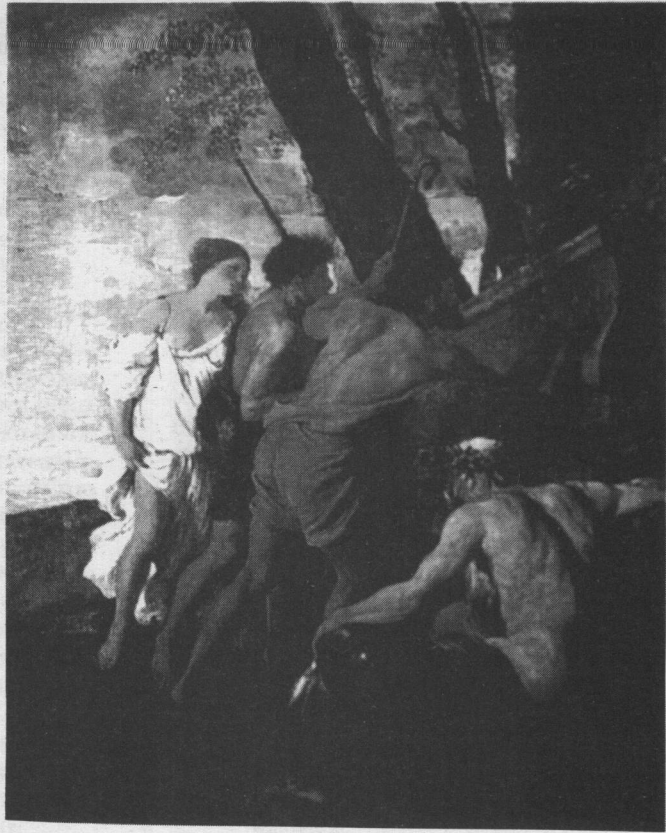
— Πώς αυτό; Έσείς νά σαρώνετε επιφανειακά;

— Θά σᾶς πῶ. Όταν γεράσεις πολύ χάνεις τήν ικανότητα νά αναπτύσσεις. Όταν πετάω μιά κακία για τόν Ντιντερό, μέ τόν όποιο τά πάω καλά, θά χρειάζονταν άλλες δέκα σελίδες για νά δικαιολογήσω αυτή τήν επίθεση. Αυτό τό τόσο σύντομο βιβλίο μέ ένοχλεί: συνηθίζω νά γράφω χοντρά βιβλία... Και έμπιστεύομαι όσους είναι γνώστες. Τι θά πουν οί κριτικοί τής τέχνης που θυσίασαν όλη τους τή ζωή για νά μελετήσουν τόν Πουσέν; Ίσως νά άνασκειύσουν όσα ύποστηρίζω, άποδεικνύοντάς μου ότι δέν προχώρησα αρκετά και ούτε επαρκώς τούς στοχασμούς μου πάνω στις γνώσεις που υπάρχουν για τό έργο του. Αν κανείς κριτικός τής τέχνης, ειδικός στον Πουσέν, δέν συμφωνεί μέ τίς έρμηνείες μου για τούς «Βοσκούς τής Άρκαδίας» και τό «Ελιέξερ και Ρεβέκα», θά έχω σφάλει! Έρμήνευσα τά «Φωνήεντα», τό σονέτο του Ρεμπώ — από χρόνια είχα αυτήν τήν επιθυμία. Μπορεί, όμως, όλ' αυτά νά έχουσι ειπωθεῖ από κάποιον άλλο!

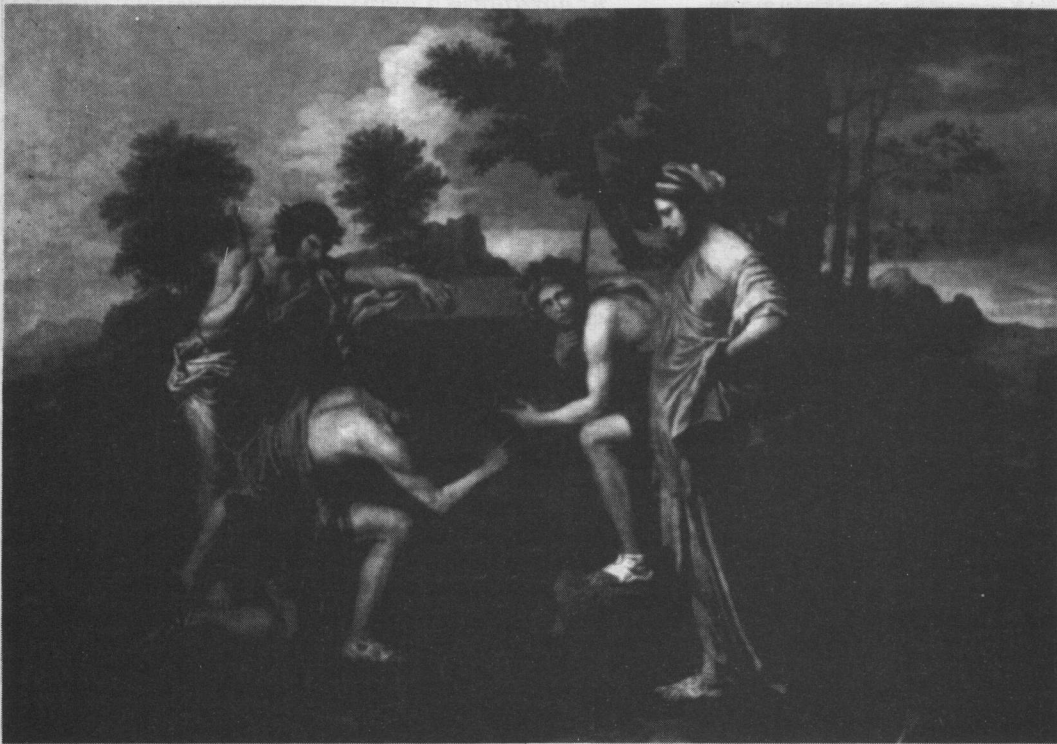
— Μήπως έχετε ήδη συναντήσει κάποιον για νά σᾶς άποδείξει ότι έχετε πέσει έξω;

— Φυσικά και μου έχει συμβεί.

Έχει άλλάξει ριζικά τήν έρμηνεία σας αυτό τό λάθος;

Νικολά Πουσσέν: Et in Arcadia Ego (Οί βοσκοί
τῆς Ἀρκαδίας), παραλλαγή πρώτη
(Συλλογή Τσάτγουερθ,
Ντέρμπυσιρ), παραλλαγή δεύτερη
(Λουῶδρο).

— Όχι. Όμως ἐν τέλει θά πούνε: «Τί θέλει αὐτό τό παλιόπαιδο καί χώνει τή μύτη του σ' αὐτά τά πράγματα πού τοῦ εἶναι ὀλωσιδιόλου ἀγνωστα;»

— Κι αὐτό τό κολάζ' ἔχει κάποιο νόημα;

— Εἶναι ἡ ἐμπνευση τοῦ στρουκτουραλιστῆ· ὁ τρόπος του νά βλέπει, ἡ τεχνική του νά ἀναλύει. Μιά μέθοδος; Δέν μ' ἀρέσει πολὺ αὐτή ἡ λέξη. Εἶναι ἓνα διδλιαράκι ἐφαρμοσμένου στρουκτουραλισμοῦ. Διαβάζοντας τόν Σαμπανόν ἀνακάλυψα μέ εὐχαρίστηση αὐτό πού πιστεύω πὼς εἶναι ἡ γέννηση τοῦ στρουκτουραλισμοῦ· ἀλλά τό ἴδιο καί στόν Ρεμπώ. Δίχως νά τό συνειδητοποιοῦν, ὅλοι οἱ συγγραφεῖς γνήσιων ἔργων εἶναι στρουκτουραλιστές.

Το «παλιόπαιδο» σιωπᾶ, κι ἐγὼ ξανασκέφτομαι ἓνα ἀπό τά καλάθια μέ φράουλες πού ζωγράφιζε ὁ Σαρντέν· ἔργα πού, κατὰ τόν Κλώντ Λεβί-Στρώς, ἄλλαξαν τόν τρόπο πού μποροῦμε νά δοῦμε καί τό μικρότερο ἀκόμη καλάθι μέ θαυμάσιες φράουλες τόν Ἰούλιο μήνα. Τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτό πού ἀλλάζει τό βλέμμα μας;

— Ἡ ὀπτική ναῖφ εἶναι συγκεχυμένη, ἀπαντᾶ, δέν εἶναι ἐστιασμένη, ἐνῶ ὁ μέγας ζωγράφος ἐστιάζει στό πραγματικό. Καί μία μόνο φορά νά δεῖ κανεῖς τόν μουσαμά, κοιτάζει ὅπως ὁ ζωγράφος, ἀλλά πιό ἀπλοῖκά.

— Ὅπως οἱ γυναῖκες στοὺς Ἰνδιάνους Τόμοσον πού κεντοῦν τελειῶς συμμετρικά τίς χάντρες; Ἡ ὅπως οἱ γυναῖκες στοὺς Καντουβέο, γιά τίς ὁποῖες μιλάτε στοὺς Θλιμμένους Τροπικούς, πού ζωγραφίζουν στά πρόσωπά τους σχέδια μιάς γεωμετρίας τελειῶς ἀσύμμετρης καί τελειῶς ἰσόροπης;

— Όχι! Οἱ γυναῖκες τῆς φυλῆς Τόμοσον κατέχουν μίαν ἐπιστήμη ἐσωτερικευμένη, ἡ ὁποία ἐνσωματώνεται στό ἴδιο τό ἀντικείμενο. Ἐπιπλέον, εἶναι μιά γνώση πού στήν πραγματικότητα μένει κρυφή, ἀφοῦ δέν μπορεῖ κανεῖς νά δεῖ τά μοτίβα ὅταν κουνιοῦνται οἱ χάντρες. Ὅσο γιά τήν τέχνη τῶν γυναικῶν Καντουβέο, εἶναι πολὺ πιό δυσσερμηνευτὴ καί περίπλοκη.

— Ἄν αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη εἶναι, ὅπως τό λέτε, ἐσωτερικευμένη, μποροῦμε νά πούμε ὅτι ἐκεῖ πρόκειται γιά καλλιτέχνες αὐθόρμητους;

— Όχι... Διδάσκεται κανεῖς ἀπό τοὺς μεγαλύτερους του. Πρόκειται γιά μιά μαθητεία.

— Καί πὼς γίνεται ἐσεῖς, πού ἀναλύετε τόσο ἐπιτήδεια αὐτές τίς παραδοσιακές τέχνες, νά εἰσθε τόσο σκληρός μέ τή ρόκ;

— Ἄ, χαμογελάει μέ καταφανή εἰρωνεία, ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Τζάκ Λάνγκ δέν εἶναι ἴδιες μέ τίς δικές μου.

— Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ ρόκ εἶναι μιά λαϊκὴ τέχνη!

— Ἀκριβῶς! Τό μόνο ἐνδιαφέρον σέ μιά λαϊκὴ τέχνη εἶναι τό αὐθόρμητό της. «Πορεύεται» ἀπὸ μόνη της· ὅταν οἱ δημόσιες ἐξουσίες παρεμβαίνουν γιά νά τήν υποστηρίξουν ὑπάρχει κάποια ἀντίφαση· ἀναπόφευκτα τότε ἡ λαϊκὴ τέχνη κωδικοποιεῖται, κι αὐτό πιά εἶναι σημεῖο.

Μάταια θά λέει. Ἀνήκει σ' αὐτὴ τὴν ἠθελμημένα φανατικὴ ομάδα — γιά νά χρησιμοποιήσουμε τὴν ἔκφραση «φάν» — πού, ἐμφυχωμένη ἀπὸ μιά ἀγνή ἀγάπη γιά τὴν ὄπερα καί τὴ μουσική της, δέν τῆς εἶναι δυνατὸν νά ὑποφέρει τὴ ρόκ. Δέν θά τό πει. Ἄς ἀλλάξουμε κατεύθυνση. Καί ἄς ψάξουμε τό ἔδαφος, τό τόσο εὐαίσθητο, τῆς συγκίνησης πού μόλις καί μετὰ δίαις καλύπτει ἡ στρουκτουραλιστικὴ τεχνική.

— Γράφετε: «Σέ ὁ, τι μέ ἀφορᾶ. ὅταν μέ πλημμυρίζει ἡ μουσική τοῦ Παρισφάλ παύω νά ἀναρωτιέμαι».

— Εἶναι ἀλήθεια... Ἀλλά τά πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τό σημεῖο ἀπ' ὅπου κανεῖς ἀκούει τὴ μουσική. Ἄν βρισκεται στὴν ὄπερα, ἡ σκέψη σταματᾶ κυριολεκτικά.

— Ἡ, βέβαια, ξεσπάει ὀρμητικὰ σέ ἓνα κύμα ἀδιάκοπων σκέψεων...

— Ἀπολύτως, εἶναι ἐξίσου ἀληθινὸ. Ὁ Νίτσε λέει ἀκριβῶς αὐτό, κι ἔχω ξαναπιάσει τό θέμα στό *De pres et de loin* | Ἐκ τοῦ σύνεγγυς καί ἐκ τοῦ μακρόθεν|. Ἡ μουσική δονεῖ τὴ σκέψη· συνεπῶς στὴν πραγματικότητα δέν ἀκούει κανεῖς τὴ μουσική, ἀπογειώνεται... Καί ἀφήνεται πάλι νά πέσει.

— Πράγμα πού μοιάζει μ' ἐκείνη τὴν ἀνάταση τὴν ὁποία ἀνακαλεῖτε στόν πρόλόγο σας στό Κοινωνιολογία καί Ἀνθρωπολογία τοῦ Μαρσέλ Μῶς; Ἀναφερόμενος στόν Ντεκάρτ ὅπως τὸν διαβάζει ὁ Μαλεμπράνς, περιγράφετε ἐκεῖ τό «φάσμα τῶν συγκινήσεων» πού νιώθει κανεῖς κατὰ τὴν ἀνάγνωση ἑνὸς οὐσιαστικοῦ βιβλίου: «ἡ καρδιά πού χτυπᾶ, τό κεφάλι πού θρᾶζει, τό πνεῦμα πού τό πλημμυρίζει μιά δεβαιότητα ἀκόμη ἀπροσδιόριστη, ἀλλά ἐπιτακτικὴ, νά συμμετάσχει σ' ἓνα καθοριστικό γεγονός τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης».

— Ὅταν ἀκοῦτε μουσική, ὥστόσο, εἶναι οἱ ἰδέες πού σᾶς κατακλύζουν. Εἶναι πιό «ἄγριο».

— Ἄς μέινουμε στὴν ὄπερα. Εἰσθε ὑπερβολικὰ αὐστηρὸς ἀπέναντι στά σύγχρονα σκηνακά.

— Βεβαίως! Στά δικὰ μου μάτια, καταστρέφουν τά πάντα· ἐλπίζω πὼς θά ξαναγυρίσουμε σέ ὑγιή πράγματα. Πρέπει νά μποροῦμε νά ξαναβρίσκουμε αὐτό πού εἶχε στό κεφάλι του ὁ Μότσαρτ ὅταν συνθέτετε τό «Ἐτσι κάνουν ὅλες». Ἡ, τουλάχιστον, ἔστω καί νά προσπαθήσουμε νά τό πλησιάσουμε.

— Ὅπως προσπαθοῦσε ὁ Τζόρτζιο Στρέλερ;

— Ναι... Εἶδα σκηνοθεσίες τοῦ Στρέλερ· ἦταν πολὺ καλές.

Ἄς ἀρκεστοῦμε σ' αὐτὴ τὴ μικρὴ ὑποκλοπὴ πού γλιτώνει τὸν σαρκασμό του, κι ἄς ἐπιστρέψουμε σέ φιλοσοφικὰ ζητήματα. Τό συμπέρασμα στό Βλέποντας, Ἀκούγοντας, Διαβάζοντας μοιάζει μέ τό συμπέρασμα τῶν Θλιμμένων Τροπικῶν, μ' ἐκεῖνο τοῦ Γυμνοῦ Ἀνθρώπου (τελευταίου τόμου τῶν Μυθολογικῶν), μέ ὅλα τελικὰ τά συμπεράσματα τῶν βιβλίων του: τίποτε δέν εἶναι, τίποτε δέν ἀξίζει, τά πάντα ἐξαφανίζονται. Ἡ ἐκδοχὴ στό τελευταῖο βιβλίο θά εἶναι μᾶλλον αἰσιόδοξη: «Κοιταγμένα στὴν κλίμακα τῶν χιλιετιῶν, τά ἀνθρώπινα πάθη μοιάζουν συγκεχυμένα. [...] Ἄν ἀφαιρέσουμε, στὴν τύχη, δέκα ἢ εἴκοσι αἰῶνες ἱστορίας δέν θά ἐπηρεαζόταν αἰσθητὰ ἡ γνώση μας γιά τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἡ μόνη ἀναντικατάστατη ἀπώλεια θά ἦταν ἐκείνη τῶν ἔργων τέχνης, τά ὁποῖα εἶχαν δεῖ αὐτοὶ οἱ αἰῶνες νά γεννιοῦνται. Γιατί οἱ ἀνθρώποι δέν διαφέρουν, δέν ὑπάρχουν κἂν, παρὰ μόνο διὰ τῶν ἔργων τους. Ὅπως τό ξόανο πού γεννήθηκε ἀπὸ ἓνα δέντρο, μόνο τά ἔργα φέρουν τὴν ἀπόδειξη ὅτι, στό πέρασμα τῶν αἰῶνων, κάτι συνέβη πραγματικά ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους».

Αὐτὴ ἡ ἀπόρριψη, ὑψηλόφρων καί ἐμφανῶς ἀπαισιόδοξη, προσεγγίζει (ὁ Κλώντ Λεβί-Στρώς τό ἔλεγε στό τέλος τῶν Θλιμμένων Τροπικῶν) τὸν βουδισμό. Λοιπόν! Στό σημεῖο αὐτό ὁ δάσκαλος δέν ἔχει ἀλλάξει σχεδόν καθόλου.

— Ὁ βουδισμὸς δέν μέ γοητεύει πιά τόσο. Στὴν Ἰαπωνία εἶχα τὴ δυνατότητα νά καταλάβω πὼς ἔγινε ἓνα μεγάλο πολιτικὸ κόμμα πού ἀνακατῶνεται στίς δημόσιες ὑποθέσεις. Θά προσανατολιζόμουν περισσότερο πρὸς τὸν σιντοισμό, πού δέν χαράζει διαχωριστικὰ ὄρια οὔτε ἀνάμεσα στό φυτικὸ καί τό ζωικὸ οὔτε ἀνάμεσα στό ἀνθρώπινο καί τό ζωικὸ· γιά τὸν ὁποῖο ἡ ἀνθὴνη μορφή μπορεῖ νά εἶναι τό ὄριο τῆς τελειότητας...

- 'Από πού καταλήξατε σ' αυτόν τόν άσιατικό τροπισμό;
  - Είναι άσιατικός; Ναι, τόν βρισκουμε στην "Απω Ανατολή, αλλά δέν πρόκειται για μιά ιδιαίτερότητα. Τό ίδιο πράγμα μπορούμε παραδείγματος χάριν νά διαβάσουμε στους Στωικούς.
- Καί επί του πεδίου, στους 'Ινδιάνους, συναντήσατε αυτό τό είδος φιλοσοφικής ήθικης;
  - 'Ω, επί του πεδίου αντιμετωπίζει κανείς ανθρώπινα κυρίως προβλήματα· δέν διακρίνει καθόλου τέτοια ζητήματα.
- Διαβάζοντάς σας θά 'λεγε κανείς πώς έχετε δύο όπτικές γωνίες, όπως ό φωτογράφος πού πλησιάζει τό φακό του στίς κοντινές λήψεις για τήν άνάλυση καί τόν άπομακρύνει στίς πανοραμικές για τή γενική εικόνα.
  - Μάλλον έναν τηλεφακό έχω, μ' ένα μικροσκόπιο στή μίαν άκρη κι ένα τηλεσκόπιο στήν άλλη. Για νά βλέπω τούς μικροοργανισμούς, τά άτομα καί τούς πλανήτες.
- Αυτό δέν ταιριάζει καθόλου σ' έναν ούμανιστή!
  - Δέν θεωρώ πώς είμαι ούμανιστής! Μέ διαπερνά ένα είδος έσχατης ήθικης παραδοχής ότι «τίποτε δέν είναι». Φυσικά για νά ζήσεις πρέπει νά κάνεις σάν τά πράγματα νά είχαν κάποιο νόημα· είναι μιά πρόσκαιρη ήθικη για τή ζωή, αλλά μιά ήθικη δεύτερης σειρας.
- Τώρα καταλαβαίνω καλύτερα εκείνους πού σάς επιτέθηκαν τόν Μάη του '68 έπειδή, όπως έλεγαν, καταστρέφατε τό νόημα!
  - Τό σφάλμα ήταν πώς δέν είδα ότι, άν από φιλοσοφική άποψη τούς έκλεβα τό νόημα, από ανθρωπολογική άποψη τούς έδινά πολύ περισσότερα νοήματα...
- Κι εκείνη ή παλιά υπόθεση, πού έλεγαν πώς καταστρέφατε τήν ιστορία;
  - Ανάγνωση τής ιστορίας για μένα σημαίνει ανάγνωση τής έθνογραφίας· αυτό είναι όλο. Καί ή έθνολογική σκέψη μάς κάνει νά βλέπουμε τά πράγματα από ευρεία όπτική γωνία, όπως λέγατε προηγουμένως.
- Αυτή τήν έσχατη ήθικη παραδοχή τή σκέπτεσθε συχνά;
  - Κάπου κάπου μόνον. Δέν τήν όνειρεύομαι στήν καθημερινή μου ζωή. "Όμως κάποιες στιγμές μέ πλημμυρίζει μέ αίφνίδιες ριπές, πού τίς θεωρώ σωτήριες.
- Αυτό συνέβαινε άνέκαθεν;
  - "Όχι! "Όταν, επί δέκα χρόνια, ασχολιόμουν μέ τήν πολιτική, πίστενα σ' αυτήν...
- Καί τί είναι αυτό πού σάς άπογοήτευσε;
  - 'Η έθνολογική προοπτική.

Σίγουρα όχι· δέν αλλάζει καθόλου. Κι ωστόσο, χαμογελά έπιπλέον. Σαφνικά μου 'ρχεται νά του κάνω μιά άνόητη έρώτηση.

- 'Υπάρχουν πράγματα πού σάς ένοχλούν στή ζωή;

'Η άπάντηση εκτοξεύεται άμέσως.

- Τό γράψιμο! Είναι λιγότερο άνιαρό άπ' τό νά μήν κάνεις τίποτε· αλλά δέν είναι κι ευχάριστο. Είναι μιά εργασία έξουθενωτική. Σκοτώνει...
- Πηγαίνετε στόν κινηματογράφο;
  - Δέν πάω πιά, έχω γίνει λίγο κλειστοφοβικός... 'Αλλά ή εκτίμηση πού τρέφω για τόν κινηματογράφο ίκανοποιείται εύρέως από τή μικρή όθόνη, όπου μπορώ νά βλέπω τά τελευταία έργα του Μιζογκούσι, τίς ταινίες του Χίτοκοκ...
- Παράξενο... Στό τέλος του βιβλίου σας άφηγείστε τήν ώραία ιστορία για τούς 'Ινδιάνους καλλιτέχνες πού αυτοκτονούν,

όταν άποτυγχάνουν οι ύπεροχοι μηχανισμοί πού κατασκευάζουν για νά μαγέψουν τό κοινό τους καί νά αναπαραστήσουν τό ύπερφυσικό. 'Έτσι κι άλλώς θά τούς θανάτωναν, γιατί δέν είναι άνεκτή ή άποτυχία αυτής τής τέχνης. Γιατί σās ευχαριστεί τόσο αυτό τό παράδειγμα;

— Τό έβρισκα νόστιμο· έπρεπε νά τό άφηγηθώ. Στους 'Ινδιάνους συναντούμε επίσης τήν, πολύ γνωστή σέ μάς, μυθολογία για τόν καταραμένο καί τρελό καλλιτέχνη.

— 'Υπάρχει μέσα σας ένας κρυμμένος καλλιτέχνης — δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία.....

— Μάλλον ένας «ματαιωμένος» καλλιτέχνης, θά 'λεγα. Σίγουρα επιθυμούσα πολύ περισσότερο νά ζωγραφίζω παρά νά γράφω. 'Αλλά ό πατέρας μου ζωγράφιζε πορτρέτα· έτσι κατάλαβα πώς πρόκειται για έπάγγελμα τής πείνας... 'Εχω ζωγραφίσει πολύ κι εγώ... Στά νιάτα μου δοκίμασα νά κάνω τά πάντα. 'Ακόμη καί κινηματογραφικά σενάρια!

'Έτσι περιγράφει τόν εαυτό του, ένα «παλιόπαιδο» 85 χρόνων πού βαριέται νά γράφει επιπόλαια «κολάζ». Είθε όλοι οι θεοί από όποιοδήποτε άνθεον νά μάς πρόσφεραν τέτοια «επιπόλαια παλιόπαιδα», όπως αυτός ό ζωντανός έθνικός θησαυρός... Βλέποντας 'Ακούγοντας Διαβάζοντας: τέτοια βιβλία πού νά γητεύουν τό πνεύμα καί να τό άσκούν, πού τό έξημερώνουν καί νά τό κατακτούν μέ μιά ποιότητα εξαιρετική άνάμεσα στους Γάλλους διανοούμενους, βιβλία μέ μιά λεπτεπίλεπτη χάρη, σπανίζουν.

Είπα ότι τό βιβλίο αυτό τό διαπερνά μιά διαύγεια γραφής καί τόνοι άπαράμιλλοι, αλλά πάντα συγκρατημένοι, τόνοι πού ξεσπούν κάθε τόσο σάν μαύρο σύννεφο καταιγίδας σέ έναν ούρανό του Πουσέν;

Μετάφραση: Μαριάννα Δήτσα,
Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου

Φωνήεντα

Α σκοτεινό, Ε λευκό, άλικο Ι, πράσινο U, κυανό Ο: φωνήεντα
μιά μέρα θά μαρτυρήσω τίς λανθάνουσες άρχές σας.
Α, μαύρε σφιγκτήρα του κορμού μύγες άστραφτερές καπλαντισμένε,
πού γύρω σέ κατάσκληρες δουίζουν δυσωδίες,

κόλλοι σκιᾶς. Ε, λευκές άγνότητες από σκηνώματα κι άτμούς
άγέρωχου λόγγες παγετώνα, κάτασπροι βασιλείς και λευκανθέμου ρίγη.
Ι, πορφύρες, ραντισμένο αίμα, χάχανα από χείλη
όμορφα μέσ στην όργή τους ή όταν μεθούν για νά μετανοήσουν.

U, του καιρού γυρίσματα, σκίρτημα θεϊο τής πράσινης θάλασσας,
γαλήνη του λειμώνος βοσκήματα σπαρμένου, γαλήνη των ρυτίδων
πού τίς χαράζει ή άλχημεία σέ μέτωπα πλατιά συλλογισμένα.

Ο, ύψιστη σάλπιγγα τής Κρίσεως ανάμεστη άκατανόητες στριγγλιές
σιωπές από Κόσμους και από Άγγέλους βελονισμένες,
Ο, τό Ώμέγα των Ματιών της μενεξελιά άναλαμπή.

Άρθουρος Ρεμπώ

Η λέξη, 1991, τ. 106, σ. 769.
Μετάφρ.: Μ.Ζ. Κοπιδάκης.

‘Ο ένδουσιασμός τής γυχῆς κι εκείνος τής τέχνης...

CLAUDE LÉVI-STRAUSS, REGARDER ÉCOUTER LIRE

τῆς Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου

Με μιά φωτιά νά σιγοκαίει μέσα του, ό μεγαλύτερος σήμερα
έν ζωή άνθρωπολόγος συναντιέται με τήν άγαπημένη του μα-
θήτρια Κατρίν Κλεμάν, τή συγγραφέα πού, ανάμεσα σέ άλ-
λα, μᾶς έχει χαρίσει ένα θαυμάσιο βιβλίο για τόν δάσκαλο,
άλλά και όρισμένα από τά πιό αντιπροσωπευτικά δείγματα
γυναικείας λογοτεχνίας των τελευταίων δεκαετιών του αιώνα
μας.¹

Η συζήτησή τους, με τίτλο «Μαθήματα εφαρμοσμένου στρου-
κτουραλισμού», που δημοσιεύεται μεταφρασμένη στον Πολί-
τη, άποτελεί τό εισαγωγικό κείμενο του τεύχους 311 (Ιούνιος
1993) του περιοδικού *Magazine littéraire*, πού ήταν άφιερωμέ-
νο² στό τελευταίο βιβλίο του Κλώντ Λεβί-Στρως με τίτλο *Re-
garder Ecouter Lire* των εκδόσεων PLON (Παρίσι 1993).³

‘Ο Λεβί-Στρως. Δέν ήσυχάζει ποτέ. Πάνω από εξήντα χρό-
νια τώρα δημοσιεύει, διδάσκει, ταξιδεύει. Τό ένα βιβλίο του
μετά τό άλλο γίνονται best-sellers. Είναι ό άνθρωπος πού άπο-
κλήθηκε —όχι άδίκως— από τούς πιστούς του (γιατί έχει δη-

1. Catherine Clément, *Lévi-Strauss ou la structure et le mahlour*, Πα-
ρίσι 1970. Πρδβλ., όμως, και τή μυθιστορηματική της παραγωγή (πα-
ράλληλη με ψυχαναλυτικές επιδόσεις), με προεξάρχουσα τήν ύπέροχη
Χιουρέμ.

2. Στο άφιέρωμα με γενικό τίτλο «Claude Lévi-Strauss, Αισθητική
και στρουκτουραλισμός» (*Magazine littéraire*, ό.π., σ. 14-65), εκτός από
ένα σύντομο χρονολόγιο για τή ζωή, τήν επιστημονική δραστηριότη-
τα, τή βασική βιβλιογραφία και τήν έργογραφία του Λεβί-Στρως (όλα

μιουργήσει και πιστούς) «έθνικό κεφάλαιο της Γαλλίας». Άς τό σκεφτούμε λίγο — αφήνοντας προς στιγμήν κατά μέρος τις ένδοχόμενες αναστολές που δημιουργούν οι τίτλοι τιμής, που, μεγαλόστομοι και μεγαλόπρεποι καθώς είναι, δέν παύουν ωστόσο να διατηρούν ένα στοιχείο αυθορμητισμού, τό οποίο υπερβαίνει τις επίσημες τελετές και παρασημοφορήσεις. Τί μπορεί νά έχει κάνει ή τί μπορεί νά σημαίνει κάποιος ή κάποια γιά νά αποκληθεί έτσι; Κι άς μή σπεύσουμε νά αντιτιξουμε όλα τά όνόματα που άπόλαυσαν παρόμοιους τίτλους. «Έθνικό κεφάλαιο» σημαίνει κάτι σαν Έθνική Τράπεζα, σαν Έθνικό Ταμείο όπου φυλάσσονται τά μέτρα και τά σταθμά και ό χρυσός που μετρά τόν πραγματικό πλούτο μιάς χώρας. Αυτό φαίνεται να είναι σήμερα ό Λεβί-Στρώς γιά τούς Γάλλους. Δέν ξέρω αν τού άρέσει ένας τέτοιος τίτλος. Υποθέτω πώς όχι. Πάντως γιά μās (γιά όλους έμās που, μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο και γιά τόν έναν ή τόν άλλο ή γιά κάποιον τρίτο λόγο, ύπηρεξε δάσκαλος μας) είναι *άνθρωπολογικό κεφάλαιο*.

Ένα «κεφάλαιο», βέβαια, μέ κάπως παράξενη συμπεριφορά. Δέν άποταμιεύει, άλλα έκταμιεύει συνεχώς. Αναεπενδύεται, πληρώνει φόρους και ταμεία, έπισχύνει ίδρύματα και άτομα. Αναζητά νέες άγορές, δέν σπαταλά τά κέρδη ούτε τά δανείζει τοκογλυφικά. Δέν αλλάζει έξοπλισμό· χρησιμοποιεί τά δοκιμασμένα παλιά έργαλεία και δαμάζει τήν ύλη του μέ τή γνώση και τό σεβασμό που μόνον ό χειροτέχνης μπορεί νά άφιερώνει στο άντικείμενό του. Ένα «κεφάλαιο πολιτισμικό», όμως, που πετυχαίνει πάντα νά προβληματίζει — ίσως έπειδή προκαλεί τόν άκαδημαϊκό και τόν κοινωνικό μας έφησυχασμό — εκείνη τή σύνθεση και τό μετρημένο πάθος που διαθέτουν οι καλοί μάστορες κι οι καλοί δάσκαλοι. Λόγου χάρη, μās προβληματίσε τό 1988 ταξιδεύοντας (γιά πέμπτη φορά — κάτι σημαίνει αυτό) στην Ίαπωνία· μās προβληματίσε άκόμη και μέ τό Έκ τού σύγγενυς και έκ τού μακρόθεν (τίς συζητήσεις μέ τόν Ντιντιέ Έριμπόν, που δημοσιεύθηκαν τήν ίδια χρονιά,⁴ μακρινό άπόηχο τών παλαιών εκείνων Συζητήσεων του μέ τόν Ζώρζ Σαρμπόνι, 1961⁵). Και τώρα μās αϊφνιδιάζει πάλι ό όγδονταπεντάχρονος μέντωρ, προκαλώντας μας μέ τούτο τό τελευταίο του διβλίο-μνημόνιο γιά τά γινόμενα, προοίμιο γιά τά προσερχόμενα.

Ό Κλώντ Λεβί-Στρώς. Ό άνθρωπολόγος που όδήγησε τόν (τόσο δικό μας και τόσο ξένο σέ μās) κόσμο, τόν κόσμο τού εύρωπαϊκού όρθολογισμού και έπιστημονισμού νά καταλάβει τή λογική μιάς διαφορετικής σκέψης, τά μονοπάτια τής όποιας χάραξε προσεκτικά διδάσκοντάς μας πώς δέν πρόκειται γιά σκέψη τών «άλλων» άλλα γιά «άλλιώτικη σκέψη». Σκέψη σαν άγριολούλουδο, σκέψη μή έξημερωμένη, πρωτόγονη, μή έξορθολογισμένη· άλλα, ωστόσο, λογική και έλλογη σκέψη, άφου μπορεί νά χαρακτηρίζει τούς άνθρώπους παντού και όπουδήποτε, όποτεδήποτε και πάντα. Κι αυτός (ό άνάδοχος τής άγριας

σκέψης, τού «άγριοπανσέ»⁶ όπως τήν χαριτολόγησε βαπτίζοντας τήν και άποδομώντας τήν έν ταυτώ) μās ξενάγησε σταθερά, πριν άπό τήν άποδόμηση, στον μυστηριώδη κόσμο τής όδόμησης: στον μή έξημερωμένο τρόπο νά καθίσταται εύληπτο σύνολο ό κατακερατισμένος κόσμος, τόν τρόπο που συγχωνεύει τό «φυσικό» και τό «πολιτισμένο» σέ άδιάσπαστα κρόματα· τόν τρόπο μέ τόν όποίο ή φύση και ό πολιτισμός δομούνται και άποδομούνται, γιά νά άναδομηθούν κατ' άναλογίαν σέ νοητά και χειραγωγήσιμα «κείμενα»: τούς μύθους, δηλαδή τόν πρωτόγονο (όμως, σ' ένα βαθμό, και τόν έπιστημονικό) τρόπο έρμηνείας τού σύμπαντος τών άνθρώπων.

Ίδού λοιπόν ό άνθρωπολόγος που (οφείλουμε νά τό θυμόμαστε) δέν δίτασε νά διεκδικήσει τόν προσωπικό του πολιτισμικό ήρωα: τόν Ίνδιάνο τού μύθου, που, όταν έφτασε στην άκρη του κόσμου, άπογοητευμένος άπ' όσα είδε και άπ' όσα γνώρισε, «στάθηκε εκεί θρηνώντας· ίκετεύοντας και άναστενάζοντας».⁷

Ίδού και τό REGARDER ECOUTER LIRE. Έτσι άπλώς τρία άπαρέμφατα, μέ κεφαλαιογράμματα γραφή, δίχως στίξη να τά χωρίζει ή νά τά ένώνει: ΒΛΕΠΟΝΤΑΣ ΑΚΟΥΓΟΝΤΑΣ ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ, ή 'Οράν Άκούειν Άναγιγνώσκειν, ή 'Οραση Άκοή Άνάγνωση (θά προτιμούσα τήν τροπική μετάφραση τού τίτλου, όμως δέν είναι αυτό τό πρόβλημα που πρέπει νά τά άπασχολεί). Βλέποντας Άκούγοντας Διαβάζοντας. Ό τίτλος θυμίζει τό στερεότυπο τών τριών πιθήκων και, κατά κάποιον τρόπο, είναι ή συμμετρική του άντιστροφή: αντί τρία πανομοιότυπα ύποκείμενα, ένα πολύπλοκο ύποκείμενο· τά μή βλέπεις, μήν άκούς άντιστρέφονται σέ: νά βλέπεις, νά άκούς, τό νά μιλάς μετατρέπεται σέ νά γράφεις και νά διαβάξεις, ένω οι άπαγορευτικές προστακτικές γίνονται τροπικά άπαρέμφατα. Άπαρέμφατα που άπλώς μās εισάγουν στον προσωπικό κόσμο τού συγγραφέα. Τό είδος βέβαια τού διβλίου θυμίζει έμμέσως δημοσιογραφικές έρωτήσεις σέ συνεντεύξεις μέ διασημότητες: τί διαβάσετε, τί βλέπετε, τί άκούτε; Κι έννοείται: τί διβλία ή ποιούς συγγραφείς άγαπάτε ή προτιμάτε, τί είδους τέχνη ή ποιού καλλιτέχνης σάς άρέσουν, τί μουσική άκούτε· ποιές είναι, μέ άλλα λόγια, οι προτιμήσεις σας σέ θέματα κουλτούρας. Στην προκειμένη περίπτωση ό έρωτώμενος είναι έπώνυμος, άλλα και παρών. Είναι ό αυτο(βιο)γράφος άφηγητής (ωστόσο τό α' πρόσωπο σχεδόν άπουσιάζει στην αφήγηση), και άρα ή έρώτηση μπορεί νά άπαντηθεί δίχως νά χρειάζεται καν νά τεθεί: από τούς ζωγράφους προτιμά τόν Πουσέν, τόν Σαρντέν, τόν Ένγκω· από τούς συνθέτες τόν Ραμό, τόν Ραβέλ, τόν Βάγκνερ· από τούς συγγραφείς τόν Προύστ, από τούς ποιητές τόν Ρεμπώ.

Όμως ή άπάντηση είναι έλλιπής. Γιά όποιον ήθελε νά πιστέψει πώς μέ τέτοιου είδους έρωτήσεις και — κυρίως — σέ τέτοιου είδους άπαντήσεις βρίσκει τό μαγικό κλειδί που τ' άνοίγει

συνταγμένα από τόν Marcel Hénaff), καθώς και όρισμένα άποσπάσματα από δημοσιεύματά του και δύο άδημοσίευτα κείμενα που έχει γράψει γιά τήν ίαπωνική του έμπειρία, περιλαμβάρονται κείμενα τών Didier Eribon, Patrice Boulon, Gérard Legrand, Jean-Paul Morel, Alain Mérot, Philippe Beaussant, Claire Chevolet, Gérard Fontaine, Georges Aperghis, Alain Buisine, Jean-Paul Corsetti, Roger Kerpmf και Emmanuel Désveaux.

3. Σύντομη παρουσίαση τού διβλίου έγραψα στην έφημερίδα *Τό Βήμα τής Κυριακής* (19/9/1994), μέ τίτλο «Περιτλανήσεις: τό συναρπαστικό παραμύθι τού Κλώντ Λεβί-Στρώς».

4. Claude Lévi-Strauss, Didier Eribon, *De près et de loin. Suivi d' un entretien inédit "Deux ans après"*, Ed. Odile Jacob: Points, Παρίσι, Αύγουστος 1988 και Φεβρουάριος 1990.

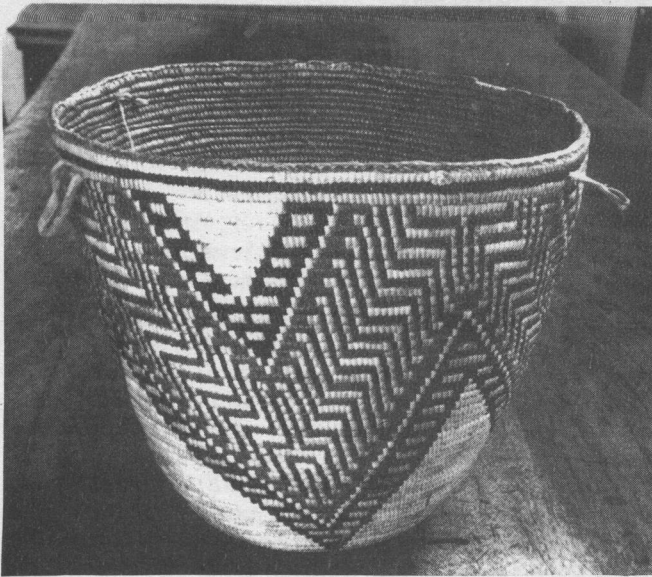
5. Georges Charbonnier, *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*, Plon-Jouillard, Παρίσι 1961.

6. Claude Lévi-Strauss, *La Pensée sauvage*, Ed. Plon, Παρίσι 1962.

"Pensée sauvage" είναι ό άγριοπανσέ — και ή άγρια σκέψη, βέβαια. Ό τίτλος έχει πολλαπλώς και παντοιοτρόπως σχολιαστεί και συζητηθεί. Βλ. στην έλληνική βιβλιογραφία τόν σχολιασμό τής Άλκης Κυριακίδου στην εισαγωγή της «Ό Claude Lévi-Strauss και τό έργο του» στην έλληνική έκδοση τής Άγριας σκέψης (σέ μετάφραση τής Εύας Καλπουρτζή), εκδόσεις Παπαζήσης, Άθήνα 1977.

7. Claude Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, ed. Plon, Παρίσι 1955, σ. 43: μεταφράζω από τά γαλλικά· πρβλ. σχετικά τό κείμενό μου μέ τίτλο «Η θλίψη τών Θλιβερών Τροπικών και ό βαθμός μηδέν τής άνθρωπολογικής γραφής (μέ άφορμή τήν έλληνική μετάφραση τών Θλιμμένων Τροπικών)», *Διαβάζω* 31, 1980, σ. 57-65.

Στήν έλληνική έκδοση μέ τίτλο *Θλιβεροί Τροπικοί* (εκδόσεις Χατζηνικολή, Άθήνα 1979), τό σχετικό παράθεμα βρίσκειται στή σ. 32.

Καλάθι (Πόμο, Καλιφόρνια): όταν πεθαίνει τό πνεῦμα τοῦ καλαθιοῦ, λένε οἱ Πόμο, μένει στή γῆ γιά τέσσερις μέρες καί μετά ἀνεβαίνει στόν οὐρανό

ὄλα, τά νέα εἶναι δυσάρεστα: ὁ Λεβί-Στρώς δεν εἶναι ἀπλή (ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει: τόσο ἀπλή) περίπτωση. Ὅχι μόνον ἐπειδή εἶναι ἀνθρωπολόγος, ἐνδεχομένως ὅμως, κατ' ἐξοχήν γι' αὐτό, τά διαβάσματα, τά θεάματα καί τά ἀκουσμάτα του εἶναι κάπως ἀλλιώςτικα. Λόγου χάρι, δίπλα στον Πουσέν εἶναι ἡ ἰνδιάνικη καλαθοπλεκτική, δίπλα σέ διάφορα ὄνοματα πού οἱ περισσότεροί μας ὑποθέτω ψάχνουμε τό λεξικό γιά νά τά ἐντοπίσουμε (ὁ Félibien; ὁ Chabanon;) οἱ μηχανισμοί τῶν σκηνηκῶν τῆς ὄπερας, οἱ καλλιτέχνες τῶν κοινωνιῶν χωρίς γραφή, τά κρόσια μιᾶς δερμάτινης περικνημίδας, ἕνα κεντημένο ἰνδιάνικο μοκασίνι, τά «Φωνήεντα» τοῦ Ρεμπώ, τά Φρακτάλ* τοῦ Μάντελμπροτ, ἕνα ἐστιγμένο πρόσωπο, ὁ Ντελακρουά, ἕνας μῦθος, μιᾶ ἱστορία, ἕνα ἀνέκδοτο, τό πινέλο τοῦ Καβανάμπε Κουοσάι ν' ἀποτυπώνει ἀνάλαφρα δυό πουλιά καθισμένα σ' ἕνα ἀνθισμένο κλωνάρι δαμασκηνιάς μέ τόν ἥλιο ν' ἀχνοφέγγει στό δάθος, ἕνα καλάθι μέ φράουλες.

Εἶτε, ὅμως, πρόκειται γιά τόν Πουσέν, γιά τόν Ἐνγκο ἢ τόν Κουοσάι, εἶτε γιά τόν Ραμώ, τόν Προύστ, τόν Ρεμπώ, εἶτε γιά τόν Σαμπανόν, τόν Φράντς Μπόας ἢ τόν Μισέλ Λερίς, εἶτε γιά μιᾶ καλαθοπλέκτρα ἢ ἕναν ἀγγειοπλάστη, εἶτε γιά τούς σκηνογράφους τῆς ὄπερας ἢ τούς σκηνοθέτες τῶν τελετουργιῶν, εἶτε γιά τίς Καντουδέο μαστόρισσες τοῦ τατουάζ ἢ γιά ἕναν ἀφηγητή ἢ ἕναν θεραπευτή σέ κάποιαν ἀπόμακρη κοινωνία τῶν Τροπικῶν ἢ τοῦ Ἀρκτικού ἢ στήν καρδιά τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου, τό ζητούμενο εἶναι ἡ κατανόηση τῆς δημιουργικότητάς. Τῆς σχέσης δηλαδή ἐκείνης πού εἶναι ταυτοχρόνως κοινωνική χρήση καί πολιτισμική ὑπεραξία, ἀφοῦ ἐπιτρέπει στά κάθε εἶδους δη-

* fractales = μορφοκλάσματα, αὐτομοιότητα, Μαθηματική ἔννοια γιά νά χαρακτηριστοῦν ἐξαιρετικά πολὺπλοκες καμπύλες πού διατηροῦν τήν πολυπλοκότητά τους (δέν γίνονται ὁμαλές) ὅσο μικρό τμήμα τους κι ἂν ἀπομονώσει κανεῖς. Οἱ καμπύλες αὐτές γεμίζουν περιοχές τοῦ χώρου μέ τόσο μεγάλη πυκνότητα ὥστε εἶναι κάτι ἐνδιάμεσο μεταξύ συνηθισμένων μονοδιάστατων καμπυλῶν καί δυσδιάστατων ἐπιφανειῶν καί μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν μέ μιᾶ γενικευμένη κλασματική διάσταση. (Σ.τ.Μ.)

μιουργήματα νά υπερβαίνουν τοὺς δημιουργοὺς τους, νά διαφορογνῶνουν πολιτισμικές ἢ χρονικές δεσμεύσεις, νά γίνονται ἀντικείμενα κοινά, κοινωνικά, διστορικά, διαπολιτισμικά — ἴσως ἀκόμη καί ὑπερανθρώπινα. (Ὁ κίνδυνος νά παρεξηγηθεῖσθε εἶναι ἐνδεχόμενος — ἄς μὴν τό ἐπιχειρήσουμε.) Τά ἐπί μέρους παραδείγματα εἶναι οἰκεία καί ἀλλότρια, δικά μας καί ξένα, μακρινά καί κοντινά, ἀλλοτινά καί τωρινά, συμμετρικά καί ἀντίστροφα, παρόμοια καί διαφορετικά. Διαδέχονται τό ἕνα τό ἄλλο, ἐπιμένουν, παραλλάζουν, δίνουν διαφορετικές ὄψεις, ἐπιτρέπουν στό βλέμμα νά ἀπομακρύνεται καί πάλι νά πλησιάζει. Συνθέσεις, φουῆγες καί παραλλαγές πάνω στό ἴδιο θέμα, πού εἶναι ἕνα καί πολλά, πεπερασμένο καί ἀπειρο, ἀπαξ καί παντοτινό.

Στὴν πραγματικότητα ἡ ἀπάντηση τοῦ Λεβί-Στρώς εἶναι συνολική καί συνιστᾷ ἕναν μῦθο — ἀπό ἐκείνους μέ τίς πολλές ἐκδοχές καί τίς ἀκόμη περισσότερες παραλλαγές. Ἐναν μῦθο τοῦ «Παλαιοῦ Κόσμου», πού ἀπό μιᾶν ἄποψη εἶναι μιᾶ παράλληλη ἐκδοχή ἢ μιᾶ μεταλλαγή ἢ μιᾶ συμμετρική ἀντιστροφή μύθων τοῦ «Νέου Κόσμου». Μῦθο στόν ὁποῖο συντίθενται τά ἴδια τά γνωστά, τά μνημονευμένα καί ἐσωτερικευμένα στοιχεῖα σ' ἕνα σύστημα καινούργιο, ὅπου περισσότερη σημασία ἔχει ἡ σύνθεση, τό σύνολο, τό πλαίσιο ἀναφορᾶς καί ἡ δυνατότητα ἀνασυνθέσεων, παρά τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τό σύνολο διβλίο ἢ οἱ ἐπί μέρους σημασίες τους. Γι' αὐτό καί ἡ ἐπιμονή τοῦ μυθοπλάστη καί μυθολόγου συγγραφέα, ἐπιμονή πού μοιάζει μέ στερεότυπη ἐμμονή (κι ὅμως δέν εἶναι καθόλου) σέ κάποιους δημιουργοὺς πού ὄχι μόνον ἔκαναν ἀντικείμενό τους τὴ σύνθεση, ἀλλά καί ἀσχολήθηκαν μέ τὴ δόμηση πρακτικά (ὁ Πουσέν, ἕνας Χάιντα γλύπτης, ὁ Ρεμπώ) ἢ ἀναλυτικά (ὁ Ραμώ, ὁ Τλίνγκιτ ἀφηγητής, ὁ Ρουσό, ὁ Προύστ, ὁ Μάντελμπροτ). Ἀναζητᾷ τοὺς προδρόμους τοῦ στρουκτουραλισμοῦ; Ἐνδεχομένως.

Πάντως, τώρα πού ἡ μόδα τοῦ στρουκτουραλισμοῦ παρήλθε ὀριστικῶς καί ἀμετακλήτως (κι εὐτυχῶς — θά ἴλεγα ἀρκετοί, ἀνάμεσα τους καί ὁ ἴδιος), μποροῦμε πιά ν' ἀσχοληθοῦμε ἀπερίσπαστοι μέ τὴ στρουκτουραλιστική ἀνάλυση τοῦ πολιτισμοῦ ἢ καλύτερα τῶν πολιτισμῶν, δηλαδή τῶν συστημάτων μέ τά ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι σέ διάφορες κοινωνίες καί ἱστορικές συνθήκες ὀργανώνουν τόν ἢ τοὺς τρόπους ζωῆς τους· μέ δυό λόγια, τίς (ὕλικές καί συμβολικές) πρακτικές μέ τίς ὁποῖες ρυθμίζουν τίς σχέσεις τους μέ τοὺς ἀνθρώπους καί μέ τὴ φύση, τοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποῖους διαδίδουν, δηλαδή καταλαβαίνουν καί ἐξηγοῦν τὴ θέση τους στή φύση καί στόν πολιτισμό, στόν κόσμο τῆς φυσικῆς καί τῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας. Αὐτό τό παλαιό καί συνάμα καινούργιο διβλίο πού μᾶς ξεναγεῖ στόν κόσμο τῆς δόμησης, ὅπου οἱ πρώτες ὕλες εἶναι τά χρώματα, οἱ ἦχοι, οἱ λέξεις, τά ἀντικείμενα, στήν πραγματικότητα καταστρώνει μιᾶ ἀνθρωπολογία τῆς παράστασης καί τῆς ἀναπαράστασης. Γιατί, τό εἶπαμε ἤδη, ἂν σημεῖο ἀναφορᾶς εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στή φύση καί τόν πολιτισμό, οὐσιαστικά πρόκειται γιά τόν πολιτισμό ὡς σύστημα παραστάσεων καί ἀναπαράστασεων αὐτῆς τῆς πολὺτροπῆς καί ἑτερογενοῦς σχέσης, τόν πολιτισμό ὡς μετάφραση, ὡς μετασχηματισμό καί ὡς μεταγλώσσα γιά τὴν οἰκειοποιημένη (ὅμως καί ἀλλοτριωμένη) φύση. Λοιπόν ἡ πολιτισμένη φύση;

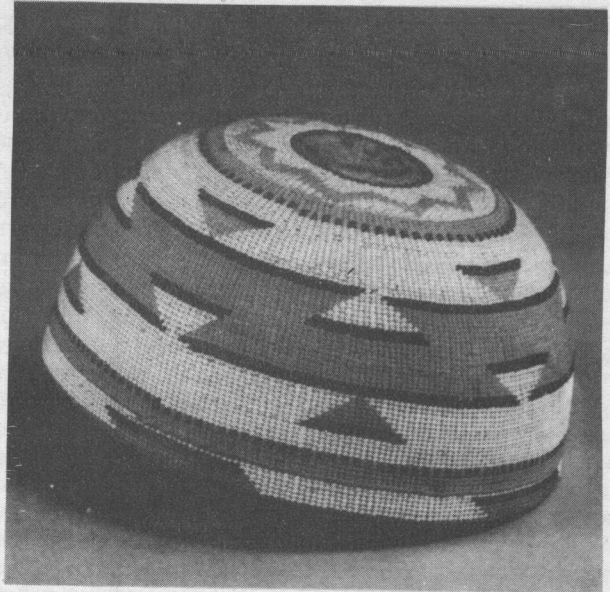
Ἄς προσέξουμε. Ὁ Λεβί-Στρώς διαλέγει (ἀνάμεσα σέ ἄλλους) ἕναν ζωγράφο πού ἦταν μάστορας στήν (ἀνα)παράσταση τῆς νεκρῆς φύσης· τόν Ἰωάννη Βαπτιστή Σαρντέν, πού δέν εἶχε ταξιδέψει πέρα ἀπὸ τό Φοντενμπλώ καί πού ζωγράφιζε ἐκεῖνα τά καλάθια μέ τίς φράουλες πού μᾶς ἄλλαξαν τόν τρόπο νά βλέπουμε τό ὅποιοδήποτε καλάθι μέ φράουλες τοῦ Ἰούνη. Ὅπως διαλέγει καί τόν ἄλλο μάστορα τῆς ἀναπαράστασης, τόν Καβανάμπε Κουοσάι, πού δίδασκε στοὺς μαθητές του νά

βλέπουν προσεκτικά τή φύση, νά τήν «οικειοποιούνται» γιά νά μποροῦν νά τήν τεχνουργοῦν ἐκ μνήμης, δίχως νά χρειάζεταιται κάθε φορά νά τήν ἀποτυπώσουν ἢ νά τή μιμηθοῦν. Ἐνώ τό βιβλίον του τελειώνεται μέ μίαν ἐλεγεία ἀφιερωμένη στόν πρωτόγονο κόσμο ἢ στήν πρωτόγονη ἀποψη γιά τά ἀνθρώπινα πράγματα, στήν ἄγρια σκέψη καί τή μετάλλαξη τῆς σέ τέχνη. Ἄς προσέξουμε λίγο ἀκόμη. Τό βλέμμα εἶναι ἀνθρωπολογικό: δέν κινεῖται ἀπό τό «τότε» στό «τώρα» κι ἀπό τό «ἐκεῖ» στό «ἐδῶ», οὔτε ἐπιχειρεῖ νά ἀντιστρέψει ἀπλοϊκά τή φορά τῆς γνωστῆς καί πεπατημένης γραμμικῆς ἀνάγνωσης τῆς (δυτικῆς) ἱστορίας πού ὀδηγεῖ δῆθεν ἀπό τό «πρωτόγονο» στό «ἀρχαῖο» κι ἀπό ἐκεῖ μέ ἀσφάλεια στό «μοντέρνο ἢ τό σύγχρονο»· κι οὔτε, βέβαια, ἀφήνεται νά δυθισθεῖ ἀλλοπαρμένο στά ἀρχέγονα βάθη τῆς «ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ». Ὅποια ἀναλυτική ἀξία κι ἂν ἔχει ἡ ἀπόρριψη τῆς ψευδοσυνέχειας, τῆς μονογραμμικότητος καί τοῦ αὐθαίρετου συγκριτισμοῦ, τά ἄμεσα ἐπακόλουθα τῆς (πού κατατίθενται ἐδῶ σέ λιγότερες ἀπό 160 ἀραιοτυπωμένες σελίδες καί μέ μιά πρακτική, σχεδόν ἐμπειρική καί βιωμένη, μορφή) δείχνουν πῶς μπορεῖ τελικά νά ὑπάρχει (καί) μιά ἀνθρωπολογική θεώρηση τῆς παράστασης, τῶν ἀντικειμένων, τῆς τέχνης, τῆς δημιουργίας. Θεώρηση ἀνθρωπολογική, πού δέν χρειάζεται, ὁμως, νά προσφεύγει ἀπλῶς σέ γραφικά ἢ ἐξωτερικά παραδείγματα οὔτε κἀν νά ἐπιχειρεῖ ρησικίνδυνους ἀκροβατισμούς στό χαλαρό νῆμα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας πού συνδέει τό παρελθόν μέ τό παρόν, τό ἄλλοῦ μέ τό ἐδῶ, γιά νά ἐντοπίσει δομικές σημασίες καί νά συντάξει κάποιον νόημα σχετικά μ' αὐτό πού ὀνομάζουμε πολιτισμό.

Καί κάτι περισσότερο, ὡστόσο. Μ' ἐκείνην τήν ἐξαιρετική ιδιότητα πού ἔχουν ὅλα τά μεγάλα ἔργα νά ταλαντεύονται ἀνάμεσα στήν ἀμφισημία καί τήν κυριολεξία, τό βιβλίον μοιάζει (κι ἄς μή φανεῖ ὑπερβολικό) μέ μανιφέστο μεταμοντερνισμοῦ σέ μιά περίοδο κατά τήν ὁποία ὁ μεταμοντερνισμός ἐμφανίζεται νά ἀκυρώνει τόν μεταστρουκτουραλισμό. Ἡ ἀταξία λοιπόν στή θέση μᾶς τάξης πού ἀντικατέστησε μίαν ἄλλη τάξη, Καθόλου. Ἀπλῶς ἓνας ἀποδομημένος στρουκτουραλισμός πού ἔχει ἀπεκδυθεῖ ὅλα τά φορμαλιστικά του στολίδια καί τετρίτια. Ἐνα μανιφέστο λοιπόν, λίγο ιδιόρρυθμο, ἀφοῦ, ἀντί νά περιγράφει, ἀναλύει καί ἀφηγεῖται· ἀντί νά κηρύττει, λέγει καί μυθολογεῖ. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη, ἓνα κείμενο πού ὡς δημόσια πράξη, γι' αὐτά πού λέγει καί γι' αὐτό πού εἶναι, δηλώνει πῶς τίποτε δέν εἶναι καινούργιο· πῶς ὅλα ἔχουν σημασία, πῶς ὅλα μοιάζουν κι ὅλα διαφέρουν. Πῶς, ἐν τέλει, ὅλα εἶναι ἀφήγησι· ὅλα εἶναι στοχαστική πράξη καί πράξη στοχασμοῦ.

Κι ὁ ἀνθρωπολόγος; Ὁ ἀνθρωπολόγος μπορεῖ νά στοχάζεται μέ τόν δικό του, τόν ιδιαίτερό του τρόπο. Ὅπως τοῦτος ὁ πρεσβύτερος ἀνθρωπολόγος πού «στέκεται ἐδῶ, ἐνθυμούμενος τί εἶδε, τί ἄκουσε, τί διάβασε. Καί [ἴσως] ἀναστενάζει...».

Στέκεται ἐδῶ, ἀπέναντί μας, μόνος καταμεσῆς στόν κόσμο, καί στοχάζεται ὅσα εἶδε, ὅσα ἄκουσε, ὅσα ἔμαθε. Δέν θρηνεῖ οὔτε ἰκετεύει. Στοχάζεται· τοῦ χρειάζοταν ἄραγε αὐτή ἡ γνώση; Ὡς ἄλλος (λίγο καθυστερημένος αὐτός) φωτοδότης ἥρωας, ὁ Λεβί-Στρῶς, πολιτισμικός ἥρωας τοῦ ἡμιφυλίου τῶν στρουκτουραλιστῶν τῆς φυλῆς τῶν ἀνθρωπολόγων τῆς ὁμοφυλίας τῶν διανοουμένων, μεταδίδει τή δική του φωτιά. Λυκανγές καί λυκόφως μαζί. Εἶναι πολύ νωρίς ἀκόμη ἢ μήπως εἶναι πιά ἀργά; Ὑπάρχει ἄραγε κάποιος νά δεχτεῖ τό δῶρο, ὑπάρχει λόγος σ' αὐτή τήν ἀνταλλαγή, παίζεται κάτι στή δοσοληψία; Καί ἡ πράξη ἔχει κοινωνική σημασία; Μᾶς χρειάζεται ἡ γνώση, ἡ μνήμη τελικά; Δέν μπορεῖ (καί δέν πρέπει) νά ὑπάρχουν πολλές ἀπαντήσεις σέ τέτοιον εἶδος ἐρωτήματα. Γιατί ἂν ἡ φωτιά, ἡ προμηθεῖς γνώση, ἀφορᾷ τόν ἀνθρώπινο κόσμο τῆς πολιτισμένης φύσης (ὅπως τουλάχιστον τόν ξέρουμε καί ὅπως μάθαμε νά τόν γνωρίζουμε, νά τόν ζοῦμε καί νά

Καλάθι-καπέλο (Καράκ, Καλιφόρνια)

τόν ἀλώνουμε), ἡ ἱστορία ἔχει ἐπίσης τή δύναμη νά ἀναφέρεται στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ἀρχή πού βρίσκεται σ' ἐκείνη τή μαγική στιγμή κατά τήν ὁποία ὁ ἀνθρώπος ἀδράχνει τή φωτιά τῆς γνώσης.

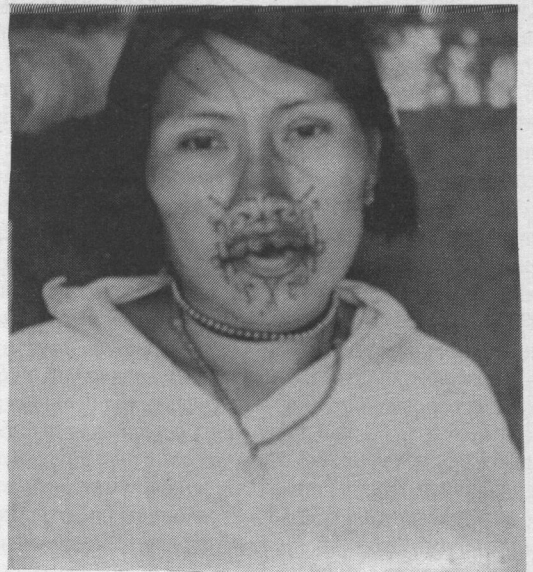
Στήν ἰνδιάνικη ἐκδοχή τοῦ μύθου γιά τόν φωτοδότη πολιτισμικό ἥρωα, ὁ ἀνθρώπος πρέπει νά σκαρφαλώσει σ' ἓνα ψηλό δέντρο γιά νά φτάσει τή φωτιά. Ἡ ἐκδοχή αὐτή τοῦ μύθου ἀποσόλησε τόν Λεβί-Στρῶς στόν τέταρτο τόμο τῶν *Μυθολογικῶν* του (1971), *Ὁ γυμνός ἀνθρώπος*.⁸ «Γυμνός ἀνθρώπος» εἶναι ἓνας ἀνθρώπινος ἢ στά ἀνθρώπινα μέτρα Προμηθεῖας, ἓνας Ἰνδιάνος Προμηθεῖας. Ὁ πολιτισμικός ἥρωας εἶναι πάντα φωτοδότης, παρά τίς δομικές διαφορές ἀνάμεσα στήν ἀρχαιοελληνική παραλλαγή καί στις νοτιοαμερικανικές καί τίς βορειοαμερικανικές παραλλαγές, παρά τίς σημασιολογικές διαφορές ἀνάμεσα στόν ἀρχαῖο Ἑλληνα φωτοδότη πού εἶναι ἓνας σοφός Τιτάνος, τόν Νοτιοαμερικανό Μπορορό, ἓναν γυμνό ἀνθρώπο πού σκαρφαλώνει πάνω στό δέντρο ἀπ' ὅπου παίρνει τή φωτιά γιά νά τή δώσει στους συναθρώπους του, καί τόν Βορειοαμερικανό Σάλις φωτοδότη, πού γδύνεται γιά νά μπορέσει νά ἀνεβεῖ στό δέντρο. Ἡ ἀνθρωπολογική ἀνάγνωση ἀναφέρεται ἐν προκειμένῳ στή διαφορούμενη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση καί τόν πολιτισμό: ὁ ἀνθρώπος ἀδράχνει τόν πολιτισμό ὡς φυσικό ὄν, δηλαδή ὡς κομμάτι τῆς φύσης; Ἡ: ἀδράχνει τόν πολιτισμό ὡς ἤδη πολιτισμικό ὄν, ἔχοντας δηλαδή ἤδη ἀποσπασθεῖ ἀπό τή φύση; Ἡ μήπως (τρίτη ἐκδοχή αὐτή) ὁ φωτοδότης, ὁ πολιτισμικός ἥρωας καί τελικά ὁ πολιτισμένος ἀνθρώπος εἶναι θεός;

Ἡ φωτιά: Μπίγκ Μπάνγκ, Ζωοδότις Δύναμις, Πῦρ τῆς Δημιουργίας, Φῶς τοῦ Κόσμου; Μπορεῖ ὅλα, μπορεῖ καί τίποτε. Ὅσο ἡ «φωτιά τῶν ἀνθρώπων» εἶναι μιά ἀλλιώτικη φωτιά· ἀμφίσημη καί πολύσημη ταυτοχρόνως, ἀφοῦ εἶναι ἀγαθό μακρινό καί κοντινό, ὑψηλό καί χειραγωγήσιμο, ἀπαγορευμένο καί χρήσιμο, ἐπικίνδυνο καί ἀναγκαῖο· ἀγαθό πού ἀποτελεῖ γιά τοὺς ἀνθρώπους τή σύννοψη τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ,

8. Claude Lévi-Strauss, *L'Homme nu (Mythologiques IV)*, ed. Plon, Παρίσι 1971.

του ὄσιου καὶ τοῦ ἀνόσιου, τοῦ καθαροῦ καὶ τῆς μίανσης, τῆς δημιουργίας καὶ τῆς καταστροφῆς, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ἀπὸ μίαν ἄλλη ἀποψη, ὡστόσο, ἡ «φωτιά» ἐμπεριέχει ὅλες τὶς βασικὲς ἀντιθέσεις καὶ ταξινομήσεις ποῦ δομοῦν τὸν πολιτισμὸ (τοὺς πολιτισμοὺς στὴν πραγματικότητα) ὡς σύστημα γνώσης, συμβολισμοῦ καὶ πράξης· ἀντιθέσεις ὅπως, λόγου χάρη, ὕγρό καὶ ξηρό, ἀέρας καὶ γῆ, περιέχον καὶ περιεχόμενο, πάνω καὶ κάτω, ἀσυνεχὲς καὶ συνεχές, φυσικὸ καὶ τεχνητό, ἄμορφο καὶ διαμορφωμένο, ὦμό καὶ ψημένο. Σ' αὐτὸ τὸ πῶ ταπεινὸ, πῶ ἀνθρώπινο καὶ καθημερινὸ, κοντολογίς πῶ πρακτικὸ ἐπίπεδο βρισκονται οἱ τέχνες τῆς φωτιάς: ἡ μαγειρική, ἡ κεραμική, ἡ μεταλλουργία. Τέχνες πρακτικὲς, στίς ὁποῖες, ὡστόσο, ἡ φωτιά ἐνεργεῖ ὡς συμβολικὸς καὶ ὑλικὸς καταλύτης, ἀφοῦ εἶναι ὁ διαμεσολαβητὴς ἀνάμεσα στὸ ἀκατέργαστο ὑλικὸ καὶ τὸ παραγόμενο ἔργο ἢ προϊόν. Ἡ ἑτερογένεια, ἡ διαδοχή ἢ ἡ συνέχεια καὶ ἡ ἀσυνέχεια τῶν μορφῶν μὲ τὶς ὁποῖες ἐμφανίζονται αὐτὲς οἱ τέχνες δὲν ἔχει τελικὰ παρά μόνον διαχρονικὴ καὶ διαπολιτισμικὴ σημασία. Ἄν, λόγου χάρη, γιὰ τρὺς προκολομβιανούς πολιτισμοὺς τῆς Ἀμερικῆς οἱ δύο βασικὲς πολιτισμικὲς πρακτικὲς εἶναι ἡ μαγειρική καὶ ἡ κεραμική (ἢ σὲ παραλλαγή ἢ καλαθοπλεκτική), οἱ εὐρωπαϊκοὶ πολιτισμοὶ ἐπιμένουν στὴ μαγειρική καὶ τὴ μεταλλουργία ὡς ἀνώτερη μορφή ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης μὲ τὴ χρῆση τῆς φωτιάς (ἡ κεραμική σ' αὐτὴ τῆ δεύτερη περίπτωση εἶναι μιά ἀπισχνασμένη καὶ ὑποδεέστερη μορφή τέχνης, ἐνῶ δέβαια στὴν εὐρωπαϊκὴ μυθολογία ὁ τσουκαλὰς ἢ κεραμέας εἶναι μιά ἀφηρωισμένη ἐκδοχή τοῦ δαιμονικοῦ καὶ δαιμόνιου τεχνίτη, τοῦ σιδερά, τοῦ μεταλλουργοῦ, δηλαδή τοῦ κατ' ἐξοχὴν μάστορα καὶ καλλιτέχνη). Γυμνὸς ἢ ἐνδεδυμένος, ὁ ἄνθρωπος γίνεται κάτοχος καὶ χρήστης τῆς φωτιάς, τῆς φωτιάς τοῦ πολιτισμοῦ· αὐτοῦ τοῦ διαφορούμενου καὶ ἀσαφοῦς ἀγαθοῦ ποῦ τὸν καθιστᾷ ἐν ταυτῷ ἄτομο ξεχωριστὸ καὶ ὄν κοινωτικὸ ποῦ παραγίει πολιτισμὸ, δηλαδή σχέσεις. Τὸ δέντρο τῆς φωτιάς εἶναι τελικὰ δέντρο τῆς γνώσης.

Βρισκόμαστε λοιπὸν (ἀπὸ ἓναν πλάγιον, εἶν' ἀλήθεια, δρόμον) ἀπέναντι στὸ τρίγωνον «ἀνθρωπος-φύση-πολιτισμὸς». Τρίγωνον μὲ τόσες ἐκδοχές καὶ σὲ τόσες παραλλαγές, ποῦ ἔχει ἀπασχολήσει κατ' ἐξοχὴν τὸν Λεβί-Στρώς στίς μακρόχρονες διὰ τῆς ἀνθρωπολογίας ἀναζητήσεις του στὴν ἀνθρωπολογία (καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ στρουκτουραλιστῆ κοινωνικοῦ ἐπιστήμονα, ἀλλὰ — καὶ κυρίως — ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ οὐμανιστῆ ἀνθρωπολόγου). Σταθερὸ σημεῖον ἀναφορᾶς στὸ ἔργο του, ἐμφανίζεται κατὰ κανὸνα ὡς μαθηματικὸ πρόβλημα (κι ἄς μοιάζει ἄλλοτε μὲ μαγικὸ σχῆμα κι ἄλλοτε πάλι μὲ ἀλχημιστικὸ, θρησκευτικὸ ἢ κοσμοθεωρητικὸ σύμβολον: ἀστὲρι τοῦ Δαυὶδ, σφραγίδα Σολομῶντος, γίν καὶ γιάν)· εἶναι ἐκεῖ μπροστά του, ὄχι σύμβολον προσηλυτισμοῦ ἢ δογματισμοῦ, ἀλλὰ πρόβλημα πρὸς λύση. Τέσσερις τόμοι τῶν *Μυθολογικῶν* ἀσχολοῦνται μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα: ἀπὸ τὴν οὐθερτούρα τὸς *Τὸ ὦμό καὶ τὸ ψημένο* (1964)⁹ στὸ *Ἀπὸ τὸ μέλι στίς στάχτες* (1966)¹⁰ καὶ ἀπὸ τὸ *Ἡ καταγωγή τῶν τρόπων στὸ τραπέζι* (1968)¹¹ ὡς τὸ *Ὁ γυμνὸς ἄνθρωπος* (1971). Ἐνῶ στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐπανέρχεται καὶ σὲ δύο πολὺ πρόσφατα βιβλία του, ποῦ θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ ἀποτελοῦν τὸν πέμπτον καὶ τὸν ἕκτον ἀντιστοίχως τόμον τῶν *Μυθολογικῶν* (*Ἡ ξηλιάρια ἀγγειοπλάστρια*, 1985,¹² καὶ *Ἱστορία Λυγκῶς*, 1991¹³). Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς μελέτες (καὶ δὲν πρόκειται νὰ ξεχάσουμε τὸ ἀριστοῦργημά του, τὶς *Στοιχειώδεις δομὲς τῆς συγγένειας*¹⁴, οὔτε δέβαια τὸ μικρὸ κομψοτέχνημα, τὸν *Δρόμον τῆς μάσκας*¹⁵), ὁ ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς τοῦ Λεβί-Στρώς ἐστιάζει στίς τρεῖς συνιστώσες: τὸν ἄνθρωπον, τὸν πολιτισμὸν, τὴ φύση, καὶ ζητᾷ νὰ ἀναλύσει (καὶ νὰ καταλάβει) τὶς σχέσεις ποῦ διαπλέκουν αὐτὲς τὶς συνιστώσες. Σχέσεις πολὺπλοκες καὶ πολυεπίπεδες. Σχέσεις ποῦ, κατὰ τὴν ἀποψή του, ἔχουν ἀπασχολήσει καὶ ἀπασχολοῦν ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς

Γυναίκα Καντουβέο (Ἀμαζονία) μὲ ἐστιγμένο πρόσωπον

καὶ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τόσο πρακτικὰ (δηλαδή καθημερινὰ) ὅσο καὶ ἀναλυτικὰ — ἐπειδὴ τί ἄλλο εἶναι ὁ κοσμοθεωρητικὸς, ὁ θρησκευτικὸς, ὁ φιλοσοφικὸς ἢ ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος γιὰ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα; Ἐδῶ, πάντως, στὸ τέλος τοῦ δρόμου, στὸ *Βλέποντας Ἀκούγοντας Διαβάζοντας*, ὅλη ἡ προηγούμενη ἐμπειρία καὶ γνώση μετασχηματίζεται (γι' ἄλλη μιά φορὰ) σὲ προσωπικὴ περιπέτεια τοῦ συγγραφέα στὸν κόσμον τῆς φωτιάς, ποῦ ἐνώνει τὸν ἄνθρωπον, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴ φύση. Ὁ πολιτισμικὸς ἥρωας Λεβί-Στρώς παρουσιάζει τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἐξάρτυση ποῦ χρόνια τώρα συγκέντρωνε γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀνέβει στὸ δέντρο τῆς φωτιάς.

Τὸ ταξίδι εἶχε ἀρχίσει στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα στὸ Παρίσι (τὸ ὅτι γεννήθηκε στίς Βρυξέλλες τὸ 1908 δὲν ἔχει καμία σημασία — δέκα μῆνων εἶχε ἤδη ἐπιστρέψει στὸ Παρίσι, στὸ 16ο Διαμέρισμα, ὅπου μένει καὶ σήμερα, «εἶναι μιά συνοικία ποῦ ἀγαποῦσα, ὅταν ἤμουν παιδί, γιατί εἶχε κρατήσει τὴ γραφικότητά της [...] Τώρα εἶναι μιά συνοικία ποῦ μ' ἐνοχλεῖ...»¹⁶). Στὴν πραγματικότητα ἡ πορεία τῆς ἀναζήτησης ξεκίνησε καταμεσῆς στὸν Ἀτλαντικὸν, ὅπου σηματοδότηκε ἀπὸ τὴν ἀπρόσμενη διασταύρωση τοῦ νεαροῦ ταξιδιώτη μὲ τὸν Ἀντρέ Μπρετόν,¹⁷ καὶ συνεχίστηκε, σύμφωνα μ' ἓνα ρευστὸ κι ὄχι καὶ τόσο ἀκαδημαϊκὸ εἶν' ἢ ἀλήθεια ἐθνογραφικὸ πρόγραμμα, στὸν Νέον Κό-

9. Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques I, Le Cru et le cuit*, Plon, Παρίσι 1964.

10. Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques II, Du Miel aux cendres*, Plon, Παρίσι 1967.

11. Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques III, L' Origine des manières de table*, Plon, Παρίσι 1968.

12. Claude Lévi-Strauss, *La Potière jalouse*, Plon, Παρίσι 1985.

13. Claude Lévi-Strauss, *Histoire de Lynx*, (Plon), Παρίσι 1991. (Ἡδὴ κυκλοφορεῖ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοσις τοῦ βιβλίου, μὲ τίτλον *Ὁ μύθος τοῦ Λύγκα*, σὲ μετάφραση Ἀννας Βόζιου, Γκοβόστης, Ἀθήνα 1993).

14. Claude Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*, PUF, Παρίσι 1949.

15. Claude Lévi-Strauss, *La Voie des masques*, Skira, Γενεύη 1975 καὶ Plon, Παρίσι 1978. (Βλ. καὶ ἑλληνικὴ ἐκδοσις τοῦ βιβλίου μὲ τίτλον *Ὁ δρόμος τῆς μάσκας*, σὲ μετάφραση Ρούλας Λεκανίδου-Βαθαλούκα, Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα 1981).

16. *De près et de loin*, ὁ.π., σ. 9-10.

Γυναίκες Καντουβέο (΄Αμαζονία) με έστιγμένο πρόσωπο

μο: στίς άπειλούμενες ζούγκλες τής Βραζιλίας και στην άπειλητική ζούγκλα τής Νέας ΄Υόρκης, στά δονερά ινδιάνικα μονοπάτια τών έξωτικών παραδείσων του ΄Αμαζονίου και στους σιωπηλούς διαδρόμους τών Μητροπολιτικών ΄Αρχείων για τήν (άσφαλή) καταγραφή τών ινδιάνικων πολιτισμών. ΄Ακολούθησε μιά έπιστροφή «μακράς διαρκείας» στή Γηραιά ΄Ηπειρο και στην άκομη γηραιότερη ΄Ανατολή και (έπιτέλους!) ό νόστος στή Γαλλία, άπ' όπου τόν καλεϊ κάθε τόσο ή αινιγματική ΄Ιαπωνία. Τό κέρδος: ένας πλούτος γνώσεων και ιδεών, όχι, όμως, και μιάς λεπτομερειακής έπιτόπιας μελέτης ένός συγκεκριμένου και άποκλειστικά «δικού του» πληθυσμού ή πολιτισμού· ό Λεβί-Στρών ποτέ δέν ύπήρξε ό τυπικός έπαγγελματίας έθνογράφος τής συστηματικής «έπιτόπιας έρευνας». «Δικοί του» ύπήρξαν ένδεχόμενος οί Μπορορό, οί Καντουβέο, οί Ναμπικβαρά (ίσως και οί Τουπί Καβαίμπ): ώστόσο, ούτε αυτός τούς έθνογράφησε συστηματικά.

΄Αν ό άκαδημαϊκός βίος του μεγαλύτερου σήμερα έν ζωή άνθρωπολόγου κλείνει τήν τεθλασμένη και ταραχώδη του πορεία κάπου εδώ, τό άλλο ταξίδι, τό ταξίδι του άνθρωπολόγου πού άκολούθησε πιστά τη ρουσαική όδηγία «άν θέλουμε νά γνωρίσουμε τόν έαυτό μας πρέπει νά στρέψουμε τό βλέμμα μας στους άλλους· πρέπει νά δοΐμε τίς διαφορές για νά καταλάδουμε τίς όμοιότητες», συνεχίζεται. Γιατί τό παρελθόν του Λεβί-Στρών, όπου συνάπτονται ή ζωή του έθνογραφοΐντος άνθρωπολόγου και αυτή του πολύτροπου κι άνήσυχου ταξιδιώτη, είναι ό βίος του και τό διός του.

Κι ώστόσο, μιά —έστω πρόχειρη— έπισήμανση τών όσων έχει κατά καιρούς έξομολογηθεί ή ύποστηρίζει για τόν έαυτό του τόν δείχνει νά επαναλαμβάνει, σχεδόν στερεότυπα, τήν άποψη ότι τό παρελθόν δέν μετρά γι' αυτόν· ότι ή προηγούμενη δουλειά του τόν άφήνει άδιάφορο· ότι δέν τόν ενδιαφέρει νά καταστρώσει τήν προσωπική του ιστορία κι ούτε νά επενδύσει στην προσωπικότητά του ή στίς άπόψεις και στίς αντίληψεις του: «...Δέν μου προκαλεί κανένα ενδιαφέρον ή έπιστροφή στο παρελθόν». «...Δέν άποδίδω και τόση σημασία στίς διαθέσεις μου». «... Η μνήμη μόν είναι διαλυτική και άυτοκαταστροφική. ΄Όσο αυτό είναι δυνατό, άφαιρώ τά στοιχεία τής προσωπικής και τής επαγγελματικής μου ζωής. Και δέν καταλήγω μετά στο νά ξανασυντάσσω τά γεγονότα». «... Η διάνοιά μου είναι νεολιθική |...| προχωρώ πρός ένα όριο πού συ-

νεχώ μετακινείται. ΄Ενδιαφέρει μόνον ή δουλειά τής στιγμής. Και πολύ γρήγορα έκμηδενίζεται. Ούτε έχω διάθεση ούτε αίσθάνομαι τήν άνάγκη νά διατηρήσω τά ίχνη». «...Μου λείπει έντελώς ή χάρη νά επανέρχομαι στο παρελθόν. Τό μόνο πού μετρά για μένα είναι ή δουλειά τής στιγμής· εκείνη πριν άπό πενήντα, είκοσι ή δέκα χρόνια ή άκόμη και ή δουλειά του χθές έχει θυθισθεί στην άδιαφορία. Μπορεί νά είναι δουλειά κάποιου άλλου. Δέν μου άνήκει πιά». Τά παραθέματα θά μπορούσαν εύκολα νά πολλαπλασιαστούν, άφού επαναλαμβάνονται εδώ και χρόνια συνεχώς. Τήν παραπάνω έπιχείρηση «άνάγνωσης» θά πρέπει νά συμπληρώσει και μιά καταγραφή τών συνεντεύξεων πού έχει δώσει κατά καιρούς. ΄Από δίπλα άς τοποθετηθούν και όλα εκείνα τά τμήματα τών μελετών τών όπου συναντούμε άναφορές σε προσωπικές έπιλογές και γούστα ή σε γεγονότα ή σχέσεις πού διαμόρφωσαν όχι μόνον τίς θεωρητικές και μεθοδολογικές του προδιαγραφές αλλά και τήν προσωπικότητά του (οί *Θλιμμένοι Τροπικοί* είναι ίσως εκείνο τό βιβλίο όπου ύπάρχουν οί περισσότερες άναφορές τέτοιου είδους). Τέλος, άς ολοκληρωθεί ή άπόπειρα μ' έναν έπιτίτλο: τή σταθερή άναφορά του μαθητευόμενου δασκάλου στον Δάσκαλο Ρουσό¹⁸: «Κάθε έθνολόγος γράφει τίς *Έξομολογήσεις του*».

΄Εξομολογήσεις; ΄Ας προσέξουμε. Γιατί αυτός πού δήλωσε σε κάθε εύκαιρία και μέ κάθε τρόπο πώς δέν τόν ενδιαφέρει ή ταυτότητα ή τό προσωπικό του πρόβλημα, είναι ό ίδιος πού κατέθετε ότι «ή έθνογραφική έμπειρία συνιστά μιά πειραματική διερεύνηση κάποιου πράγματος πού μās διαφεύγει· άν γνωρίζω πολύ καλά ποιός είμαι, ένδεχομένως δέν έχω άνάγκη νά πάω νά άναζητήσω τόν έαυτό μου σε έξωτικές περιπέτειες»,¹⁹ ό ίδιος πού διακηρύσσει ότι βρήκε τήν άπάντηση στην άνθρωπολογία ή, καλύτερα, στην άνθρωπολογική προσέγγιση, σ' αυτό τό άπομακρυσμένο κι άπόμακρο βλέμμα πού στρέφεται στο ΄Άλλο για νά προσεγγίσει τούς άλλους.²⁰ ΄Αποτέλεσμα: μιά προσωπική μυθολογία· ένας μυθικός λόγος· μιά νεολιθική διάνοηση. «Είμαι ένας συλλογέας ή καλύτερα ένας *bricoleur*». Συλλογέας πού μαζεύει φύρδην μίγδην μικροπράγματα, άλλα γυαλιστερά και έρεθιστικά στο μάτι και στο αυτί κι άλλα σκονισμένα πού άπαντούν μόνον στή λεπτή διαίσθηση· και μαζί έπιτηδειος μάστορας (τσαγκάρης, τσουκαλάς, κεντήστρος, παραμυθού, άφηγητής, ραψωδός, μεταλλουργός, καλλιερητής και τεχνίτης, ταξιδιώτης και περιπλανώμενος). Μάστορας τής περιπλάνησης μέ καθοδηγητή τόν Ρουσό, «... για τόν όποιο μπορώ νά πώ, όπως ό Νταλαμπέρ, πώς δέν μέ πείθει καθόλου, αλλά μέ (συγ)κινεί». ²¹ Τόν Ρουσό, για τόν όποιο ό θαυμασμός του είναι «πρωτ' άπ' όλα αισθητικός. Τί στύλ! Λέει μέ πέντε λέξεις όσα εγώ χρειάζομαι δεκαπέντε για νά τά πώ».²²

Τελικά φτάνουμε κοντά στην λύση του προβλήματος: ή περιπλάνηση (ή όποια περιπλάνηση έχει κάποια γενικότερη σημασία) άπό μιάν άλλη άποψη είναι περιπλάνηση στον κόσμο τής

17. ΄Ανταλλαγή τών σημειωμάτων έν πλώ, τόν Μάρτιο του 1941, ταξιδεύοντας πρός Νέο Κόσμο μέ τό «Capitaine Paul-Lemere». Βλ. περιγραφή στο *Tristes tropiques*, 1955, σ. 22-23. Τώρα, στο *Regarder Ecouter Lire* (σ. 139-146), δημοσιεύονται για πρώτη φορά τό σημείωμα πού ό Λεβί-Στρών είχε παραδώσει στον Breton και ή άπάντηση αυτού του δεύτερου.

18. Βλ., π.χ., «Rousseau fondateur de sciences de l' homme», στο *Anthropologie structurale deux*, Plon, Παρίσι 1973.

19. ΄Ο.π.

20. Θυμίζω ένδεικτικά: *Le Regard éloigné* (1983), *Paroles données* (1984), *De près et de loin* (1988, 1990), *Des Symboles et leurs doubles* (1989), *Regarder Ecouter Lire* (1993).

21. *De près et de loin*, ό.π., σ. 231.

22. ΄Ο.π.

αίσθητικῆς. Περιπλάνηση πέρα μακριά στο «ἄλλου» (ἡ ἀνθρωπολογία τὸ φέρνει κοντά μας, τὸ ἀναλύει, τὸ ἐρμηνεύει, τὸ διδάσκει, ἀλλὰ ὁ κόσμος του μένει πάντα ἐκεῖ). Κι ὡστόσο καὶ ὁ ἀνθρωπολόγος καὶ ἡ ἀνθρωπολογία ἦταν πάντα ἐδῶ (ἐδῶ, ὅπου —τὸ ξέρουμε πιά καλὰ καὶ δίχως αὐταπάτες— παράγεται καὶ ἡ «ἐπιστήμη» καὶ ἡ «αἴσθητικῆ»). «Μιά μεγάλη περιπέτεια | ὁ λόγος εἶναι περί ὀπερας | ... Μπαράρω σ' ἕνα πλοῖο πού μέ πάει σ' ἕναν κόσμο ἤχων | ἄς συμπληρώσουμε, μᾶς τὸ ἐπιτρέπει: σ' ἕναν κόσμο λέξεων, φωνηέντων, χρωμάτων, μύθων, σχημάτων, ἀντικειμένων... | μακριά, πέρα ἀπὸ τὰ γήινα πράγματα, ὅπως ὅταν θρῖσκειται κανεὶς καταμεσῆς στὸν ὠκεανό». ²³ Καταμεσῆς στὸν ὠκεανό; Περιέργο. Παρὰ τὰ μακριὰ του ταξίδια, μοιάζει νὰ πατοῦσε πάντα γερά στο πῶ σταθερὸ σημεῖο τοῦ γήινου κόσμου μας. Ἡ διαπίστωση, βέβαια, μοιάζει ὑπερβολικὴ γιὰ ἕναν ἐπιστήμονα πού ἀφέθηκε στὴ γοητεία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (κι ὅμως χαρακτηριστικῆ ἀντιανθρωπιστικῆ) πού ταξίδεψε στὰ μονοπάτια τοῦ κόσμου (κι ὅμως «μισοῦσε τὰ ταξίδια») πού διάβηκε ἀλώδητος τὴν περιπέτεια τῆς κυβερνητικῆς μαζεύοντας τοὺς καλύτεροὺς τῆς καρπούς (κι ὅμως χρεώθηκε τὶς ὑπερβολές τῆς κακέκτυπης ἐπανάληψης) πού ἔφαξε ἀπαντήσεις γιὰ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ ἀνθρωπιστικά προβλήματα στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες (γιὰ νὰ χαρακτηριστεῖ καθυστερημένος ἀπόγονος τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ τοῦ 18ου αἰώνα). Ὅμως καὶ πού ὁμολόγησε πῶς οὔτε γνωρίζει οὔτε καὶ τὸν ἐνδιαφέρει νὰ μάθει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, πού περιπλανήθηκε στὴ μυθολογία μὲ μόνο πραγματικὸ του ἐφόδιο τῆ νεολιθικῆ σκέψης, πού ἀναζητήσε στοὺς ἄλλους τὸν ἑαυτὸ του καὶ πού μᾶς πρόσφερε (δὲν πρέπει νὰ τὸ ξεχνοῦμε αὐτὸ) μερικὲς ἀπὸ τὶς ὠραιότερες σελίδες πού ἔχουν ποτὲ γραφεῖ γιὰ τὸν ἀνθρωπο καὶ γιὰ τὶς σχέσεις του μετ' τῆ φύσης. Συζητώντας σ' ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ *Ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἐκ τοῦ μακρόθεν* τὴν ἀποψηθεῖ ὅτι «...οἱ ἀνθρωποὶ μποροῦν νὰ κατασκευάσουν δημιουργήματα πού ἀξίζουν τὸ ἴδιο ἂν ὄχι περισσότερο ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τῆς φύσης», ὁ Λεβί-Στρὼς κατέληγε: «Ὁ ἀνθρωπὸς πρέπει νὰ πεισθεῖ ἀπὸ μόνος του πῶς κατέχει μιά μηδαμινὴ θέση στὴ δημιουργία, πῶς ὁ πλοῦτος τῆς δημιουργίας τὸν ξεπερνᾶ, καὶ πῶς καμία ἀπὸ τὶς αἰσθητικὲς ἀνακαλύψεις δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἐκεῖνες πού προσφέρουν ἕνα ὄρυκτό, ἕνα ἔντομο ἢ ἕνα λουλούδι. Ἔνα πουλί, ἕνας σαρβαβαῖος, μιά πεταλούδα μᾶς καλοῦν στὴν ἴδια πυρετώδη ἀπὸλαυση ὅπως αὐτὴ πού παίρνουμε ἀπὸ τὸν Τιντορέτο ἢ τὸν Ρέμπραντ: ἀλλὰ τὸ μάτι μας ἔχει χάσει τὴ δροσιά του, δὲν ξέρουμε πιά νὰ βλέπουμε». ²⁴ Δροσιά πού ξαναβρίσκει τὸ βλέμμα μας εὐθύς μόλις στραφεῖ ἄλλου.

Τὸ τελευταῖο βλέμμα τοῦ Λεβί-Στρὼς προσηλώνεται σ' ἕναν μῦθο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Ἰνδιάνων Χάιντα στὴν Ἀλάσκα γιὰ ἕναν νεαρὸ ἀρχηγὸ ἀπὸ τὰ νησιά Βασίλισσα Καρλότα πού χάνει τὴν ἀγαπημένη του γυναίκα.

Στὴν παραλλαγή τοῦ μύθου, ὅπως τὸν διηγοῦνται οἱ Τλίνγκιτ, ²⁵ ὁ νεαρὸς ἀρχηγὸς ἀγαποῦσε πολὺ τὴ γυναίκα του. Κάποτε αὐτὴ ἀρρώστησε καὶ παρ' ὄλες του τὶς φροντίδες καὶ περιποιήσεις πέθανε. Ὁ ἀντρας τῆς, ἀπαρηγόρητος ἀρχισε νὰ τρέχει δεξιά-ἀριστερά ψάχνοντας νὰ βρεῖ κάποιον γλύπτη πού θὰ μποροῦσε νὰ παραστήσει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς νεκρῆς ἀγαπημένης του. Μάταια. Στὸ χωριὸ τοῦ ἀρχηγοῦ κατοικοῦσε ἕνας φημισμένος γλύπτης. Μιά μέρα ὁ γλύπτης συνάντησε τὸν χῆρο καὶ τοῦ λέει: «Γυρνᾶς ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ καὶ δὲν βρίσκεις κανένα πού νὰ μπορεῖ νὰ φτιάξει μιά εἰκόνα τῆς γυναίκας σου; ἔτσι δὲν εἶναι; Ἐγὼ τὴν ἔδλεπα συχνά ὅταν περπατούσατε μαζί, ποτὲ, ὅμως, δὲν μοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλό νὰ μελετήσω τὸ πρόσωπό τῆς μῆπως καὶ

μιά μέρα θὰ θελήσεις νὰ τὴν ἀναπαραστήσεις. Ἄλλὰ, ἂν μοῦ τὸ ἐπιτρέψεις, θὰ τὸ προσπαθῶ». Ὁ γλύπτης πῆρε ἕνα κορμὸ τούγιας κι ἀρχισε τὴ δουλειά. Ὅταν τέλειωσε τὸ ἔργο του ἐντυσε τὸ ὁμοίωμα μὲ τὰ ρούχα τῆς πεθαμένης καὶ κάλεσε τὸν ἀντρα τῆς. Ἐκεῖνος πῆρε πανευτυχῆς τὸ ξόανο καὶ ρώτησε τὸν γλύπτη πόσα τοῦ χρωστοῦσε. «Ὅ, τι ἔχεις εὐχαρίστηση», ἀπάντησε αὐτός, «ὁμως ἦταν ἀπὸ συμπόνοια γιὰ σένα πού ἔκανα ὅ, τι ἔκανα, γι' αὐτὸ μὴ μοῦ δίνεις πολλὰ». Ὁ νεαρὸς ἀρχηγὸς τότε τοῦ χάρισε πλοῦτη, δούλους καὶ ἀγαθὰ.

Ἐνας καλλιτέχνης, σχολιάζει ὁ Λεβί-Στρὼς, τόσο φημισμένος πού οὔτε καν οἱ εὐγενεῖς νὰ μὴν τολμοῦν νὰ ζητήσουν τὶς ὑπηρεσίες του· ἕνας τεχνίτης πού πιστεύει πῶς, πρὶν ἀναλάβει νὰ φτιάξει μιά «προσωπογραφία», καλὸ εἶναι νὰ ἔχει μελετήσει τὴ φυσιογνωμία τοῦ προσώπου· ἕνας δημιουργὸς πού δὲν δέχεται νὰ παρακολουθοῦν τὴ δουλειά του· ἕνας καλλιτέχνης πού ἡ τιμὴ τῶν ἔργων του εἶναι ἀνυπολόγιστη καὶ πού ἀκριβῶς ἢ ὑψηλῆ ἀξία τῆς ποιότητάς τους τοῦ ἐπιτρέπει, κατὰ περίπτωση, νὰ ἀποδεικνύεται ἀνθρώπινος καὶ ἀνιδιοτελής. Μῆπως λοιπὸν ἔχουμε μπροστὰ μας τὸ ἰδανικὸ πορτρέτο ἐνὸς μεγάλου καλλιτέχνη; Ὁ μῦθος, ὡστόσο, συνεχίζει:

Ὁ νεαρὸς ἀρχηγὸς εἶχε τὸ ὁμοίωμα τῆς γυναίκας του σάν νὰ τ'αν ζωντανό. Μιά μέρα μάλιστα τοῦ φάνηκε πῶς κινήθηκε. Οἱ ἐπισκέπτες πού τὸ ἀντίκριζαν ἔμεναν θαμπωμένοι καὶ μαγεμένοι ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ ἄγαλμα ἔμοιαζε ὅλο καὶ περισσότερο μὲ ζωντανὴ γυναίκα. Πραγματικά, μετὰ ἀπὸ κάμποσο καιρὸ, τὸ ἄγαλμα ἀρχισε νὰ τριζεῖ σὰ νὰ ράγιζε τὸ ξύλο του. Τὸ σήκωσαν τότε καὶ βρήκαν ἀπὸ κάτω ἕνα δεντράκι πού ἔσπρωχνε νὰ βγεῖ ἔξω. Τὸ ἀψήσαν καὶ ψήλωσε καὶ μεγάλωσε κι ἔγινε πανέμορφο. (Γι' αὐτὸ σὲ τοῦτα τὰ μέρη οἱ τούγιας εἶναι τόσο ὠραῖες. Ὅταν μετὰ ἀπὸ πολὺ ψάξιμο βρῖσκει κανεὶς ἕνα ὠραῖο δέντρο, λέει: «Εἶναι ὁμορφο σάν τὸ μωρὸ τῆς γυναίκας τοῦ ἀρχηγοῦ».) Ὅσο γιὰ τὸ ὑπέροχο ξύλινο ἄγαλμα, δὲν κινήθηκε ποτὲ ξανά καὶ κανεὶς δὲν μίλησε πιά γι' αὐτὸ. Μόνον ὁ ἀρχηγὸς γνώριζε ἀπὸ τὰ ὄνειρά του ὅτι τὸ ὁμοίωμα τῆς γυναίκας του μιλοῦσε κι αὐτὸς καταλάβαινε ὅσα τοῦ ἔλεγε.

Ὁ μῦθος τῶν Τλίνγκιτ φτιάχνει τὴν τέχνη «αὐτόνομο βασίλειο: τὸ ἔργο ἐγκαθίσταται πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τὶς προθέσεις τοῦ κατασκευαστῆ του». ²⁶ Αὐτὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα πού ἐπιλέγει ὁ Κλώντ Λεβί-Στρὼς ὡς κατακλείδα τοῦ βιβλίου του κεφάλαιο XXIV, σ. 168-176: μόλις ἐφτάμισι σελίδες. Τὸ τελευταῖο ταξίδι του στοῦ χώρου τῆς αἰσθητικῆς, τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν συναισθημάτων κορυφώνεται μ' ἕναν ὕμνο στὰ ἀντικείμενα· ὄχι στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ στὰ ἔργα τους, πού ὑπάρχουν πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὶς προθέσεις τῶν δημιουργῶν τους. Ὅπως τὸ ξύλινο ἄγαλμα πού γέννησε ἕνα δέντρο, ἔτσι καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων ἀποτελοῦν ἀπόδειξη ὅτι στοῦ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, κάτι ἔχει πραγματικὰ συντελεστεῖ, «οἱ ἀνθρωποὶ δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τους» ὑποστηρίζει. Ὅστόσο, προσοχῆ· δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ ἀποθέωση τῆς φόρμας οὔτε γιὰ καθοσίωση τῆς τέχνης σάν αὐτὴν πού ἐπέβαλε ὁ Ντιντερό (πού δὲν τὸν συγκινεῖ καθόλου,

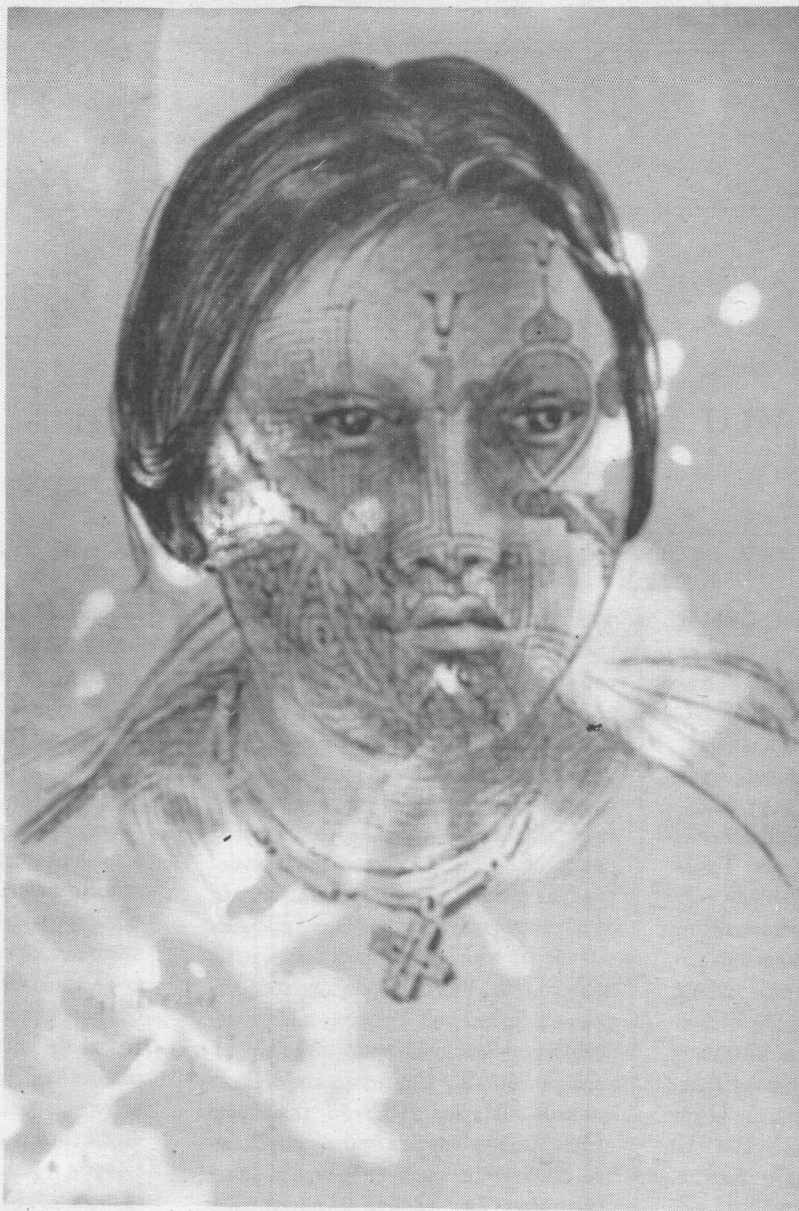
23. *Regarder Ecouter Lire*, σ. 116.

24. *De près et de loin*, ὁ.π., κεφ. «Τὸ περιεχόμενο τῆς ζωγραφικῆς», σ. 241.

25. *Regarder Ecouter Lire*, ὁ.π., σ. 173-175 (παραλλαγὴ τοῦ μύθου ἔχει δημοσιεύσει ὁ J.R. Swanton "Haida Texts" *Memoirs of the American Museum of Natural History* XIV, 1908, 457, 489 καὶ "Tlingit Myths and Texts", *Bulletin* 39, *Bureau of American Ethnology*, 1909, σ. 181-182.

26. *Regarder Ecouter Lire*, σ. 175.

Γυναίκα Καντουβέο (Άμαζονία) με έστιγμένο πρόσωπο (στίτσο του Boggiani: 1895)

έπειδή «διακατέχεται τόσο πολύ από τις ιδέες άλλων πού συχνά πιστεύει πώς είναι δικές του»²⁷) όταν έλεγε: «Υπάρχουν δύο είδη ένθουσιασμού, εκείνος τής ψυχής κι εκείνος του επαγγέλματος...».²⁸ Τό έπάγγελμα γίνεται τέχνη μόνον όταν μπορεί νά επιστρέφει στή φύση (όταν επιστρέφει γιά νά αναζητή τή φύση, όχι όταν προσπαθεί νά τήν απομνηθεί ή όταν άπλώς είναι φύσει). Τότε «έμπνυχώνεται και υπερνυφούται εις τούς αιώνας», πέρα και πάνω από τούς ανθρώπους — καταλήγει τό 1993 στό *Βλέποντας Άκούγοντας Διαβάζοντας* ό Λεβί-Στρως, πού τό δικό του επαγγελματικό άριστούργημα οί *Ολιμμένοι Τροπικοί* του 1955 έμπεριέχει τόν έντελή ένθουσιασμό τής ψυχής και τής τέχνης του άνθρωπολόγου.

Όμως τώρα ήλθε ή σειρά των *Ολιμμένων Τροπικών* νά μεταλλαγούν. Γίνονται όπερα: ό Γιώργος Άπεργης²⁹ συνθέτει τή μουσική, ή Κατρίν Κλεμάν γράφει τό λιμπρέτο. Πρωταγωνιστής είναι ό Άνθρωπολόγος και οί μελωδικές δομές των τραγουδιών των όπερατικών Ναμπικδαρα θά ξεχυθούν από τό

Στρασοδούργο (γενέτειρα των Στρως), πέρα και πάνω από τούς ανθρώπους, καταμεσής στον άκeanό ή στά ύψη τ' ουρανού, στην άπεραντοσύνη των αιώνων. Και οί άπανταχοϋ ίθαγενείς θά άντιφωνήσουν: «πάντα τόσο βαθιά μέσα μας και πάντα τόσο κοντά μας...».

27. Ο.π., σ. 78.

28. «Ό Ντιντερό έλεγε "Σέ κάθε μίμηση τής φύσης, ύπάρχει ή τεχνική και τό ήθος... Υπάρχουν δύο είδη ένθουσιασμού: ό ένθουσιασμός τής ψυχής κι εκείνος του επαγγέλματος"... Σήμερα δέν μ'ά ενδιαφέρει ιδιαίτερα ή φόρμα και τό περιεχόμενο... Μακράν έμού |ώστόσο| ή ύποτίμηση, όπως τό κάνουν οί φορμαλιστές, των κεφαλαϊώδους σημασίας εικονογραφικών και εικονολογικών αναλύσεων του Πανόφσκι...» (*Regarder Ecouter Lire*, σ. 87-88). Ό Ρουσό είναι πάντα κοντά, σταθερός όδηγός (άκόμη, και κυρίως, σ' ένα κεφάλαιο με τίτλο «Διαβάζοντας Ντιντερό»): «Υπάρχουν τά πράγματα, ύπάρχουν και οί σχέσεις ανάμεσα στα πράγματα...» (ό.π., σ. 69).

29. Georges Aperghis "Tristes tropiques à l'Opéra", *Magazine littéraire*, ό.π., σ. 51.

Λέον Τρότσκι

Τά Βαλκάνια καί οί βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13

Μετάφραση, εισαγωγή, επιμέλεια Παρασκευᾶς Ματαλᾶς, ἐκδ. Θεμέλιο, 1993, σσ. 558.

Τήν ἐποχή τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων ὁ Λέον Τρότσκι βρέθηκε στά Βαλκάνια ὡς πολεμικός ἀνταποκριτής τῆς ἐφημερίδας *Κιεβσκάια Μύσλ* (Ἡ σκέψη τοῦ Κιέβου). Πρὶν τοὺς πολέμους εἶχε στενές σχέσεις μέ βαλκάνιους σοσιαλιστές, ἰδιαίτερα μέ τόν ἡγέτη τοῦ σερβικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος Ντμήτρι Τσότσοβιτς, ὅπως ἐπίσης μέ τήν τάση τῶν «στενῶν» τῆς βουλγαρικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τόν βουλγαρορουμάνο σοσιαλιστή Κριστιάν Ρακόφσκυ, καθὼς καί μέ τό σημαῖνον στέλεχος τῆς Β' Διεθνοῦς καί ἀρμόδιο γιά τά προβλήματα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας Ἀλεξάντρ Χέλφαντ, γνωστότερο ὡς Πάρβους. Ἐπίσης τό διάστημα 1908-1910 εἶχε δημοσιεύσει διάφορα μελετήματα, εἴτε μόνος εἴτε σέ συνεργασία μέ τόν βούλγαρο σοσιαλιστή Κ. Καμπακτσέφ, γιά τό κίνημα τῶν Νεοτούρκων, τό σοσιαλιστικό κίνημα στά Βαλκάνια, τό βαλκανικό ζήτημα.

Ἐρχόμενος δηλαδή στά Βαλκάνια ὡς πολεμικός ἀνταποκριτής λίγες μέρες πρὶν τήν κήρυξη τοῦ πολέμου, ὁ Λ. Τρότσκι ἔχει σοβαρά ἐφόδια γιά τήν κατανόηση τῶν διακυβευμάτων τοῦ πολέμου, καί ὅπωςδήποτε μιάν ἐπεξεργασμένη ἄποψη γιά τήν κατάσταση στά Βαλκάνια.

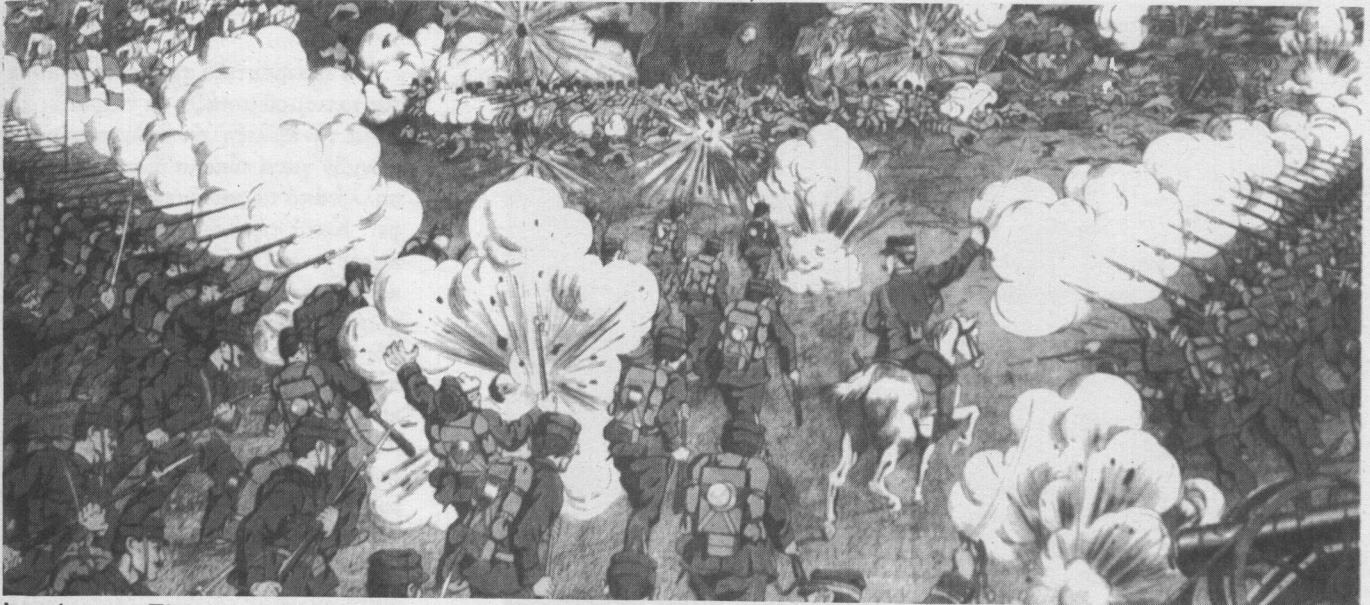
Ἔτσι εἴτε καταγράφει, ἀπό τό Βελιγράδι, τίς πρῶτες του ἐντυπώσεις, εἴτε ἀναλύει τήν πολιτική ζωή στίς ἐμπόλεμες Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία (στήν Ἑλλάδα δέν ἀναφέρεται σχεδόν καθόλου), εἴτε κουβεντιάξει μέ τοὺς τραυματίες καί τοὺς αἰχμαλώτους εἴ-

τε ἀναφέρεται σέ ζητήματα πού ἀποτελοῦν τό ὕλικό τῶν ἀνταποκρίσεων τοῦ ὅπως τό Ἀρμενικό, τό Μακεδονικό, τό Ἑβραϊκό, τοὺς βαλκανικούς ἐθνικισμούς, τίς πολιτικές δυνάμεις τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς καί τίς πολιτικοδιοικουόμενες ὁμάδες, ὁ Τρότσκι, ἐκτός ἀπό σπάνιος καί διορατικός παρατηρητής τῶν ἐξελίξεων, ἀποδεικνύεται ἕνας πληροφορημένος ἀναλυτής καί σχολιαστής τῶν γεγονότων, ἐφοδιασμένος μέ καλλιιεργημένα ἐρμηνευτικά ἐργαλεῖα. Γιά ὅλους αὐτούς τοὺς λόγους τά ἄρθρα τοῦ Τρότσκι πού μεταφράστηκαν καί ἐκδόθηκαν στά ἑλληνικά στόν τόμο *Τά Βαλκάνια καί οἱ βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13* (ἐκδόσεις «Θεμέλιο») εἶναι μιὰ σημαντική ἐκδοση. Εἶναι σημαντική ἐκδοση καί ἐπειδή παρέχει ἕνα πλοῦτο πληροφοριῶν ἀπό τά ἐμπόλεμα Βαλκάνια, καί ἐπειδή περιγράφει γλαφυρά τήν ἀτμόσφαιρα τοῦ πολέμου ἀλλά, κυρίως, γιά τὸ αὐτὸς τίς ἀνταποκρίσεις ἐπεξεργάζεται μιάν ἀντίληψη γιά τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς περιοχῆς καί τό ἐθνικό ζήτημα πού ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς θεωρητικῆς καί πολιτικῆς παράδοσης τοῦ σοσιαλιστικοῦ καί μαρξιστικοῦ κινήματος.

Πέρα ἀπό τήν σπάνια φιλολογική ἀξία αὐτῶν τῶν κειμένων πού καθιστοῦν τήν ἀνάγνωση συναρπαστική, ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά διαφωτισθεῖ γιά πολλά στοιχεῖα πού συνθέσαν τή βαλκανική περιπλοκή καί νά κατανοήσει τοὺς παράγοντες πού ὀδήγησαν στήν ἥττα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τήν ἀπώλεια τῶν εὐρωπαϊκῶν τῆς ἐδαφῶν καί τή διαμόρφωση τῶν βαλκανι-

κῶν κρατῶν. Μπορεῖ ἐπίσης νά δεῖ ὁ ἀναγνώστης τίς ἐκρηκτικές ἐκκρεμότητες πού ἄφησαν ἄλυτες οἱ βαλκανικοί πόλεμοι, ὅπως γιά παράδειγμα τό αἶσθημα ἀδικίας πού κατέτρυχε τοὺς Βουλγάρους μετά τό 1913, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων οἱ ἐνδοβαλκανικῆς συγκρούσεις θά συνεχισθοῦν μέσα στόν Α' παγκόσμιο πόλεμο, μέσα στόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, ἀκόμα ὡς σήμερα μέ τήν ἐκρηξη τῶν νεοεθνικισμῶν καί τόν σπαρακτικό πόλεμο στήν πρώτην Γιουγκοσλαβία. Θά πρέπει δέ νά τονίσουμε ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ Παρασκευᾶ Ματαλᾶ, ἡ πληθώρα κατατοπιστικῶν σημειώσεων, ἡ εἰσαγωγή πού προσέθεσε, οἱ χάρτες καί οἱ χρονολογικοὶ πίνακες συνθέτουν μιὰ ἄρτια καί φροντισμένη ἐκδοση πού ἔλλειπε ἀπό τήν ἑλληνική ἱστοριογραφία.

Ὁ Τρότσκι δέν εἶναι ἕνας ἀπλός, ἐπαγγελματίας δημοσιογράφος, ἕνας πολεμικός ἀνταποκριτής πού ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τή δουλειά του. Ὄντας μέσα στήν καρδιά τῶν γεγονότων καί τῶν ἐξελίξεων πού ξετυλίγονται μέ γοργό ρυθμό, παίρνει συνεχῶς τό μέρος τῶν δικῶν του ἰδεῶν, τῶν σοσιαλιστικῶν του ἰδεῶν. Οἱ ἀνταποκρίσεις του, γραμμένες ἐν θερμῶ, χωρὶς ν' ἀποτελοῦν μιὰ συστηματική ἱστορική μελέτη γιά τίς χῶρες τῶν Βαλκανίων, ὡστόσο τοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά ἐκθέσει μερικές γενικότερες ἀντιλήψεις πού τίς βρίσκουμε σέ παλιότερα δημοσιεύματά του, ὅπως καί σέ μεταγενέστερα, πρὶν καί μετά τήν Ὀκτωβριανή

ἐπανάσταση. Είναι κι αυτές στοιχειά, από τά πιά βασικά, πού χαρακτηρίζουν τόν θεωρητικό του και τόν πολιτικό του λόγο. "Έχουμε δηλαδή νά κάνουμε μ' ένα σύστημα αντίληψεων πού δδήγησε τόν ίδιο τόν Τρότσκι στήν πολυτάραχη πολιτική του δράση και έπηρέασε όλα τά πολιτικοϊδεολογικά ρεύματα πού άκούνε στό όνομα «τροτκισμός». Και άπ' αυτή τήν άποψη *Τά Βαλκάνια και οί Βαλκανικοί πόλεμοι* αποτελούν ένα σημαντικό ντοκουμέντο γιά τήν άνίχνευση αυτής τής σχέψης μέσα στό χρόνο, σέ συνδυασμό βέβαια μέ μεταγενέστερα κείμενα του Τρότσκι, γραμμένα σέ διαφορετικές συγκυρίες και γιά άλλες ανάγκες.

Στό κείμενο πού άκολουθεί θά ήθελα νά θίξω μόνο δύο σημεία τών άπόψεων του Τρότσκι, από τά πιά βασικά νομίζω.

‘Η «θεωρία» τής ύποκατάστασης

Τό πρώτο σχετίζεται μέ τήν άνάλυσή του γιά τήν ιστορική εξέλιξη τών βαλκανικών κοινωνιών πού διαπερνά όλες τίς άνταποκρίσεις του. Βλέπει ώστόσο ό Τρότσκι τίς βαλκανικές κοινωνίες μέσα από τό πρίσμα παλαιότερων αναλύσεων του γιά τήν άνάπτυξη τής ρωσικής κοινωνίας, μιās κοινωνίας πού έμπαινε στόν σύγχρονο κόσμο χωρίς νά έχει περάσει τά στάδια τών αναπτυγμένων κοινωνιών τής Δύσης. Στήν πε-

ρίπτωση τής Ρωσίας θεωρεί ότι τό υπερδιογκωμένο κράτος βρέθηκε στήν άνάγκη νά άπορροφά συνεχώς ένα σημαντικό μερίδιο από τό παραγόμενο υπερπροϊόν, πράγμα πού έμπόδιζε τήν άνάπτυξη καπιταλιστικών τάξεων.

"Έτσι, κατά τόν Τρότσκι, ή όποια άνάπτυξη του καπιταλισμού υπήρξε, ήταν γέννημα του κράτους ή έπέισακτο άποτέλεσμα τής δράσης του ξένου κεφαλαίου και όχι του «κλασικού» σχήματος άγροτική έξοδος, φθνή ή εργατική δύναμη — επένδυση κεφαλαίων — πρωταρχική συσσώρευση — δημιουργία προλεταριάτου και καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Τό ίδιο περίπου σχήμα υίοθετεί ό Τρότσκι και γιά τά Βαλκάνια: σχεδόν πουθενά στόν βαλκανικό χώρο δέν βλέπει «ιθαγενή» καπιταλισμό ούτε καν έμπορικό καπιταλισμό· ούτε βέβαια άστικές τάξεις. Οί ντόπιες ιθύνουσες ομάδες προέρχονται είτε από τήν γαιοκτημονική όλιγαρχία, τούς βογιάρους, ή είναι κακέκτυπα δυτικοευρωπαϊκών. Γι' αυτό άλλωστε τό πολιτικό σύστημα τών βαλκανικών χωρών είναι μιá πρόσμειξη ανατολίτικης όπισθοδρομής και μηχανική μεταφύτευση θεσμών πού άνέπτυξε ό εύρωπαϊκός πολιτισμός.

«Στίς καθυστερημένες χώρες», γράφει, «ή άλληλοδιαδοχή πολιτικών και πολιτισμικών μορφών δέν καθορίζεται από τήν ελεύ-

θηρη λογική τής έσωτερικής άνάπτυξης αλλά από τήν άμεση πίεση από τά έξω, ή όποία άσχεϊται μέ πολλούς και διάφορους τρόπους, από τίς άστάθμητες έκείνες ιδεολογικές έπιρροές πού προκύπτουν από διαφορές πολιτισμικών επιπέδων μέχρι μέτρα ένοπλου έξαναγκασμού» (σ. 118).

Χωρίς νά διατυπώνει μιá γενική και συστηματική θεωρία γιά τίς ύπανάπτυκτες χώρες διαπιστώνει ώστόσο ότι στήν περίπτωση τής Σερβίας, τής Βουλγαρίας και τής Ρουμανίας, μέ τήν άποτίναξη τής όθωμανικής κυριαρχίας και τή διαμόρφωση εθνικών κρατών, ενώ τυπικά συστήνονται «άγροτικές δημοκρατίες», όπως τίς χαρακτηρίζει, στήν ουσία μεταφυτεύονται θεσμοί πού άνάπτυχθηκαν στή Δύση «γιά νά σχηματοποιήσουν τίς σχέσεις πού άποκαλύφθηκαν μετά τή μηχανική άφαίρεση του βαριου ίσοπεδωτικού καπακιου τής τουρκικής κυριαρχίας». 'Αλλά όπως και νά 'χει τό πράγμα στίς λεπτομέρειές του, κατά τόν Τρότσκι, είναι τό κράτος και οί συγκεχυμένες πολιτικές του δυνάμεις πού θά δράσουν ως προωθητική δύναμη, ενώ οί κοινωνικές τάξεις, στερούμενες οικονομικής αυτοδυναμίας, δέν θά μπορέσουν νά επιβάλουν τίς δικές τους προοπτικές, θά καταφύγουν στήν ξένη έξάρτηση και σέ επικυρίαρχα δυναστικά σχήματα.

Υπερβάλλοντας, βέβαια, και σχηματοποιώντας θα έλεγα ότι ο Τρότσκι υιοθετεί το έρμηνευτικό σχήμα ενός τριτοκοσμισμού *avant la lettre*. "Η διαφοροτικά, με την όρολογία της εποχής του, υιοθετεί και ταυτόχρονα αναπτύσσει τη θεωρία του υποκαταστατισμού (*substitutionismus*). "Οτι δηλαδή, μιά στρατιωτική ή πολιτικοδιανοούμενη ομάδα αναλαμβάνει αυτή διά του κράτους να δώσει λύσεις στα προβλήματα και να προωθήσει μεταρρυθμίσεις υποκαθιστώντας άनुπαρκτες, αδύναμες ή ανώριμες κοινωνικές τάξεις, όπως ανεπιτυχώς οι Δεκεμβριστές στην Ρωσία ή ως ένα σημείο επιτυχώς οι Νεότουρκοι στην Τουρκία. Τό αποτέλεσμα μεταρρυθμίσεων, έκσυγχρονιστικών προσαθειών ή και επαναστάσεων, με φορείς δυνάμεις χωρίς κοινωνική άγκυρωση, είναι ένα παιχνίδι ψευδολύσεων, συμβιβασμών, υπαναχωρήσεων, μιμητισμών και έξαρτήσεων. Από τις επαναστατικές ιδέες που ήλθαν από τό Παρίσι, τονίζει «*άπέμεινε μιά γεύση από παριζιάνικη γλώσσα, παριζιάνικα ρούχα και παριζιάνικες χειρονομίες*» (σ. 417). "Έτσι θα έξηγήσει άλλωστε και τή μεταπήδηση πολλών σοσιαλιστών και διανοουμένων στό στρατόπεδο του

έθνικισμού και τήν άπορρόφησή τους από τό κράτος.¹

1. Είναι γνωστό επίσης ότι ο Τρότσκι, συμφωνώντας σ' αυτό τό σημείο με τή Ρόζα Λούξεμπουργκ, χρησιμοποιεί τή θεωρία του υποκαταστατισμού ενάντια στην άποψη του Λένιν για τό κόμμα θεωρώντας ότι τό λενινιστικό οργανωτικό μοντέλο δέν είναι παρά υποκατάσταση τής εργατικής τάξης από τό κόμμα. Τό ίδιο σχήμα, άν και άποφεύγει τήν κριτική πρός τόν Λένιν, θά χρησιμοποιήσει ενάντια στόν σταλινισμό μετά τό 1924 καταγγέλλοντας ότι τό σταλινικό κόμμα υποκαθιστά τήν εργατική τάξη, ή Κεντρική Έπιτροπή υποκαθιστά τό κόμμα, τό Πολιτικό Γραφείο τήν Κεντρική Έπιτροπή και έντέλει ο Γραμματέας, υποκαθιστώντας τούς πάντες, κυριαρχεί πάνω σ' όλόκληρη τήν κοινωνία χάρη στους στρατιωτικοαστυνομικούς μηχανισμούς ενώ τό επαναστατικό κίνημα έκφυλίζεται σέ μιά άπέραντη και διεφθαρμένη γραφειοκρατία. Νά σημειώσουμε μόνο ότι αυτό τό έρμηνευτικό σχήμα γνώρισε τεράστια διάδοση και άποδοχή όχι μόνο από τούς όπαδούς των τροτσικιστικών τάσεων και όργανώσεων· θά μπορούσε νά πει κανείς ότι συμπύκνωσε τήν έντός και έκτός κομμουνιστικών κομμάτων άντισταλινική κριτική και τήν κριτική των καθεστώτων του ύπαρκτου σοσιαλισμού. "Ως σήμερα.

Τό έρμηνευτικό σχήμα του ύποκαταστατισμού μοιάζει νά ταιριάζει καλά μέ τήν έξέλιξη των βαλκανικών κοινωνιών γιατί εύκολα διαπιστώνονται πολλά από τά φαινόμενα που περιγράφει. Κατά τή γνώμη μου όμως άντιπαρέρχεται ζητήματα πολύ ούσιαστικά που προσιδιάζουν στόν βαλκανικό χώρο όπως οι ιδιότυποι τρόποι και μορφές παραγωγής που, ήδη από τόν 18ο αιώνα, δημιούργησαν ισχυρές έμπορικες άστικές τάξεις και άγροτικές τάξεις μικροϊδιοκτητών. Παραγνωρίζει επίσης ότι, μετά τις όθωμανικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1839) και του Χάττι Χουμαγιούν (1856), έπιταχύνθηκε ή ανάδειξη «χριστανοοθωμανικών» άστικών τάξεων που λειτουργήσαν στόν ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων και τής Έγγύς Ανατολής όχι ως μεταπράτες αλλά ως συνδετικός κρίκος μέ τό ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Χαρακτηριστική ή περίπτωση τής «έλληνοοθωμανικής» άστικής τάξης των παροικιών και από άλλη άποψη οι διαμετακομιστικές έμπορικές τάξεις των Βαλκανίων (Έλλήνων, Σέρβων, Βλάχων, Ρομάνων) καθώς και οι «έβραιοοθωμανικές» άστικές τάξεις. Τό σχήμα του ύποκαταστατισμού άντιπαρέρχεται επίσης πολύ βιαστικά τή σημασία τής δημιουργίας άστιδημοκρατικών κρατών που έφεραν στόν κόσμο ή Έλληνική Έπανάσταση και ή Σερβική, καθώς και τή σημασία του βουλγαρικού και του ρουμανικού κράτους, επίσης άστιδημοκρατικών παρόλο που δέν ήταν γέννημα έθνικών επαναστάσεων. Άντιπαρέχεται επίσης τό σχήμα αυτό τό γεγονός ότι οι φιλελεύθερες, άστικοδημοκρατικές, έθνικές ιδεολογίες, που έθρεφαν τά άπελευθερωτικά κινήματα στα Βαλκάνια, ναι μέν τράφηκαν από τις ιδέες του Διαφωτισμού και τής Γαλλικής Έπανάστασης, ώστόσο δέν ήταν μίμηση ξενόφερτων μοντέλων αλλά ένας δημιουργικός ένοφθαλμισμός που στηρίχθηκε (και διαμόρφωσε) σέ ισχυρές έπιχώριες δυνάμεις και άνταποκρίθηκε μέ έπιτυχία τόσο στην άνάγκη των βαλκανικών λαών για τήν άποτίναξη τής όθωμανικής τυραννίας όσο και στη δυναμική διαμόρφωση των βαλκανικών κρατών και των θεσμών τους. Καί νομίζω μό-

νο μέσα απ' τό πρίσμα αὐτῶν τῶν βαθύτερων καί μακροβιότερων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν διαδικασιῶν μπορεῖ νά προσεγγίσει κανεῖς καλύτερα τόν χαρακτήρα καί τήν εξέλιξη τῶν βαλκανικῶν κοινωνιῶν. Μέ δυό λόγια τό σχῆμα τοῦ ὑποκαταστατισμοῦ, ἀπό τήν μιᾶ μεριά οἰκονομιστικό καί ἀπό τήν ἄλλη ὑπερπολιτικό, παραγνωρίζει ἕνα περίπλοκο ζήτημα: τό ἐθνικό ζήτημα.

Τό ἐθνικό ζήτημα

Ἔρχομαι ἔτσι στό δεύτερο σημεῖο πού θά ἤθελα νά θίξω.

Ὅποιος διαβάσει τό βιβλίο τοῦ Τρότσκι ἀλλά καί ὁποιοδήποτε ἄλλο ἀνάγνωσμα γιά τήν ἐποχή αὐτή στά Βαλκάνια καταλαβαίνει ὅτι τό κύριο πρόβλημα ὅλων τῶν πολιτικῶν καί τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, καί τῶν κρατῶν, καί τῶν λαῶν, καί τῶν ἐθνοτήτων καί τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι τό ἐθνικό ζήτημα. Εἴτε «ἀποκάτω» βρίσκεται ἡ ἀνάγκη κάποιων τάξεων νά ἐλέγξουν μιᾶ ἀγορά, καί ἐπομένως ἐνδιαφέρονται γιά τή δημιουργία καί τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, εἴτε πρόκειται γιά τήν ἀνάγκη τῶν λαῶν ν' ἀποτινάξουν τήν ὀθωμανική τυραννία, εἴτε κάποιες δυνάμεις μέσα στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία προωθοῦν μεταρρυθμίσεις ἐκσυγχρονιστικοῦ τύπου ὥστε ὁ μέγας ἀσθενής νά ἀναρρώσει καί νά ἐπιβιώσει εἴτε οἱ «πατριαρχικοί» ὀρθόδοξοι προσπαθοῦν νά ἐπιβληθοῦν στούς «ἐξαρχικούς» ὀρθοδόξους καί ἀντιστρόφως, εἴτε ἔχουμε νά κάνουμε μέ τή δράση τῶν μεγάλων Δυνάμεων πού ἐνδιαφέρονται νά διευρύνουν τίς δικές τους ζώνες ἐπιρροῆς, σέ κάθε περίπτωση, ὁ παρατηρητής θά σκοντάψει πάνω στό ἐθνικό ζήτημα μέσα στό ὅποιο συμπυκνώνονται ὅλες οἱ κοινωνικές ἀντιφάσεις καί στή γλώσσα τοῦ ὁποίου μεταφράζονται ὅλα τά πολιτικά σχέδια καί προοπτικές. Διότι, πολύ συνοπτικά, τελευτοῦντος τοῦ 18ου αἰῶνα καί σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, μέσα ἀπό περίπλοκες καί διαφορετικές σέ κάθε περίπτωση διαδικασίες, οἱ χριστιανικοί πληθυσμοί τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀναπτύσσουν ἐθνικές συ-

νειδήσεις μέ βάση μιᾶ ἐθνική ἰδεολογία τῆς ὁποίας τό ἀφετηριακό στοιχεῖο εἶναι ὁ ἀντιοθωμανισμός καί ἡ ἀπόρριψη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ὡστόσο ἡ δημιουργία ἐθνικῶν κρατῶν λειτουργεῖ ὡς πόλος ἑλξης ἀλύτρωτων πληθυσμῶν, συγγενικῶν ὅμως πρός τοὺς λαοὺς τῶν ἐθνικῶν κρατῶν ἀπό γλωσσική, ἱστορική, θρησκευτική καί πολιτισμική ἄποψη, πράγμα πού ὀδηγεῖ στή διαμόρφωση διαφοροῦμενων καί ἀντιθετικῶν ταυτόχρονα ταυτοτήτων.

Ἔτσι ἀπό τή μιᾶ μεριά τό συμφέρον τῶν κρατῶν γιά ὀλοκλήρωσή τους καί τῶν λαῶν γιά τήν ἀποτίναξη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας δημιουργεῖ τάσεις σύγκλισης, συνεργασίας καί συμμαχίας (Α' Βαλκανικός πόλεμος), ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ ἴδια δυναμική ἀνάπτυξης καί ἐπέκτασης πάνω στά διαμφισβητούμενα ἐδάφη καί τοὺς διεκδικούμενους σύμμεικτους πληθυσμούς καλλιεργεῖ τάσεις σύγκρουσης καί ἀντιπαλότητας πού ὀδήγησαν στόν Β' Βαλκανικό πόλεμο μεταξύ τῶν πρώην συμμάχων, συγκρούσεις πού συνεχίστηκαν μέσα στόν Α' καί τό Β' παγκόσμιο πόλεμο. Ἐδῶ δηλαδή εἶναι Μπαλκάνια δέν εἶναι παίξε γέλασε· πού ὅμως ἦταν διαφορετικά; Μήπως στή Δύση τῶν

ἐκατονταετῶν καί τριακονταετῶν ἐθνοκοθηρσκευτικῶν πολέμων πού κράτησαν ὡς τόν Β' Παγκόσμιο πόλεμο;

Τά γνωρίζουν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅλα αὐτά, τά γνωρίζουν ἐπίσης, πολύ καλά καί οἱ σοσιαλιστές, τά γνωρίζει καί ὁ Τρότσκι. Ὡστόσο δέν εἶναι κοινή ἡ ἀπάντηση ὅλων — εἶναι γνωστές οἱ διαφοροποιήσεις καί οἱ συγκρούσεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Β' Διεθνούς γιά τό ἐθνικό ζήτημα καί οἱ σημαντικότερες θεωρητικές τους ἐπεξεργασίες.² Καί ἦταν φυσικό: ὅταν στό ἔδαφος τριῶν Αὐτοκρατοριῶν, τῆς Ρωσικῆς, τῆς Αὐστροουγγρικῆς καί τῆς Ὀθωμανικῆς, «ἀφυπνίζονται» ἐθνικές συνειδήσεις καί διάφοροι λαοί διεκδικοῦν τήν πολιτική τους συγκρότηση σέ ἀνεξάρτητο κράτος, μιᾶ τέτοιας τεράστιας σημασίας διαδικασία δέν μποροῦσε νά ἀφήσει ἀδιάφορος τοὺς σοσιαλιστές. Σέ δυό σημεῖα ὅλοι ἔχουν κοινή ἀπάντηση: πρῶτον δέν εἶναι ὁ πόλεμος πού μπορεῖ νά λύσει τά

2. Βλ. Georges Haupt, Michel Lowy, Claudie Weill, *Les marxistes et la question nationale, 1848-1914*, Παρίσι, 1974, ἐκδ. Maspero.

προβλήματα αυτά υπέρ των λαών και υπέρ του σοσιαλισμού· δεύτερον τό δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση είναι άπαραβίαστο.³

Καί οι δύο αυτές θέσεις είναι θέσεις και του Τρότσκι. 'Ωστόσο, όπως και ή Ρόζα Λούξεμπουργκ, ανάγει τό εθνικό κρατικό φαινόμενο είτε σέ μία καθαρά οικονομική όντότητα είτε σέ πολιτισμική και δέν του άναγνωρίζει τό ιδιότυπο πολιτικό του καθεστώσ ως πολιτική συμπύκνωση κοινωνικών, οικονομικών και ιδεολογικών σχέσεων. 'Από τή σωστή διαπίστωση ότι οι οικονομικές διαδικασίες τήν εποχή των ιμπεριαλισμών διεθνοποιούνται και ξετυλίγονται πολύ πέρα από τά όρια μιās κρατικής επικράτειας, συνάγει τό λανθασμένο ή πρόωρο γιά τήν εποχή εκείνη συμπέρασμα ότι τό εθνικό κράτος έχει χάσει τή σημασία του ως ανεξάρτητη πολιτική όντότητα, ότι άποδυναμώνεται, έπομένως τό εθνικό ζήτημα χάνει κι αυτό τή σημασία του και τό έθνος επιβιώνει μόνο ως πραγματικότητα πολιτιστική, ιδεολογική και ψυχολογική. Σέ αντίθεση όμως μέ τή Ρόζα Λούξεμπουργκ άποδέχεται τό δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση και μάλιστα θεωρεί τήν ανεξαρτησία τους ως μία εκ των βασικών προϋποθέσεων γιά τήν ειρήνη των λαών, γι' αυτό τάσεται κατ' άρχήν υπέρ τής ανεξαρτησίας τής Πολωνίας, τής Σερβίας, τής Ρουμανίας, τής Βουλγαρίας κ.λπ. Καθώς όμως, όπως είπαμε, θεωρεί ότι μέσα στή διεθνοποιημένη αγορά τό εθνικό κράτος άποδυναμώνεται, άποβαίνει άναχρονισμός και καταργείται ως πολιτική όντότητα, προσδοκά ότι ή χειραφέτηση των λαών, ή πολιτική τους συγκρότηση και ανεξαρτητοποίησή τους θά πάρει τή μορφή υπερεθνικών ένώσεων γιατί μόνο έτσι οι μικροί λαοί δέν θά έξαρτώνται από τίς μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις και ιδιαίτερα τόν Τσάρο: Γράφει (14 'Οκτ. 1912).

«'Ο σημερινός πόλεμος στά

3. 'Εξάιρεση ή Ρόζα Λούξεμπουργκ ή όποια ύποτιμά πλήρως τό εθνικό ζήτημα και τό θεωρεί άναχρονιστικό, μικροαστικό, προκαπιταλιστικό.

Βαλκάνια έκφράζει τήν πάλη των θραυσμάτων του βαλκανικού σλαβισμού νά έλθουν κοντύτερα μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο και νά δημιουργήσουν πλατύτερη βάση γιά τήν οικονομική και πολιτική τους ανάπτυξη. Κατά βάθος αυτή ή πάλη είναι αναπότρεπτη, ιστορικά προοδευτική, και δέν μπορεί παρά νά προκαλεί τή συμπάθεια των μαζών των λαών στή Δύση όσο και στην 'Ανατολική Ευρώπη». (σ. 112).

Γι' αυτό και τάσσεται υπέρ τής Βαλκανικής 'Ομοσπονδίας (και γενικότερα υπέρ των 'Ηνωμένων Πολιτειών τής Ευρώπης), έντός τής όποίας τά επιμέρους όμόσπονδα κράτη-έθνη, άπαλλαγμένα από τίς οικονομικοπολιτικές τους λειτουργίες, θα διαδραματίζουν ρόλους άποκλειστικά πολιτιστικούς. 'Εδώ όμως είναι πού ό Τρότσκι ύποτιμά πλήρως τό εθνικό ζήτημα. Θεωρεί ότι οι ένδοβαλκανικοί άνταγωνισμοί προέρχονται από «τήν ιδιοτελή δραστηριότητα τής εύρωπαϊκής διπλωματίας ή όποια έχει κατατμήσει τά Βαλκάνια κατά τρόπο ώστε νά έξασφαλίσει πώς τά ξεχωριστά, τεχνητώς άπομονωμένα, κομμάτια μέ τήν άμοιβαία τους σύγκρουση νά έξουδετερώσουν και νά παραλύσουν τό ένα τό άλλο» (σ. 112). Οι ίδιες οι Δυνάμεις άλλωστε κατά τόν Τρότσκι έχουν έγκαταστήσει τά «δικά τους έντεταλμένα πρακτορεία και σταθμούς, τίς Βαλκανικές Δυναστείες και τά πολιτικά τους όργανα» (σ. 113).

Το σχήμα άπλό: κράτος-πρακτορείο κι όχι κράτος-έθνος πού προκύπτει από μιάν έσωτερική ιστορική δυναμική των βαλκανικών κοινωνιών. Οι αντίληψεις του γιά τήν ανάπτυξη των βαλκανικών κοινωνιών γιά τίς όποιες μιλήσαμε πίο πάνω και οι αντίληψεις του γιά τό εθνικό ζήτημα άλληλοσυμπληρώνονται και άστοχοϋν στό νά κατανοήσουν ότι οι βαλκανικοί λαοί συγκροτούνται ως λαοί και έθνη μέσα σέ μία διαδικασία ιστορική στήν όποια ή εθνική ιδεολογία είναι ό κινητήριος μοχλός κι ότι ή ιδεολογία αυτή έχει άγκύρωση σέ ισχυρές

ένδογενείς κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις.

«'Οπως έλεγα πίο πάνω ό Τρότσκι δέν γράφει μία ιστορική πραγματεία περί βαλκανικών κοινωνιών ούτε μία πολιτική πλατφόρμα περί εθνικού ζητήματος. 'Ωστόσο, στίς άνταποκρίσεις του, άντιμετωπίζοντας τούς παράγοντες πού όδήγησαν στους Βαλκανικούς πολέμους και βλέποντας τίς συνέπειες των πολέμων αυτών, έρμηνεύει τίς έξελίξεις μέ βάση τό σύστημα ιδεών περί εθνικού ζητήματος πού σχηματικά περιέγραφα παραπάνω. 'Ως άντιμιλιταριστής είναι έναντίον των πολέμων. 'Ως θιασώτης τής ιδέας τής αυτοδιάθεσης των λαών είναι υπέρ τής εθνικής ανεξαρτησίας των λαών τής Βαλκανικής και υπέρ τής κατάλυσης τής 'Οθωμανικής κυριαρχίας. 'Ως διεθμιστής είναι υπέρ τής Βαλκανικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. 'Ως σοσιαλιστής και δημοκράτης είναι έναντίον των πολιτικών δυνάμεων των Βαλκανικών κρατών —πρακτορείων άλλωστε— υπό τήν ήγεσία των όποίων διεξάγονται οι πόλεμοι και οι όποιες ένδιαφέρονται μόνο γιά τήν έδραίωση των εθνικών κρατών εις βάρος των αντιπάλων τους.

'Ενώ μαίνεται ό παγκόσμιος πόλεμος ('Ιούλιος του 1915) θά γράφει: «Μέσα σ' αυτό τό κολασμένο παιχνίδι, όπου άνατρέπονται εθνικά προγράμματα, ταξικοί έγωισμοί, δυναστικά συμφέροντα και ύπολογισμοί των «καμαρίλων», μόνο τό Σοσιαλιστικό Κόμμα μπορεί νά μείνει πιστό στό πρόγραμμα του άν στηριχθεί όχι σέ πρόσκαιρες διπλωματικές τακτικές αλλά πάνω στίς βαθύτερες τάσεις τής οικονομικής ανάπτυξης» (σ. 517).

»Ποιά γραμμή πρέπει λοιπόν ν' άκολουθήσει ή Σοσιαλδημοκρατία; Πρέπει ν' άπορρίψει το σύνθημα "ύπεράσπιση τής πατρίδας" και νά άκολουθήσει άποφασιστικά τό δρόμο πού όδηγεί στή Βαλκανική 'Ομοσπονδιακή Δημοκρατία» (σ. 519).

«'Νά στηριχθεί πάνω στίς βαθύτερες τάσεις τής οικονομικής ανάπτυξης»,

«νά ακολουθήσει αποφασιστικά τό δρόμο πού οδηγεί στη Βαλκανική 'Ομοσπονδιακή Δημοκρατία». Τό πρώτο σύνθημα πού ό Τρότσκι ασπάζεται για τό Σοσιαλιστικό κόμμα συμπυκνώνει τήν άποφή του για τό έθνικό ζήτημα: τό έθνος-κράτος είναι μιά προσωρινότητα, οι βαθύτερες τάσεις τής οικονομικής ανάπτυξης αποδυναμώνουν τό κράτος-έθνος και τά πράγματα οδηγούνται, έξ αίτίας τών οικονομικών μετασχηματισμών, στά υπερεθνικά σύνολα. Τό δεύτερο σύνθημα συμπυκνώνει τήν πολιτική του πρόταση: ξεπερνώντας τά περίπλοκα προβλήματα πού δημιουργούνται στό έδαφος ανταγωνιστικών έθνικισμών, οδηγείται δραματικά στην όμοσπονδιακή υπερεθνική ένωση πού καταργεί και τόν πόλεμο και τίς μή βιώσιμες «κρατιδιοποιήσεις».

Δέν έχει σημασία νά πούμε ότι ή ιστορία αποφάσισε άλλιώς, ότι τό κράτος-έθνος δέν κατέρρευσε ούτε ότι οι έθνικές συγκρούσεις στοίχισαν ποτάμια αίματος και τήν καταστροφή πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Σημασία έχει νά δούμε αυτό πού δέν έβλεπε ό Τρότσκι στόν καιρό του: ότι πρίν από τούς Βαλκανικούς πολέμους, στη διάρκεια τους και πολύ καιρό μετά άπ' αυτούς, οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στά Βαλκάνια πού θά μπορούσαν νά στρατευ-

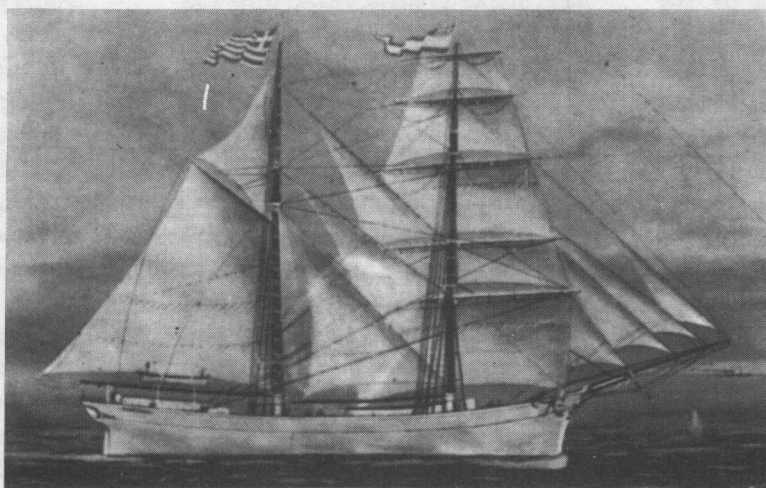
θούν για τή δημιουργία τής Βαλκανικής 'Ομοσπονδίας ήταν από άνυπαρχτες έως ισχνές. Η μόνη σημαντική διεθνιστική όργάνωση ήταν ή Φεντερασión τών Έβραίων σοσιαλιστών τής Θεσσαλονίκης πού ώστόσο έχασε τήν πολιτική της σημασία μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους. Τά μικρά βαλκανικά σοσιαλιστικά κινήματα, σέ γενικές γραμμές, άκολούθησαν κι αυτά τήν πορεία του έθνικου κράτους εντός του όποιου δρούσαν. Σημασία έχει επίσης νά κατανοήσουμε ότι ή ανάπτυξη τών έθνικων ιδεολογιών, τών βαλκανικών έθνικισμών άν προτιμάμε τόν όρο χωρίς έξωραϊσμούς, ήταν ή προϋπόθεση και ό μηχανισμός δημιουργίας έθνικων συνειδήσεων πού μέ τή σειρά τους αποτέλεσαν μηχανισμούς επιστράτευσης ισχυρών δυνάμεων έναντίον τής 'Οθωμανικής άπολυταρχίας· ότι τό δικαίωμα τών λαών στην αυτοδιάθεση, στην προκειμένη περίπτωση, δέν μπορούσε νά αναγνωρισθεί παρά μόνο στά πεδία τών πολέμων κι ότι τούς πολέμους αυτούς δέν τούς διεξήγαγαν αυθόρμητα έπαναστατικά λαϊκά κινήματα αλλά τά προϋπάρχοντα κράτη: κράτη πού δέν ήταν φαντάσματα, λαοί πού δέν ήταν «λαΐσκοι» όπως έλεγε κάποτε ό Ένγκελς, έθνη πού δέν ήταν «μή-ιστορικά» όπως έλεγε ό Χέγκελ για τούς Τσέ-

χους, τούς Σέρβους και τούς Βουλγάρους επειδή ακόμη τότε δέν είχαν καταφέρει νά συγκροτηθούν σέ κράτος. Σημασία έχει επίσης νά ξέρουμε ότι επειδή τούς βαλκανικούς πολέμους διεξήγαγαν άστικά κράτη και άστικές δυνάμεις (πού διεκδικούσαν έδάφη μέ σύμμεικτους πληθυσμούς, ιδιαίτερα στη Μακεδονία), ή κρατική ολοκλήρωση μαζί μέ τήν εδαφική επέκταση ήταν συυφασμένη μέ διαδικασίες σκληρής ή ήπιας έθνοκάθαρσης: σφαγές, εκδιώξεις τών «άλλογενών», ανταλλαγές πληθυσμών, μέτρα άποεθνοποίησης, μέτρα άναγκαστικής έθνοποίησης. Όπως έγινε μέ τή δημιουργία όλων τών κρατών του κόσμου άλλωστε.

*

Δέν μπορούμε νά «ξαναφτιάξουμε» τήν ιστορία πού φτιάχτηκε όπως φτιάχτηκε, και δέν φτιάχτηκε όπως τήν όραματιζόταν ό Τρότσκι, κι άλλοι σοσιαλιστές, τήν εποχή τών Βαλκανικών Πολέμων. Οι οίμωγές μέσα από τόν χρόνο τών σκοτωμένων δέν είναι ό καλύτερος σύμβουλος. Άς τίς θυμόμαστε ώστόσο για τήν ιστορία πού έχουμε μπροστά μας, γιατί ακόμα έδω είναι Βαλκάνια.

Άγγελος Έλεφάντης

Ἡ Κατοχή στήν Ἑλλάδα

Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece.*
The experience of Occupation 1941-1944.

New Haven and London, Yale University Press, 1933.

Πρὶν ἀπό λίγο καιρό, μόλις τελειώνω τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Μαζάουερ, τράβηξε τήν προσοχή μου μιά εἴδηση στίς ἐφημερίδες. Ὁ γιά πολλά διάσημος Κούρτ Βαλντχάιμ φαίνεται νά πετυχαίνει τήν ἀποκατάσταση τῆς καλῆς του δημόσιας εικόνας καί τοῦ κύρους του, ἀξίες πού εἶχαν τρωθεῖ στό πρόσφατο παρελθόν ἐξαιτίας τῶν σχετικῶν μέ τή δραστηριότητά του στόν καιρό τοῦ πολέμου ἀποκαλύψεων. Νεαρός ἀνθυπολοχαγός τότε ὁ Βαλντχάιμ, προσέφερε τίς μικρές του ὑπηρεσίες στή ναζιστική πολεμική μηχανή, μεταγράφοντας τίς σχετικές μέ τίς ἐν ψυχρῶ μαζικές ἐκτελέσεις ἀμάχων ἀναφορές τῶν κατώτερων μονάδων τῆς Βέρμαχτ σέ «πεισματώδεις συγκρούσεις μέ τόν ἐχθρό», στίς ὁποῖες οἱ ἐξαίρετοι χιτλερικοί στρατιῶτες ἐξόντωναν μέ τίς ἑκατοντάδες τούς «συμμορίτες». Ἡ περίπτωσή του, οἱ ἔρευνες πού ἔγιναν γύρω ἀπό τό πολεμικό παρελθόν του ἐνόχλησαν ιδιαίτερα τήν ἀρχουσα τάξη τῆς Αὐστρίας—ὅπως καί τῆς Γερμανίας—γιατί ὅλ' αὐτά δέν ἔθεταν σέ κίνδυνο μόνο τό προσωπικό κύρος τοῦ καγκελαρίου, ἀλλά ὑπονόμευαν καί τό μεγάλο, συλλογικό ἄλλοθι τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν ομάδων πού, ὅπως δὴποτε, καλή θέση κατεῖχαν καί στίς ἐμπόλεμες κοινωνίες τῶν χωρῶν τους: ὅτι

δηλαδή δέν γνώριζαν τίποτα. Κάποιοι ἀόρατοι κακοί ναζί ἔκαναν τίς ἐκτελέσεις καί ἔδιναν τίς «τελικές λύσεις» χωρίς ἢ καθῶς πρέπει κοινωνία νά ἀντιληφθεῖ τό παραμικρό, νά ὑποφιαστεῖ τίποτε. Γι' αὐτούς τό μόνο βάρβαρο πού ἀπό τόν πόλεμο μποροῦν νά θυμηθοῦν εἶναι οἱ «κτηνωδίες τῶν μπόλσεβίκων» πού μέ τήν ἦττα ὑπέστησαν.

Τό βιβλίο τοῦ Μαζάουερ, καρπός αὐτῆς τῆς γύρω ἀπό τό πρόσωπο τοῦ Βαλντχάιμ ἔρευνας, εἶναι κατηγορηματικό ὡς πρὸς τό ζήτημα αὐτό. Ὁ κύριος «εἰρηνοποιός» τοῦ ΟΗΕ καί ἀρχηγός τοῦ αὐστριακοῦ κράτους ὄχι μόνο γνώριζε, ἀλλά καί «διόρθωνε», ἐξωραΐζε τή φρικτή δραστηριότητα τῆς Βέρμαχτ στίς κατεχόμενες χώρες, στήν Ἑλλάδα πῶς εἰδικά. Ἄν ἡ «καθῶς πρέπει» Αὐστρία ἐπιμένει στήν ἀμνήστευση καί στήν περιθάλψη τοῦ ἀτυχήσαντος τέκνου της, τό κάνει γιά νά ἐπουλώσει δικές της ἐνοχές μνήμες καί γιά νά καλύψει τίς δικές της συνενοχές. Τά γεγονότα ὅμως, ἀμείλιχτα, δείχνουν τό πόσο ρηχὴ εἶναι αὐτή ἡ ἀποκατάσταση τοῦ παρελθόντος, πόσο εὐθραυστη εἶναι ἡ ἀμνήστευση τῶν μεγαλύτερων ἐγκλημάτων πού ἔγιναν στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Βαρύ τό φορτίο τῶν «καθῶς πρέπει»!

Πέρα, ὅμως, ἀπό αὐτά, τό βιβλίο

τοῦ Μαζάουερ εἶναι κυρίως βιβλίο ἱστορίας. Ἐπιχειρεῖ νά συντάξει τήν ἱστορία τῆς κατεχόμενης Ἑλλάδας μέ ἀρκετά εἰλικρινή καί ἐνδιαφέροντα τρόπο. Ἐκεῖνο πού σαφῶς τό κάνει νά ξεχωρίζει ἀπό ἀνάλογες προσπάθειες στό παρελθόν εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ νά ξεπεράσει τά συμβαίνοντα στόν αὐστηρά πολιτικό, διπλωματικό καί στρατιωτικό χώρο, καί νά περιγράψει τήν κατάσταση τῆς κοινωνίας, τῶν μηχανισμῶν, τῶν πολλῶν ἀνθρώπων. Πρόθεση φιλόδοξη, πού προσκρούει, ὅμως, σέ μιά σειρά ἀπό προβλήματα, τό κυριότερο ἀπό τά ὁποῖα ἔχει νά κάνει μέ τόν χαρακτήρα τῶν χρησιμοποιούμενων πηγῶν.

Στό μεγαλύτερο ποσοστό, τό βιβλίο στηρίζεται σέ στρατιωτικά ἢ διπλωματικά ἀρχεῖα τῶν ἐμπόλεμων, στόν ἑλληνικό χώρο, δυνάμειν, γερμανικά κατὰ πρῶτο λόγο, βρετανικά, ἰταλικά στή συνέχεια. Σποραδικά συναντιοῦνται πηγές λιγότερο ἐπίσημες, κάποια ἡμερολόγια τῆς κατοχικῆς περιόδου, μερικές μαρτυρίες πρωταγωνιστῶν ἢ δευτεραγωνιστῶν, ψήγματα ἀρχεῖακῶν ὑλικῶν πού προέρχονται ἀπό ἑλληνικές ὑπηρεσίες ἢ ομάδες. Στή δεύτερη αὐτή κατηγορία πηγῶν δέν συναντοῦμε τή μεθοδικότητα πού χαρακτηρίζει τήν πρώτη. Τό μεθοδικό χτένισμα τῶν διαθέ-

θήκον του εξωραϊσμού της τυφλής σφαγής. Η εφαρμογή της «τελικής λύσης», της εξόντωσης των Έβραίων της Ελλάδας, παρουσιάζεται επίσης διεξοδικά, με πλήθος νέων στοιχείων και λεπτομερειών.

Όλ' αυτά είναι ιδιαίτερα χρήσιμα, καθώς εισάγουν στην ιστοριογραφία της κατοχικής περιόδου στοιχεία κατανόησης των μηχανισμών καταστολής, των ιδεών που τις τροφοδότησαν και των ανθρώπων που ανέλαβαν τη διεκπεραίωσή τους. Η ιστορία του κατοχικού τρόμου έχει πολύ δρόμο μπροστά της και θά χρειαστεί γενναιόδωρη βοήθεια από επιστήμες του ανθρώπου, με την ψυχολογία επικεφαλής, για να γίνει κατανοητή. Θά χρειαστεί επίσης και πρόσθετες πηγές, καθώς τά όσα μπορούν να βρεθούν στίς χρησιμοποιούμενες «εύκολες» πηγές ασχολούνται μόνο με τη μισή πραγματικότητα. Η πολιτική του τρόμου έχει δύο σκέλη, τό σημαντικότερο άπο τά όποια είναι εκείνο που άφορᾶ τούς ύφισταμένους τήν πολιτική αυτή.

Τελικά ή μή χρήση της μάζας τών διαθέσιμων για τήν περίοδο μαρτυριών — μάζα που περιλαμβάνει, έκτός άπό τή διαρκώς και δυσκολότερη συλλογή προφορικών ένθυμύσεων, ένα σῶμα δύο τουλάχιστον χιλιάδων δημοσιευμένων μαρτυριών, βιβλίων, άρθρων, άπολογητικών ή άυτοβιογραφικών, λογοτεχνικών ή χρονολογικών, ήμερολογίων ή πολιτικών μανιφέστων, έφημερίδων τής έποχής ή τών μετέπειτα περιόδων, άρχείων τοπικών ή γενικών τών ελληνικών ύπηρεσιών κλπ., κλπ., και περιορίζει τήν έμβέλεια του έργου αλλά και προκαλεί επικίνδυνη παρέκκλιση στην τόσο προσεκτική δουλειά του Μαζάουερ. Κεντρικά της γνωρίσματα είναι ή μή διάκριση περιόδων κατά τή διάρκεια τής Κατοχής αλλά και ή άδυναμία προσέγγισης τών κοινωνικών — και κατ' επέκταση τών ιδεολογικών και πολιτικών — διεργασιών σε καθεμία άπο τίσ περιόδους αυτές.

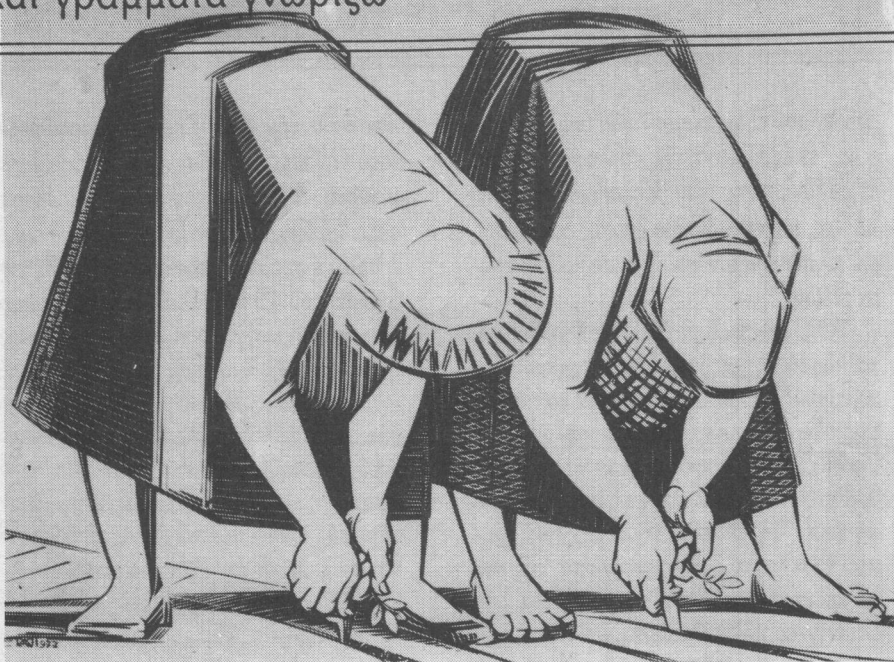
Η μή διάκριση περιόδων προκαλεί-

ται άπό τήν άνιση ροή πληροφοριών άπό τήν κατεχόμενη χώρα προς τά γερμανικά, άγγλικά κλπ. άρχεία. Ιδιαίτερα άδικημένη στό ζήτημα αυτό είναι ή πρώτη περίοδος τής Κατοχής, ως τήν άνοιξη του 1943 δηλαδή, όποτε ή παγίωση τής ξένης έπισιτιστικής βοήθειας, ή έκρηξη τής ένοπλης αντίστασης και ή τροπή του πολέμου μετέβαλαν τό ένδιαφέρον τών δυνάμεων για τόν ελληνικό χῶρο. Θά χρειαζόταν ιδιαίτερη προσοχή — αλλά και διαφοροποίηση τών πηγών — για νά ξεπεραστεί αυτό τό κενό. Στην αντίθετη περίπτωση — και ό Μαζάουερ δέν άποφεύγει τόν σκόπελο αυτό — κινδυνεύουμε νά φτάσουμε σε έκτός έποχής γενικεύσεις, άποδίδοντας στή μία περίοδο καταστάσεις που ισχύουν μόνο για μία άλλη.

Η πείνα άποτελεί ένα καλό παράδειγμα. Οί συνθήκες του χειμώνα 1941-1942 στην Αθήνα σε τίποτα δέν μοιάζουν με τίσ αντίστοιχες του χειμώνα 1942-1943 στην ίδια πόλη. Η διεθνής βοήθεια και ή άποκατάσταση πλεγμάτων έσωτερικής άγοράς έχουν έξαλείψει τό έπισιτιστικό πρόβλημα στή δεύτερη περίπτωση. Στην ύπαιθρο, οί συνθήκες έλλείψεων του πρώτου κατοχικού χρόνου δέν μοιάζουν σε τίποτα με τόν τρόπο που οί έλλείψεις αυτές έξαφανίστηκαν τόν χειμώνα του 1943-1944, στό άποκορύφωμα τών γερμανικών εκκαθαριστικών έπιχειρήσεων που είχαν και ξεκάθαρους οικονομικούς στόχους. Έν τῷ μεταξύ, όμως, είχε προηγηθεί ή περίοδος τής άφθονίας — σε πεδινά και όρεινά — τής άνοιξης και του καλοκαιριού του 1943. Περίοδος που, μεταξύ άλλων, βοήθησε και τή ραγδαία άνάπτυξη του άντάρτικου παρεμπιπτόντως.

Η «μαύρη άγορά» είναι μία παράλληλη ύπόθεση. Η γενικευμένη και μαζικότερη «οικονομία τών ανταλλαγών» του 1941-1942 είναι ένα είδος «μαύρης άγοράς», ή όποια σε τίποτα δέν μοιάζει με διαδικασίες που φέρουν τήν ίδια όνομασία τήν άνοιξη και τό καλοκαίρι του 1944. Για τήν πρώτη φάση τό «region against region» που παρατηρεί ό

σιμων έξω ελληνικών άρχειακών πηγών δέν περιορίζεται στην άναζήτηση στοιχείων διπλωματικής ή στρατιωτικής ιστορίας — αυτή ή φροντίδα είναι μάλλον δευτερεύουσα έδώ σε σύγκριση με άλλα πρόσφατα έργα γύρω άπό τήν περίοδο, λ.χ. H. Richter, H. Fleischer, Π. Παπαστράτης κλπ. — αλλά δίνει κεφάλαια ιδιαίτερου ένδιαφέροντος. Η κοινωνική ζωή τών στρατευμάτων κατοχής — γερμανικών κυρίως, μερικά στοιχεία για τήν οικονομική τους ένταξη στό χῶρο, ιδεολογικές και ψυχολογικές παρατηρήσεις πάνω στίς συμπεριφορές και τίσ πρακτικές τους κτίζουν ένα πλέγμα πληροφοριών που ή ως τά τώρα ιστοριογραφία είχε εύκολα προσπεράσει. Έξαιτίας τών ειδικών συνθηκών μέσα στίς όποίες κυοφορήθηκε τό βιβλίο — στό πλαίσιο τών άναζητήσεων τών κατοχικών δραστηριοτήτων του Κούρτ Βαλντχάιμ — δίνεται ιδιαίτερο βάρος στίς «έπιχειρήσεις άντιποίνων», στίς τρομοκρατικές δηλαδή έπιδρομές του γερμανικού στρατού έναντίον ύποτιθέμενων άνταρτών, συνήθως χωριών και άμάχων. Η περίπτωση του Κομμένου Άρτας ξεχωρίζει έδώ, καθώς δίνονται με λεπτομέρειες τόσο οί άντιδράσεις τών Γερμανών πολεμιστών που πήραν μέρος στην πολύνεκρη αυτή έπιδρομή, όσο και τών κλιμακίων τής διοίκησης τής Βέρμαχτ που ανέλαβαν τό μίζερο κα-

Μαζάουερ (σ. 54), ισχύει απόλυτα, γιά τή δεύτερη, όμως, όχι. Έτσι, τό πορτρέτο του «κλασικού» μαυραγορίτη, πού επικαλείται ὁ συγγραφέας (σ. 55), πολύ απέχει ἀπό τό νά ἔχει διαχρονική ἀξία στήν κατοχική περίοδο.

Θά μπορούσαμε νά κάνουμε παράλληλες παρατηρήσεις καί γιά ζητήματα πολιτικῶν ἐπιλογῶν καί ἀντιλήψεων. Ὁ «φιλοβρετανισμός» λ.χ. δέν εἶναι σταθερά τῆς Κατοχῆς, οὔτε ἡ διάθεση γιά ἀντίσταση, θά τολμοῦσα νά προσθέσω. Ἡ παρακολούθηση τῶν διακυμάνσεων αὐτῶν, ὅμως, προϋποθέτει τήν μέ ἀκριβεία ἐσωτερική περιοδολόγηση τῆς ἐποχῆς καί τήν ἀνάδειξη τῶν ἐπί μέρους μηχανισμῶν τῆς κάθε περιόδου. Οἱ τελευταῖοι φαντάζουν ἀπρόσιτοι χωρίς τή διεύρυνση πηγῶν καί ἐρωτημάτων καί ἢ ἀπουσία τῆς ἀντιμετώπισής τους ἀφήνει ὀφθαλμοφανῆ κενά. Ποιοί μηχανισμοί καί ποιές διεργασίες προκαλοῦν αὐτό τό μαζικό κίνημα ὀργάνωσης τήν ἀνοιξη τοῦ 1943; Πῶς χωρίζονται τά στρατόπεδα τοῦ Ἐμφυλίου στόν καιρό τῆς Κατοχῆς; Πῶς τρέφεται καί ἀπό πού ἀντλεῖ οἰκονομική ἰσχύ ὁ ΕΛΑΣ; Γιατί, τέλος, οἱ Ἕλληνες δέν πᾶνε ἐθελοντές ἐργάτες στή Γερμανία; Κλπ., κλπ.

Ἡ ἀδυναμία προσέγγισης τῶν μηχανισμῶν ἀφήνει μόνη διέξοδο τήν αὐθαίρετη καί πρόχειρη ἐρμηνεία. Οἱ Ἕλ-

ληνες δέν πᾶνε ἐθελοντικά στή Γερμανία γιατί εἶναι βασιικά ἀντιναζί, διαπιστώνει —μέ δισταγμό— ὁ Μαζάουερ στό τέλος τοῦ ἔκτου κεφαλαίου! Διαπίστωση πού ἀδικεῖ τοὺς πολλαπλάσιους Τσέχους, Πολωνούς, Γάλλους, Ἴταλούς, Κροάτες κλπ. ἐργάτες πού μετανάστευσαν —σέ ἀναζήτηση ἐργασίας καί μέσων ἐπιβίωσης— ἐθελοντικά στήν ἐμπόλεμη Γερμανία. Θά ἦταν ἴσως πιό δίκαιη μία πιό προσεκτική θεώρηση τῆς κατάστασης στήν Ἑλλάδα ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1942 (ἐποχή τῆς μεγάλης ἀναζήτησης ἐργατικῶν δυναμικῶν ἀπό τή γερμανική οἰκονομία) καί πέρα. Μήπως ἡ διεθνῆς «ἐπιδότηση» δημιούργησε στόν ἑλληνικό ἀστικό χῶρο μία ἰδιαίτερη —γιά τίς μέσες συνθήκες τῆς ἐμπόλεμης Εὐρώπης— εὐμερία; Μήπως ἀπλῶς δέν συνέφερε ἡ ἐθελοντική μετανάστευση στή μακρινή Γερμανία; Μά γιά νά τό ἐξετάσουμε αὐτό, θά πρέπει νά ξεπεράσουμε τόν διαχρονικό ἀφορισμό τῆς σελίδας 36 πού ἀναφέρεται σέ ποσοστό ἀνεργίας πάνω ἀπό 50% στίς ἐργατικές συνοικίες τῶν πόλεων τόν χειμῶνα 41-42. Σωστό ποσοστό γιά τότε, λάθος, ὅμως, γιά ὀκτώ ἢ δώδεκα μῆνες ἀργότερα.

Ἡ κατοχική περίοδος ἀλλάζει, εἶναι ἰδιαίτερα ρευστή, τό ἱστορικό γίνεσθαι, τά γεγονότα καί οἱ μηχανισμοί πού τά τρέφουν καί τά προκαλοῦν κι-

νοῦνται μέ ταχύτητες μεγαλύτερες ἀπό τίς συνηθισμένες στόν δικό μας καιρό ἢ σέ ἄλλους καιρούς εἰρηνικούς καί προβλέψιμους. Γιά μᾶς τέσσερα χρόνια εἶναι πολύ λίγα — ἰδιαίτερα στόν χῶρο τῶν κοινωνικῶν διεργασιῶν. Γιά μία περίοδο ἀνατροπῶν εἶναι πάρα πολλά. Ἡ Γαλλία ἦταν τελείως διαφορετική τό 1793 ἀπ' ὅ,τι το 1788. Δέν νομίζω ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά παρακολουθήσουμε τίς διακυμάνσεις τῆς περιόδου εἶναι προσπάθειες σύνθεσης εἰκότων, στατικῶν ζωγραφικῶν πινάκων. Σέ τέτοιες περιόδους πρέπει νά προλαβαῖνουμε τήν κίνηση, τήν ἀλλαγῆ, τήν ἀνατροπή. Κι ἐδῶ νομίζω ὅτι βρίσκεται ἡ μεγαλύτερη ἀδυναμία τοῦ ἔργου τοῦ Μαζάουερ. Ἀδυναμία πού ὀφείλεται ἐν μέρει στήν ἀνισότητα τῶν πληροφοριῶν πού τό εἶδος τῶν πηγῶν τίς ὁποῖες ἐπέλεξε τοῦ ἐπιβάλλει.

Γιά νά εἴμαστε δίκαιοι, πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι δέν μιλάμε γιά ἀδυναμίες καί ἀδιέξοδα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καί μόνο. Μιλοῦμε γιά τρέχοντα προβλήματα τῆς ἱστοριογραφίας τῆς Κατοχῆς στό σύνολό της, ὄχι μόνο τῆς ἑλληνικῆς κατοχικῆς περιόδου ἀλλά καί τῆς ἀντίστοιχης πού ἔζησαν ἄλλοι λαοί. Οἱ ἐπετειακές ἐκδηλώσεις μέ ἀφορμή τά πενήντα χρόνια ἀπό τά τότε γεγονότα ἀποκάλυψαν ἀδυναμίες καί δισταγμούς σ' ὀλόκληρο τό πλέγμα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Ἡ ἐπικαιρότητα τῶν πρὸς ἐξέταση θεμάτων —σέ μία ἐποχή πού παρακολουθεῖ τήν ἀνατροπῆ τῶν σταθερῶν τήν ὁποία ὁ πόλεμος αὐτός δημιούργησε, πού βλέπει τήν ἀναβίωση τοῦ φασισμού, τή ρευστότητα, ὡς καί τόν πόλεμο σέ εὐρωπαϊκά ἐδάφη— εὐθύνεται γιά τίς ἀδυναμίες μᾶς ἱστοριογραφικῆς προσέγγισης πού ἐλάχιστα οὐδέτερη μπορεῖ νά εἶναι. Συγκριτικά, τό βιβλίο τοῦ Μαζάουερ εἶναι ἴσως τό καλύτερο ἀπ' ὅσα ἔχουν μέχρι στιγμῆς ζῆσει τήν ἐπιφάνεια μᾶς πολύ σύνθετης ἐποχῆς. Απομένουν, ὅμως, τόσα πολλά γιά νά γίνουν....

Γιώργος Μαργαρίτης

Νάσος Βαγενᾶς

Βάρβαρες Ὠδές

Ποίηση, Κέδρος, Ἀθήνα 1992, σ. 41

ΤΟ ΘΕΜΑ. Τό βιβλίον τοῦ Νάσου Βαγενᾶ συντίθεται ἀπό 29 ὠδές. Ἡ μικρότερη ὠδή ἀποτελεῖται ἀπό μία στροφή ἐνῶ ἡ μεγαλύτερη ἀπό πέντε. Τόν θεματικό πυρήνα αὐτῆς τῆς ποιητικῆς ἐνότητος ἀποτελοῦν τά συναισθήματα ἐνός ἀνδρα, πού προκαλοῦνται ἀπό τήν ἀπουσία τῆς ἀγαπημένης. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος βασίζεται στήν ἀντιπαράθεση καί σύνθεση τῶν ἀντιθετικῶν στοιχείων: σελήνη - νύχτα, ἥλιος - φῶς, ἔρωτας (σῶμα) - θάνατος, χρόνος - αἰωνιότητα, θάλασσα - χῶμα, στέρνο (ἀνδρικό) - στήθος (γυναικεῖο). Ἡ σελήνη ἀποτελεῖ τήν ὑπέρβαση τῆς νύχτας, ὁ ἥλιος τοῦ φωτός, ὁ σωματικός ἔρωτας τήν ὑπέρβαση τοῦ θανάτου, ἡ αἰωνιότητα τοῦ χρόνου, ἡ θάλασσα τοῦ χοϊκοῦ στοιχείου.

Πιό χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση στέρνο (ἀνδρικό) - στήθος (γυναικεῖο), ἀπό τήν ὁποία προκύπτει, πιό φανερά, ἡ βασική σημασία τοῦ θεματικοῦ πυρήνα τοῦ βιβλίου. Τό ἀνδρικό στέρνο «γεμίζει χῶμα» (σελ. 13), «Τά χέρια μιᾶς γυναίκας πού ἀκονίζουν στό στέρνο μου /λεπίδες τῆς ἀγάπης» (20), «Ξεριζῶναι αἰσθήματα (ἀπό τό στήθος μου)» (26), «αἰσθάνομαι τήν ἀνάσα (τῆς νύχτας) στό στέρνο μου» (28), «γαλάζιες λήκυθοι βουλιάζουν (στό στήθος μου)» (29).

Τό γυναικεῖο στήθος: «νέμεται τή θάλασσα» (σελ. 14) «ἄσπιλο κοριτσίστικο» (19), «δίνεις τίς πορφύρες σου ρόγες στόν πρῶτο περαστικό» (19), «φετερούγισμα τῶν κορυδαλλῶν (στό στήθος τῆς)» (20), «πέρα ἀπό τ' ἄσπρο στήθος σου πού τρεμοσβήνει» (24), «γυ-

ναῖκες δείχνουν τά σφιχτά τους στήθη» (28), «Σέρνεται (ὁ ἥλιος) στούς ἀμμόλοφους τοῦ στήθους σου» (31).

Ἀπό τή *Βιογραφία ἀκόμη*, τή δεύτερη ποιητική συλλογή τοῦ Βαγενᾶ (1978), τό ἀνδρικό στήθος συνδέεται μέ τό χοϊκό στοιχείο, ἀφοῦ τό βλέπουμε νά «γεμίζει χῶμα». Ἀπό τήν ἐρωτική τυραννία ἡ ἀναπνοή τοῦ ἀνδρα κόβεται. Στήν παρούσα συλλογή τό ἄρρεν ὑποκείμενο φτάνει στό σημείο νά εὐχηθεῖ νά «ξεριζωθοῦν τά αἰσθήματα» ἀπό τό στήθος του, γιά νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ὀδύνη τῶν ἀναμνήσεων καί νά ἀναπνεύσει ἐλεύθερα.

Ὅσο γιά τό γυναικεῖο στήθος, μᾶς δίνεται ὡς σύμβολο μιᾶς πλατωνικῆς ἐξιδανίκευσης καί κρατᾶ τίς ιδιότητες ἐνός ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ σέ σχέση με τήν ὑλιστική πραγματικότητα πού περιβάλλει τόν ποιητή. Ὁ ἀνδρας, ἐδῶ, εἶναι ὁ δυναμικός φορέας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπιθυμεῖ νά εἶναι αὐτός ὁ μοναδικός κάτοχος τῶν θεληγῆτρων τῆς. Ἀντίθετα, ἡ γυναίκα εἶναι ὁ ἀδύναμος φορέας τῆς φύσης. Ὅφειλε νά κρατᾶ τό ρόλο τῆς ἐρωμένης (χωρίς νά μιανθεῖ ἀπό τήν ἐπιμειξία μέ ἄλλους ἀνδρες) καί τό ρόλο τῆς μητέρας (πού εἶναι ἡ ἐξιδανίκευση τῆς ἀγιότητος).

Αὐτό τό τελευταῖο στοιχείο, δηλαδή ἡ ἀντίθεση ἀνδρα καί γυναίκας (ὡς μητέρας-ἐρωμένης), γίνεται ιδιαίτερα φανερό στό ποίημα ἀρ. VIII (σ. 20). Ἡ μητέρα ταυτίζεται μέ τή θάλασσα καί ἡ ἐρωμένη μέ τήν παρθενικότητα («φετερούγισμα κορυδαλλῶν στό στήθος τῆς»). Καί οἱ δύο ιδιότητες συνδυασμένες στήν προσωπικότητα μιᾶς γυναίκας ὁδηγοῦν τόν ἀνδρα στήν ὑπέρβαση τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία δέν παύει,

ὡστόσο, νά εἶναι κοφτερή, ματωμένη, ἐπικίνδυνη («Τά χέρια μιᾶς γυναίκας πού ἀκονίζουν τό στέρνο μου /λεπίδες τῆς ἀγάπης»). Ἔτσι τό γυναικεῖο στήθος κι ὅταν ἀκόμα ἀναγορεύεται σέ σύμβολο (τοῦ θηλασμοῦ καί τοῦ κάλλους), τό ἀνδρικό στέρνο δέν παύει νά κινδυνεύει καί νά ἀπειλεῖται.

Τέλος ἡ γυναίκα, ὅπως κι ἡ σελήνη ὁδηγοῦνται στήν τελική ἐκλειψη, ἀφήνοντας πίσω τους σκοτάδι (ποίημα ἀρ. XI, σ. 24). Ὅταν φθίνει ἡ αἴσθησή τῆς γυναικεῖας παρουσίας ἡ σελήνη ταυτίζεται μέ τή λάμψη τοῦ μηδενός.

Ὁλόκληρο τό βιβλίον θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἓνα εἶδος δραματικοῦ μονολόγου, ἀφοῦ σέ περισσότερα ἀπό τά μισά ποιήματα ὁ λόγος ἐκφέρεται σέ δεύτερο ἐνικό. Τό ποιητικό ὑποκείμενο ἀπευθύνεται σέ ἓνα γυναικεῖο πρόσωπο, τό ὁποῖο αἰσθάνεται κανεῖς ὅτι εἶναι παρόν στό ποίημα, χωρίς ὡστόσο νά μιλάει. Τά ὑπόλοιπα ποιήματα, μολονότι δέν ἀπευθύνονται στή γυναίκα, εἶναι σάν νά ἐκφωνοῦνται μπροστά σέ αὐτήν. Οἱ εἰκόνες τῆς νύχτας καί τῆς σελήνης, πού ἀφθνοῦν στό βιβλίον, χρησιμοποιοῦνται τόσο κυριολεκτικά (ὡς φυσικές εἰκόνες) ὅσο καί μεταφορικά (ὡς σύμβολα).

*

Η ΤΕΧΝΙΚΗ. Ὁ Ἰταλός ποιητής καί κριτικός Giosue Carducci (1835-1907) ἐξέδωσε τήν ποιητική συλλογή *Βάρβαρες ὠδές* τό 1877, τίς *Νέες βάρβαρες ὠδές* τό 1882 καί τίς τρίτες *Βάρβαρες ὠδές* τό 1889. Ὁ Καρντούτσι δικαιολόγησε τόν τίτλο τῶν ποιημάτων του, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἔχουν τήν πρόθεση

της επαναστατικής προσωδίας, αλλά ταυτόχρονα δήλωνε ότι φιλοδοξούσαν να αποκαταστήσουν, καθώς ήταν συντεθειμένα, τούς ρυθμούς και τη μορφή της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής ποίησης. Ο Καρντούτσι δέν είχε τη δυνατότητα να εγκαταλείψει τις αρχές της τονικής προσωδίας, πάνω στις οποίες στηριζόταν ή σύγχρονη με αυτόν λυρική ποίηση. Κατόρθωσε, ωστόσο, να εφαρμόσει και να επαναπροσδιορίσει με επιτυχία τη ρυθμική σύνθεση του λατινικού στίχου.

Έτσι εφάρμοσε την αλκαϊκή στροφή, που είναι ανάλαφρη, εύλυγιστη, δονούμενη· τη σαπφική στροφή, που είναι επιβλητική, έντονη και στομφώδης· την ασκληπιάδεια με την κομψότητα και τη φαντασία· και την ιαμβική στροφή, που χαρακτηρίζεται από ρυθμικό οίστρο. Τό ποιήματά του «Στή Νίκη» είναι γραμμένο σε αλκαϊκή στροφή, τό ποιήματά του «Στίς χήνες του Καπιτωλίου» σε σαπφική στροφή, ή «Φαντασία» σε ασκληπιάδεια και τό «Άσμα του Μαρτίου» σε ιαμβική στροφή. Και τά τέσσερα ποιήματα ανήκουν στίς *Odi Barbare*.

Ο Καρντούτσι με τίς καινοτομίες αυτές, που είχαν ως σκοπό να ανανεώσουν την ιταλική ποίηση της εποχής του, εγκατέλειψε τη μουσική συμμετρία των ρομαντικών και τόνισε τη λυρική και ρυθμική σύνθεση των στροφών σ' ένα είδος «πολύτροπου άρμονίας», ανάλογης ως ένα βαθμό μ' εκείνη του Κάλβου, ο οποίος είχε δανειστεί τά μέτρα της ιταλικής νεοκλασικής ποίησης του 18ου αιώνα στίς δικές του *Ωδές*. Μέ τίς *Βάρβαρες ώδες* του Καρντούτσι αρχίζει μία νέα εποχή για την ιταλική ποίηση. Τά ποιήματα αυτά είχαν τέτοια επίδραση στους συγχρόνους του, ώστε άρχισε ή σταδιακή ύποχώρηση των πατροπαράδοτων μετρικών σχημάτων και οι Ίταλοί ποιητές πλέον αναζητούσαν και άλλες πιό ρηξικέλευθες λύσεις.

Αυτή ή ιστορική αναδρομή χρησι-

μεύει όχι μόνο γιατί έχει άμεση σχέση με τά ποιήματα του Βαγενά, αλλά και για νά γίνει σαφές ότι ή επιστροφή στον παραδοσιακό έμμετρο στίχο, που ευαγγελίζονται όρισμένοι ποιητές και κριτικοί του καιρού μας, μάς πηγαίνει πίσω κι από τον Καρντούτσι. Η επίκληση της παραδοσιακής προσωδίας, τήν εφαρμογή της οποίας προσπαθούν νά διαφημίσουν ως καινοφανή, δέν έχει παρά ένα και μοναδικό αποτέλεσμα: άποδεικνύει τήν έλλειψη έπαρκους γνώσης της ιστορικής εξέλιξης της μετρικής τέχνης.

Ο Νάσος Βαγενάς, βαθύς γνώστης της μετρικής παράδοσης, επιδιώκει με τήν ποιήσή του νά απομακρυνθεί τόσο από τήν πιστή αναπαραγωγή της παραδοσιακής προσωδίας, αυτή των ρετρόποιητών, όσο και από τήν άμετροπέπια και τήν άσυδοσία του έλεύθερου στίχου, όπως εφαρμόζεται (άκριτα) από τούς συγχρόνους του ποιητές που άγνοούν τή μετρική τέχνη. Προσπαθεί νά επιτύχει μία πειθαρχία ανάλογη, αλλά όχι ίδια, με εκείνη του έμμετρου στίχου. Η φράση «ανάλογη, αλλά όχι ίδια» θά πρέπει έδω νά προσεχθεί ιδιαίτερα. Και τούτο γιατί καμία προσπάθεια πειθαρχημένης ποιητικής έκφρασης σήμερα, άν θέλει νά είναι πραγματικά ενδιαφέρουσα, δέν μπορεί νά επιτευχθεί με τήν άπλή επιστροφή στους παρωχημένους τρόπους της παραδοσιακής

—δηλαδή της έμμετρης— ποίησης. Η πειθαρχία της έλεύθερης στιχουργίας του Βαγενά έγκειται στην προσπάθεια της άνεύρεσης ενός στίχου με ρυθμό, που νά αναπαραγάγει, σύμφωνα με τά προσωδιακά δεδομένα του καιρού μας, κάτι ανάλογο με τήν πειθαρχία του έμμετρου στίχου. Παράλληλα, ό ποιητής δέν έχει πάφει νά εφαρμόζει τον έμμετρο όμοιοκατάληκτο στίχο. |Δείτε στην παρούσα συλλογή τά ποιήματα «Πρελούδιο» (σελ. 9), «Adagio» (σελ. 11) και «Lento» (σελ. 41).| Ο έμμετρος, όμως, στίχος του δέν είναι ταυτόσημος με τον παλιό έμμετρο στίχο, αλλά ανανεωμένος, γιατί είναι ζυμωμένος με τήν έμπειρία του έλεύθερου στίχου.

*

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ. Οι *Βάρβαρες ώδες* του Βαγενά αποτελούνται από 29 αυτότελη ποιήματα, τά όποια, ωστόσο, καθώς είναι λιγότερο ή περισσότερο όμοθεμα και συμπληρωματικά, αποτελούν ένα συνθετικό ποιήμα. Η πειθαρχία τους συνίσταται στη σύνθεση των ποιημάτων σε έλεύθερο στίχο, ο οποίος, όμως, αναπτύσσεται σε στροφική όργάνωση. Κάθε ποιήμα, δηλαδή, άποτελείται από έναν άριθμό στροφών —τετράστιχων ή πεντάστιχων— με συμμετρικούς στίχους στην κάθε στροφή, αλλά με έλεύ-

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΓΗΣ: Η Πάπσσα Ίωάννα (Τό γέιμα)

ΦΡΑΝΣΟΥΑ ΡΑΜΠΕΛΛΑ: Γαργουάις

ΚΑΙΗ ΤΣΙΤΣΕΛΗ:

Τό ψαμί

ΑΑΜΠ. ΣΑΒΙΝΙΟ:

Πενα στην Άθήνα

ΑΑΜΠ. ΜΟΡΑΒΙΑ:

Ο άγρότοπος

ΔΗΜ. ΚΟΥΤΡΟΒΙΚ:

Λαχανόφυτο

Α. ΤΟΛΣΤΟΙ:

Άνα Καρένινα

ΛΑΥΡΑΣ:

Έστιατόριο

ΣΤ. ΣΤΡΑΤΙΕΒ:

Τό Περιστέρι

ΜΠΡΙΓΙΤΑ ΣΑΒΑΡΕΝ:

Περί γέισως

ΝΙΚ. ΔΗΜΟΥ:

Μαγδαληνές

Π. ΝΙΡΒΑΝΑΣ:

Χρονογράφημα

ΓΙΑΡ. ΧΑΣΕΚ:

Τό γέιμα του Σβέβ

Π. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ:

Χορογραφία

ΑΧ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ:

Φαγγό

ΝΑΝΑ ΗΣΑ-ΙΑ:

Η νεομέτρη

Η γεύση της γραφής

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΡΩΓΕΙΝ ΚΑΙ ΠΙΝΕΙΝ

Ζ. Κ. ΎΣΜΑΝ: Άνάποδα. Π.Ν. ΦΟΥΝΤΕΒΕΝΤΟΥΡΑ: Έστιατόρι

ΜΠ. ΣΑΒΑΡΕΝ: Ο καρφές. ΦΟΡΤΟΥΝΙΟΥ: Γαστρονομία. Ρ. Ε. ΡΑΣΠΕ:

Βερώνος Μυγκέουζεν. ΧΡ. ΧΑΡΤΟΜΑΤΣΙΔΗΣ: Τά γέιματα. ΜΑΡΙΑ

ΧΑΡΑΜΗ, ΝΙΚ. ΣΙΑΔΕΡΗΣ: Η τέχνη του τρώγειν. ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ: Η

τροφή από βουλό και τήν προσμεγική ζωή. Φ. Δ. ΔΡΑΚΟΝΤΑΕΙΔΗΣ: Α

Γύσα... Α.Φ. ΝΤΩΝΤΕ: Οι σπαλιότες. Ν. ΧΑ-ΙΤΟΥΦ: Τά κικιόλ. Η

πτώση των ζερών. ΜΠ. ΣΑΒΑΡΕΝ: Η Ύψαση. Άφροισιό. Σ. ΖΕΡΒΑ-

ΚΑΚΗ: Στό σπίτι... ΠΑΡΑΛΕΠΟΜΕΝΑ. Ειδήσεις του 1936. ΤΑ ΦΥΛ-

ΛΑ. Γράφουν οι: Τ. Γουδέλης, Χ. Κ. Μουρίση, Κ. Μαυρουδής.

θερο κι ὄχι ἔμμετρο ρυθμό.

Ὁ τελευταῖος στίχος τῆς κάθε στροφῆς εἶναι μικρότερος ἀπό τούς ὑπόλοιπους, οὕτως ὥστε κάθε στροφή νά ἔχει ἕνα εἶδος κλεισίματος, κατακλείδας. Ἡ κατακλείδα ἔχει περισσότερο ἕνα δραματικό ρυθμικό ἀποτέλεσμα παρά ἕνα πρόδηλο νοηματικό βάρος. Ὁ τελευταῖος στίχος μιᾶς στροφῆς δέν ἀποτελεῖ πάντοτε τό τέλος μιᾶς συντακτικῆς πρότασης, ἀλλά συχνά ἡ πρόταση (καί συνεπῶς τό νόημα τῶν στίχων πού προηγῆθηκαν) συνεχίζεται καί στήν ἐπόμενη στροφή. Ὑπάρχει, δηλαδή, ἕνα εἶδος στροφικοῦ διασκελισμοῦ, ὁ ὁποῖος, σέ συνδυασμό μέ τούς συχνούς διασκελισμούς μέσα στό πλαίσιο τῆς στροφῆς, ἀξάνει τήν προσωδιακή ἐνέργεια τοῦ ποιήματος.

Στό γλωσσικό ἐπίπεδο ὁ Βαγενάς προσπαθεῖ νά συνδυάσει κάποιες λόγιες ἢ δοκιμιακές ἐκφράσεις μ' ἕναν ἔντονο κάποτε λυρισμό. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ ποιητής ἐντάσσει στό ποιητικό σῶμα αὐτό τό ἕτερογενές καί ἀπειθάρχητο ὕλικό, δηλαδή τίς μή ποιητικές λέξεις καί ἐκφράσεις μ' ἕναν τρόπο ιδιαίτερα ἐπιτυχή. Νά ὀρισμένα παραδείγματα: «τό σῶμα σου ἀποτελεῖ τμήμα τῆς ἀλήθειας», «ἀλλά γιά τό θέμα αὐτό μιλάω παρακάτω / διεξοδικότερα», «ἦ μάλλον / ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι πεζό», «Ξενυχτῶ / ἐκτίοντας τόν ἔρωτα», «βαθιές ἐνστάσεις ἀλλεπάλληλες / τῆς αἰωνιότητος ἀπορρίπτοντας», «Ἡ σιωπή σου / ὑπόκωφη τήν ὑποσκάπτει», «καί ὀμίχλες περασμένων χρήσεων». Τέτοιες ἐκφράσεις ὑπῆρχαν καί σέ προηγούμενες συλλογές του, ὅμως σέ στίχους πῶς ἐλεύθερους ἀπό αὐτούς τῶν *Βάρβαρων ὠδῶν*. Ἐδῶ, καθῶς ἐντάσσονται σέ στροφές, ἀποκτοῦν μιά περισσότερο εἰρωνική διάσταση.

Αὐτή τήν πρόθεση, ὅπως τήν ἐκθέσαμε προηγουμένως, εἶχε καί ὁ Ἀμερικανός ποιητής Γουάλας Στῆβενς. Ἐνίσχυσε, δηλαδή, τόν τόνο καί τή μουσικότητα τοῦ στίχου του μέ στοιχεῖα προφορικότητας καί μέ μιά γλώσσα δια-

νοητική, ὀδηγώντας τήν ποίησή του στό μεταίχμιο τοῦ τραγικοῦ μέ τό εἰρωνικό. Ὁ Βαγενάς ἐπιχειρεῖ μιά ἀνάλογη σύμμετρη μέ ἐκείνη τοῦ Στῆβενς. Θά ἐντόπιζα τή συγγένεια αὐτή σέ ἔξι κοινά σημεῖα: α) στόν ἀφηρημένο ὑπαινιγμό, β) στό διανοητικό στοιχεῖο (πού παλαιότερα καταλογίστηκε ἐσφαλμένα στόν Βαγενά ὡς ἐγκεφαλικό), γ) στίς τολμηρές μεταφορές πού ἔχουν, μᾶλλον, πρόθεση ποιητικῆς καλαισθησίας (συνηχῆσεις, ὁμοηχίες, παρομοιώσεις) παρά σημασιολογικῆς προέκτασης, δ) στόν αἰνιγματικό, αὐτόνομο στίχο, ε) στή χρήση προφορικῶν, λόγιων ἢ δοκιμιακῶν ἐκφράσεων, πού μέ τήν κατάλληλη ἐπεξεργασία ἀποβάλλουν τήν κοινόχρηστη σημασία τους καί στ) στήν κοσμοθεωρία τῶν δύο ποιητῶν, πού θά τῆς ταίριαζε ὁ χαρακτηρισμός τοῦ «γῆινου μυστικισμοῦ». Φυσικά ὑπάρχουν καί πολλές διαφορές, μέ κύρια τό γεγονός ὅτι ὁ Γουάλας Στῆβενς εἶναι κατ' ἐξοχήν στοχαστικός ποιητής, ἐνῶ ὁ Βαγενάς κατ' ἐξοχήν ἐρωτικός.

Τό «Lento», τό τελευταῖο ποίημα τῶν *Βάρβαρων ὠδῶν*, θυμίζει ἔντονα τό ποίημα τοῦ Στῆβενς «The Virgin Carrying a Lantern», ἡ καλύτερα εἶναι γραμμένο πάνω στό στροφικό σχῆμα καί τή ζευγαροπλεκτή ὁμοιοκαταληξία του. Ἀλλά καί σέ ἄλλα ποιήματα θά μπορούσαμε νά ἐντοπίσουμε διακειμενικές ἀναφορές στόν Στῆβενς, τίς ὁποῖες ὁ Βαγενάς ὄχι μόνο δέν τίς καμουφλάει, ἀλλά, ἀντίθετα, θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι τίς ἐπιδεικνύει. Παραδείγματος χάριν, στήν ὠδή ἀρ. XII (σ. 25), ὁ στίχος «Ἴσως ἡ ἀλήθεια νά ἐξαρτᾶται ἀπό μιά / βόλτα στή λίμνη» ἀναπαράγει τό στίχο τοῦ Στῆβενς «Ἴσως / ἡ ἀλήθεια νά ἐξαρτᾶται ἀπό ἕναν περιπάτο γύρω ἀπό τή λίμνη» (Δεῖτε τήν ἐνότητα τοῦ Στῆβενς «Σημειώσεις γιά ἕναν ὑπέρτατο μῦθο», ποίημα ἀρ. VII), σέ σχέση βέβαια μέ ἄλλα συμπραζόμενα. Θά ἔλεγα ὅτι τελικά ὁ Βαγενάς με-

τέφερε τό πνεῦμα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Ἀμερικανοῦ ποιητῆ στήν Ἑλλάδα, πλουτίζοντας μέ νέες ποιητικές ἐμπειρίες τήν ποίησή μας, ὅπως στό παρελθόν ὁ Σεφέρης μετέφερε τόν Ἔλιοτ, ὁ Ἐλύτης τόν Ἐλυάρ, ὁ Σαραντάρης τόν Οὐγκαρέτι, ὁ Γκάτσος τόν Λόρκα.

Δέν θά πρέπει νά μείνει ἀσχολίαστη καί ἡ ἀναφορά τοῦ Βαγενά στόν Φιλύρα, στήν ὠδή ἀρ. X (σελ. 22-23). Ἡ ὠδή τοῦ Βαγενά περιέχει ἀναφορές πού δηλώνουν τήν πρόθεσή του νά συνεχίσει τό ποίημα τοῦ Ρώμου Φιλύρα «Ἡ σελήνη». Κάτι τέτοιο γίνεται φανερό ὄχι μόνο ἀπό τόν στίχο τοῦ Φιλύρα, πού χρησιμοποιοῦ ὡς μότο στό ἐν λόγω ποίημα, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀπαρίθμηση ἐπιθέτων κατά τήν προσφώνηση τῆς σελήνης, πού ἀναπαράγει τήν ἀνάλογη ἀπαρίθμηση τοῦ Φιλύρα. Καί ἀκόμα πῶς φανερό γίνεται ἡ συγγένεια μέ τήν οἰκειοποίηση ἀπό μέρους τοῦ Βαγενά ἐνός ὀλόκληρου στίχου τοῦ Φιλύρα: «Προαιώνια, πρόκοσμη, προκατακλυσμαῖα», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τό πλέον ἀπτό σημεῖο ἐπαφῆς ἀνάμεσα στά δύο ποιήματα.

Εἶναι φυσικά αὐτόνοητο ὅτι τό ποίημα τοῦ Φιλύρα εἶναι γραμμένο σέ ἔμμετρο στίχο μέ ρίμα, ἐνῶ τοῦ Βαγενά σέ ἐλεύθερο στίχο, ἀνομοιοκατάληκτο. Καί γιά ὅσους ὀνομάζουν ἀκόμα «ἀντιγραφές» τά δάνεια, θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι καί ὁ Φιλύρας δανείζεται τή ρητορική ἀνάπτυξη τοῦ ποιήματός του ἀπό τόν ὁμηρικό ὕμνο στή σελήνη, ἐπιβεβαιώνοντας τήν ἀποψη πού θέλει τή λογοτεχνία ὡς ἕνα διακειμενικό παλίμψηστο.

Νομίζω ὅτι ἔγινε φανερό, ἀπό τά ἐπιχειρήματα πού παρέθεσα, ὅτι οἱ *Βάρβαρες ὠδές* τοῦ Βαγενά, μέ τήν ἐμπνευσμένη τόλμη τους, τή δουλεμένη τεχνική τους καί τό πλῆθος τῶν ἀναφορῶν στήν ἐλληνική καί ξένη ποιητική παράδοση, θά πρέπει νά θεωρηθοῦν ἕνα ὑψηλό ποιητικό ἐπίτευγμα.

Θανάσης Ντόκος

Ρέα Γαλανάκη

Θά ύπογράφω Λουί

Έρωτας και πολιτική ενός ύστερου ρομαντικού

Η ά σās μιλήσω για τό τελευταίο βιβλίο της Ρέας Γαλανάκη — τό μυθιστόρημα *Θά ύπογράφω Λουί*. Δέν θά αναφερθώ στό ιστορικό πρόσωπο, τόν Άντρέα Ρηγόπουλο. Θά άγνοήσω, ή μάλλον θά κάμω πώς άγνοώ, τήν ιστορική βάση, τό πρόσωπο πού ύπήρξε, τά πραγματικά δεδομένα. Τό βιβλίο, άλλωστε, αυτοχαρακτηρίζεται μυθιστόρημα. Θά άσχοληθώ μέ τόν μυθιστορηματικό ήρωα Λουί και άς ύπενθυμίσω ότι ή 'πλαστότητα' τής μυθιστορίας, κάθε μυθιστορίας, είναι τόσο αληθεπής όσο και ή 'πραγματικότητα' τής ιστορίας.

Προτού προχωρήσω, μιά παρένθεση. Θέλω νά έκμυστηρευτώ πώς ύπάρχουν δύο ύποκειμενικοί λόγοι πού κάνουν τό μυθιστόρημα τουτό νά είναι για μένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον και αγαπητό. 'Αφ' ενός τό ότι γεννήθηκα στην Πάτρα και είχα τήν καλή τύχη νά μεγαλώσω έδω, σέ μιά εποχή οικιστικά είδυλλιακή, όταν ή πόλη έλάχιστα απέιχε από τό δυτικότροπο άστου του τέλους του 19ου αιώνα πού περιγράφεται στό βιβλίο. 'Αφ' έτέρου ή μορφή του Άντρέα Ρηγόπουλου, πού χαρακτήρηκε στη μνήμη μου, έδω και πολλά χρόνια, στην έφηβεία, όταν διάβασα ή άκουσα γι' αυτόν —δέν θυμάμαι τίς πηγές μου— κάποιες σκόρπιες μόνο πληροφορίες, έλάχιστες, αλλά ικανές νά εξάψουν τότε τή φαντασία μου. Αυτά τά έξομολογητικά — έμπιστευτικά από Πατρινό σέ Πατριούς. Κλείνει ή παρένθεση. "Ας αφήσουμε τόν Ρηγόπουλο κι άς γυρίσουμε στό μυθιστόρημα και τόν Λουί.

Τό βιβλίο της Ρέας Γαλανάκη είναι μιά διπλή νεκρολογία, γραμμένη τίς παραμονές δύο θανάτων. Είναι πρώτα μιά 'αυτονεκρολογία' του άφηγητή Λουί, ρομαντικού συνωμότη, επαναστάτη, πολιτικού και έραστή, πού γράφεται λίγες μέρες πρό τής αυτοχειρίας του. Είναι άκόμη ένας επικήδειος λόγος για έναν θνήσκοντα στά τέλη

του 19ου αιώνα ρομαντισμό — δηλαδή για έναν τρόπο νά πολιτευόμαστε στον δημόσιο βίο, ανάλογο και συναφή μέ τόν τρόπο πού έρωτευόμαστε στον ιδιωτικό: μέ πάθος, πεποίθηση και έμμونه. Ταυτόχρονα, τό βιβλίο τουτό, πού γράφεται και εκδίδεται έκατό χρόνια ύστερα από τόν θάνατο του ήρωά του, ενω άποτίει νοσταλγικό φόρο τιμής στα εύγενη ρομαντικά πάθη του 19ου αιώνα, σημειώνει μέ τόν δικό του ύπαινικτικό ή άνομολόγητο τρόπο τήν έκπτωση του έρωτα και τής πολιτικής, δηλαδή του ιδιωτικού και δημόσιου πολιτεύεσθαι, στα τέλη του δικού μας αιώνα. "Ετσι, τό βιβλίο έχει μιά επίκαιρη σημασία. Δέν είναι, ή δέν είναι άπλως, μιά άναστήλωση, μυθιστορηματική βιογραφία ή ιστορικό μυθιστόρημα. "Αν είναι ή μελέτη του ήθους μιās παλιάς ή παρωχημένης εποχής, είναι συνάμα ή σιωπηρή ύπογράμμιση τής άπουσίας πάθους, έρωτικού είτε πολιτικού, στην εποχή μας. "Αν δέν αναφέρεται άμεσα, θίγει έμμεσα — αν δέν θίγει έμμεσα, προκαλεί άναπόφευκτα τή σκέψη και έγείρει τήν άπορία μας για δικές μας θλιβερές πραγματικότητες και έλλείψεις.

Μίλησα για συνάφεια και αναλογία του έρωτικού μέ τό πολιτικό. Πιστεύω πώς ή παράλληλη ανάπτυξη αυτών των δύο στοιχείων, πού προσομοιάζουν κατά τήν κοινή ρομαντική τους ούσία, άποτελεί τήν οργανωτική αρχή του βιβλίου, τήν αρχική σύλληψη, τή βάση στην όποία έκπονείται, και τή βάση μιās άσφαλούς έρμηνείας. "Η συμβολή έρωτικού και πολιτικού δίνει στό μυθιστόρημα μεγάλη συνοχή — τόση πού, από μιά άποψη, νά άπειλείται ή λογοτεχνική του πειστικότητα. Θέλω νά πω, ή όμαλή συνεφορά τής δημόσιας και τής αυστηρά περιχαρακωμένης ιδιωτικής ζωής του Λουί μπορεί νά άφήσει σέ άναγνώστες τήν εντύπωση ότι τό έργο είναι στατικό, στερεΐται άντιθέσεων και εντάσεων, πού μόνες αυτές, καθώς μιά σχολή μάς έχει μάθει, έξασφαλίζουν τή λογοτεχνική ισχύ.

"Αν οι εντάσεις είναι άπαραίτητα στοιχεία λογοτεχνικότητας, αν τίς δεχτούμε ως αναγκαίες προϋποθέσεις λογοτεχνικής ισχύος, τότε άς δοκιμάσουμε νά τίς

* Ομιλία πού έκφωνήθηκε στις 24 Ιανουαρίου 1994 στη Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, σέ εκδήλωση πού όργάνωσε ό Δήμος Πατρέων για τή συγγραφέα Ρέα Γαλανάκη.

ἀναζητήσουμε ἄλλοῦ. Ὅπως δὴποτε τό παιχνίδι τοῦ Λουί δέν παίζεται μεταξύ ἐρωτικῆς καί πολιτικῆς δραστηριότητος. Ὁ Λουί δέν διχάζεται καί δέν δοκιμάζεται μεταξύ τῶν δύο. Τίς θεωρεῖ ἀπολύτως συμβατές, ἀδελφές καί ἐναλλάξιμες.

«Ἡ ἐπιθυμία μου γιά σένα», λέει στή Λουίζα, «ἐντασσόταν στήν ἀναζήτηση τοῦ πιό καθαροῦ, τοῦ ιδεώδους, τοῦ ἀπόλυτου. Ὁ ἔρωτάς μου δέν ἀντέφασκε μέ τό πουριτανικό ἐπαναστατικό πνεῦμα πού μέ διακατεῖχε». Καί ἄλλοῦ: «Τά ὠραία χεῖλια ἐνός ἐρωτευμένου ἢ μήπως τ' ἀνελέητα ἐνός ρήτορα; Τίποτα δέν ἀλλάζει ἂν ἀνταλλάξεις τά ἐπιθετα καί πῆς τά ὠραία χεῖλια ἐνός ρήτορα καί τ' ἀνελέητα ἐνός ἐρωτευμένου».

Δέν θά 'ταν ἐπισημάλεις νά ὑποθέσουμε ὅτι πολιτεύεσθαι καί ἐρωτεύεσθαι εἶναι γιά τόν Λουί σύμφυτες καί ὁμόλογες δραστηριότητες, δέν ἀντιτίθενται καί κατά συνέπειαν δέν δημιουργοῦν ἐντάσεις. Ἄν εἶναι σκόπιμο νά βροῦμε ἀντιθέσεις, ἄς τίς ἀναζητήσουμε ἐντός τῶν παραλλήλων παθῶν τοῦ Λουί: Μεταξύ μιᾶς πρωτο-ρομαντικῆς πνευματικῆς του τάσης γιά τό ιδεώδες καί τό ἀπόλυτο, καί μιᾶς ὑστερο-ρομαντικῆς γνώσης, ἀμφιβολίας ἢ δυσπιστίας σχετικά μέ τήν καθαρότητα ἢ ἀντοχή τούτων τῶν ἰδανικῶν:

«Ἄν εἶναι θεμιτή ἡ ἡδονή», γράφει στή Λουίζα, «πρέπει νά εἶναι θεμιτή καί ἡ ἀμφιβολία μας γιά δαύτην... δέν θά 'χα λόγο νά ξεκινήσω τοῦτο τό χειρόγραφο ἐάν ἐκ βαθέων δέν ἀμφέβαλα γιά τούς αὐτάρχεις τῶν ἐπαναστάσεων, γιά τούς αὐτάρχεις τῶν γραπτῶν τους, γιά τούς αὐτάρχεις τῶν ἐρώτων τους». «Στά ἔργα μου ὁ ἔρωτας ἦταν νεανικός, ἐξιδανικευμένος, καί μετά βίας πολλά κατέληγε στήν εὐτυχία· ἐν τούτοις γνώριζα καλά πώς ἡ ζωή δέν ἐπιτρέπει τέτοιες ὑπεραπλουστεύσεις. Ἡ δέ πολιτική ἦταν κι ἐκεῖ τόσο βρώμικη ὅσο εἶναι στήν πραγματικότητα».

Ἐκπροσωπεῖ λοιπόν ὁ Λουί τήν αὐτοσυνειδησία, τή στερνή γνώση ἢ τήν κόπωση τοῦ ρομαντισμοῦ (μιᾶ κόπωση πού εἶναι ἤδη ἐμφανής στό ρομαντικό κίνημα ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1820), γι' αὐτό καί τόν χαρακτηρίζω ὑστερο-ρομαντικό, ἐνῶ ταυτόχρονα δέν μπορεῖ νά ἀπεμπολήσει, νά ἀπαρνηθεῖ τόν ἀνόθευτο πρωτο-ρομαντισμό του, τή ρομαντική μνήμη, γι' αὐτό ἄς τόν χαρακτηρίσουμε ἀργοπορημένο ρομαντικό.

«Δέν ἀπαρνοῦμαι, Λουίζα, τόν ρομαντισμό μου. Μιλῶ γιά τήν ἀπόρριψη παλαιῶν συμβάσεων, τήν παράτηση τῆς φύσης καί τήν ταύτιση μαζί της, τήν πνοή τοῦ ἀπέριου στό τετελεσμένο, τή φαντασία πού ἐνοικεῖ στήν ὕλη μας, τίς χαώδεις ἀντιφάσεις, τήν ἐξιδανίκευση τοῦ ἔρωτα καί τοῦ θανάτου. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους δέν ἀπαρνοῦμαι καί τόν τρόπο πού σ' ἀγάπησα».

Ἡ ἔνταση μεταξύ ὁράματος καί διάφησης, ἐξιδανίκευσης καί πραγματικότητας, συνιστᾷ μιᾶ ἔνταση τοῦ μυθιστορηματοῦ, ὅχι ἰδιαίτερα ἰσχυρή, γιάτί τά ἀντιτιθέμενα στοιχεῖα εἶναι ἕτεροβαρῆ καί ἀνισοδύναμα. Ἡ ἐμπειρία τῆς κόπωσης τῶν ρομαντικῶν ιδεῶν (τῆς πολιτικῆς ὡς μέσου ἀπελευθέρωσης τῶν κοινωνιῶν, τοῦ ἔρωτα ὡς μέσου, ἀπόλυτου μέσου, ψυχικῆς ὁλοκλήρωσης τοῦ ἀνθρώπου), ἡ αἴσθησις τῆς ἐξάντλησης αὐτῶν τῶν σύστοιχων οὐτοπιῶν βαραίνει ἀφόρητα στή συνείδηση τοῦ Λουί, ἀποχρωματίζει τό ὄραμά του, στραγγίζει τίς δυνάμεις του, καί θά τόν ὀδηγήσει στήν αὐτοχειρία —ἐκατό χρόνια μετά τή Γαλλική Ἐπανάσταση. Ὁ ρομαντικός Λουί θά σταθεῖ ἀπροετοίμαστος καί θά φοβηθεῖ τόν ἀνερχόμενο ρεαλισμό ἔτσι ὅπως ἐμεῖς οἱ ρεαλιστές τρέμουμε στά τέλη τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἕναν ἐπερχόμενο θηριώδη κυνισμό. Θά διερωτηθεῖ ἂν τό τέλος τοῦ ρομαντισμοῦ σήμαινει γιά τό ἔργο του ἕνα ἀχρηστευμένο, καθώς λέει, ὄπλοστάσιο ρητορικῆς. Θά ἀναρωτηθεῖ: «Τελειώνει ὁ ρομαντισμός. Τελειώνει κι ἕνας τρόπος νά ἐρωτευόμαστε. Τελειώνουν ὅμως;» Ἄν πιπέσει τό βιβλίο, ὁ ἀναγνώστης θά πει πώς ναί, τελειώνουν. Γιατί ὅλο τό βιβλίο εἶναι αὐτή ἡ αἴσθησις τοῦ τέλους. Μέ αὐτά τά δεδομένα δέν μπορούμε νά μιλάμε γιά ἀντιφερόμενες δυνάμεις καί ἐντάσεις. Φαίνεται πώς αὐτά τά ἐρμηνευτικά σχήματα δέν εἶναι πρόσφορα γιά τή μελέτη ἐνός ἐπικτήδειου λόγου, μιᾶς ἀνακεφαλαίωσης, ἐνός ἀπολογισμοῦ. Τό ἄθροισμα μιᾶς ζωῆς τείνει καταστατικά στήν ἀμβλυνση ἢ ἄρση τῶν ἀντιθέσεων καί στήν ἀνάδειξη ἐνός ἐνιαίου καί συνεποῦς ὅλου. Αὐτό τό ὁμαλό συνεχές καί συνεπές τοῦ βίου τοῦ Λουί ἀνέδειξε ἡ Γαλανάκη, γράφοντας ἕνα βιβλίο πού μορφοποιεῖ μέ εὐάρμοστο τρόπο τό περιεχόμενό του. Τό νόημα τῆς μορφῆς του εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία του. Δίχως κορυφώσεις καί ἀπρόβλεπτες ἐξελίξεις, χωρίς ἐναντιοτροπίες, ἡ «λογική τῆς ἀφήγησης» ἀκολουθεῖ τή «λογική τῆς ζωῆς», κι ἕνας παθητικός βίος θά ἐξιστορηθεῖ μέ τή στοχαστική παθητικότητα μιᾶς ἐλεγεῖας.

Γιατί ὁ Λουί ὑπῆρξε πάντα παθητικός, ἐπίγονος καί κληρονόμος τῆς ἐπανάστασης. Ἡ μοῖρα του ὡς ἐπιγόνου ἔχει ἤδη κριθεῖ συμβολικά τή συγκεκριμένη μέρα πού γεννιέται, τή μέρα τῆς ἔκρηξης τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, καί στίς συνθήκες τῆς γέννησής του. Ὡρες πρὶν ἀπό τή γέννησή του φυγαδεύεται ἀπό τήν πυρπολούμενη, ἐπαναστατημένη Πάτρα καί γεννιέται κυριολεκτικά πάνω στή θάλασσα, μαθαίνοντας τά τῆς Ἐπανάστασης ἀπό ὑστερότερες ἀφηγήσεις καί εἰκάζοντας ἐκ τῶν ὑστέρων τήν «πρώτη εἰκόνα», καθώς λέει, «πού τόν φίλεψε ὁ κόσμος». Ἡ ἀρχή τῆς ζωῆς του ἔχει ἤδη κάτι τό «παθητικό» — καί δέν ἐννοῶ τόσο τό «ἀδρανές», ὅσο

τό 'εὐεπηρέαστο' καί 'περιπαθές'. 'Ο Λουί κληρονομεί τήν ἐπανάσταση μέσ ἀπό ζωηρές εἰκόνες καί συναρπαστικές ἀφηγήσεις. 'Αναπαραστατικότητα καί περιπάθεια θά σημαδέψουν ὅλη του τή ζωή. Δέν εἶναι ὁ χαρακτηριστικός βυρώνειος ἥρωας, ὁ ἄνθρωπος τῶν αὐτοδύναμων βουλευτικῶν προβολῶν. 'Ο ἴδιος ἄλλωστε ἀποποιεῖται τόν τυπικό βυρωνισμό, χαρακτηρίζοντάς τον ἄκρατο καί παλαιότροπο. Εἶναι δημόσιος ρήτορας μᾶλλον παρά ρέκτης πολιτικός. Εἶναι ἐρωτευμένος μᾶλλον παρά ἐραστής — τούτη ἡ λέξη, ἐρωτευμένος, εἶναι λέξη-κλειδί στό μυθιστόρημα τῆς Γαλανάκης μιά παθητική μετοχή πού δηλοῖ μᾶλλον μιά διάθεση ψυχῆς καί πνεύματος παρά ἐνεργό δράση. Εἶναι ἕνας ἀποτυχῶν ποιητής, γι' αὐτό καί αὐτοβιογραφεῖται «παίρνοντας», καθώς λέει, «μιά ἀπόσταση ἀναγνώστη ἀπό τή ζωή του». Εἶναι φευδώνυμος, συνωμότης καί παράνομος, τόσο στήν πολιτική ὅσο καί στόν ἔρωτα — συνθήκες πρόσφορες πάντα νά ἐκθρέψουν φαντασιώσεις, ἱστορίες, εἰκόνες, συμβολισμούς, αὐταπάτες. Δέν εἶναι δαιμονικός, ἐμφανίζεται ἥπιος, ἀλλά εἶναι ὑπερβολικός. Κληρονόμος καί ἀποδέκτης τοῦ ρομαντικοῦ ιδεώδους, θά τό ἐπιτείνει στό ἔπακρο, ἀναβαθμίζοντάς το συνεχῶς, ἐπιζητώντας, μέ πολλαπλές ἀναγωγές καί μεταθέσεις, μιά αὐλή καθαρότητα. 'Αλλάζει τά καθοριστικά ὅσο καί περιοριστικά τῆς ταυτότητας ὀνόματα. Καταφεύγει στήν φευδωνυμία. Στή Λουίζα λέει «Θά σέ λέω Λουίζα». Στόν 'Εντγκάρ Κινέ «Θά ὑπογράφω Λουί». Καί πάλι ἡ φευδωνυμία δέν τοῦ ἀρκεῖ. Προσφεύγει στήν ἄνωνυμία. "Ἦδη στήν πρώτη ἐπιστολή του πρὸς τή Λουίζα δημιουργεῖ καταστάσεις, φτιάχνει καί φτιάχνεται:

«Γράφω γιά τόν ἄνωνυμο πού ἀγαπώντας με τόν εἶχες ἀγαπήσει. Μήν ξενιστεῖς ὅτι συμβολισμοί ὀλάκερης ζωῆς — ζωῆς ἑνός ρομαντικοῦ — μου ἐπιβάλλουν τήν ἄνωνυμία».

Θά τελειώσει τό χειρόγραφο του σ' ἕνα παραλήρημα ἐξιδανισμού:

«'Η ὥρα στέργει ἄλλη μιά φορά τήν ἄγνοιά μου. "Αν ἦσουν ἕνα μόνο πρόσωπο, ἤ ἂν σ' ἕνα πρόσωπο συνόφισα ὅλα τά ἄλλα. "Αν ἦρθες ὄραμα, ἤ ἂν σ' ἀγκάλιασα γυναίκα. "Αν τώρα βρῖσκεσαι νεκρή, ἤ ἀκόμη ἀγέννητη. 'Εγώ ἤμουν ἐρωτευμένος μέ τή σειρήνα κάπως ἐπανάστασης... Χαῖρε, Λουίζα, ἡ ὅποια ἐσύ».

Καί στήν ἀποδοχή τοῦ ρομαντικοῦ ἰνδάλματος καί στή ρομαντική του κόπωση ὁ Λουί παραμένει ἀθεράπευτα παθητικός.

Εἶναι παρακινδυνευμένη πάντα ἡ ἀπόπειρα συναγωγῆς ἀπό ἕνα μυθιστόρημα ἑνός ἠθικοῦ αἰτήματος. Τόσο παρακινδυνευμένη ὅσο καί ἀναπότρεπτη. Θέλω νά πῶ, κάθε λογοτεχνικό κείμενο, πέραν τῆς καλλιτεχνικῆς του ταυτότητας, τῶν πολύσημων νοημάτων του καί τῆς αἰ-

σθητικῆς του πρόσληψης, ἐγείρει πάντα, ἀκόμη καί στούς πῖο φανατικούς τῆς αὐτοτέλειας τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς, ἕνα θέμα ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης τῶν προτύπων του (ἠρώων, χαρακτήρων, πράξεων, νοοτροπιῶν, συμπεριφορῶν κ.λπ.). Παρόμοια, μιά ἀξίωση ἠθικοῦ περιεχομένου ἀποτελεῖ συχνά τό βαθύτερο ἢ πρωταρχικό κίνητρο τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητας.

'Η ὀλοκληρωμένη μορφή τοῦ Λουί ὑποβάλλει ἕνα πρότυπο ἀνθρώπου ξένο πρὸς τήν ἐποχή μας, ἀλλότριο στήν 'εὐαίσθησία' τῶν καιρῶν, ὄχι σύμφωνο μέ τό ἐρωτικό ἢ/καί πολιτικό μεταμοντερνιστικό μας ἦθος. Γιά πολλούς συγχρόνους μας τό πρότυπο τοῦ Λουί μπορεῖ νά εἶναι ἀδιάφορο, ἢ 'ρομαντικό' μέ τήν ἀγοραία ἔννοια, ἢ ἀπλῶς γραφικό καί ξεπερασμένο (γιά κάποιους δικούς του συγχρόνους ὁ Λουί ἦταν ἤδη στήν ἐποχή του τύπος γιά καρναβαλική διακωμώδηση). Θά πρότεινα νά δοῦμε τόν Λουί ὄχι σάν παθητικό χαρακτήρα, πού εἶναι, οὔτε σάν ἀδόκιμο ἐπαναστάτη ἢ ἀνώριμο ἐραστή, ἀλλά ὡς ἀκεραία ἠθική προσωπικότητα, πού ἀντιμετωπίζει μέ αὐτογνωσία ἀλλά καί ἰδεολογικό πείσμα, μέ συγκίνηση, ἀλλ' ὄχι μέ τῶν δειλῶν τά παρακάλια καί παράπονα, τή διάφευση τῶν ὀραμάτων του. "Ὅσοι ἀπό μᾶς εἶναι ἢ ἐπιμένουν νά αὐτοχαρακτηρίζονται ἐπίγονοι τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ρεαλισμοῦ στά τέλη τοῦ 20οῦ αἰώνα, δέν εἶναι ἀπίθανο νά ἀναγνωρίσουν ὅτι ὁ ρομαντισμός τοῦ Λουί, ἀφελῆς ἢ σκοτεινός, ἄμετρος ἢ ἀργοπορημένος, δέν τούς εἶναι ὀλότελα ξένος.

"Αρης Μπερλῆς

